Väärtuste avastajad 7. – 9. klassile

Metoodiline vahend õpilaste väärtusarutelude läbiviimiseks

Õpetajaraamat

Sisukord

Mängu taustast 5
Sissejuhatus 7

Õpilaste väärtusarutelude juhtimine 9

Väärtuste selitamise meetod mängu alusena 11
Dilemma kui arutelu meetod 13
Väärtusteemalise arutelu juhtimine 15
Tähelepanu keskmesse tõstetud väärtused 18

Õpilastele suunatud väärtusmäng „Väärtuste avastajad” 21
Ettevalmistus 23
Mängimine 25
Mängureeglid 26
Mängu lõpp 28
Lisavõimalused 30

I osa. Mänguolukorrad 31

1. Peksuvideo YouTube’is 32
2. Uus õpilane 34
3. Õpetajat kiusatakse 36
4. Ebaõiglus muusikatunnis 38
5. Ebaõnnestunud tunnikontroll 40
6. Ootamatu kontrolltöö 42
7. Õpetaja karistab 44
8. Suitsetajad nurga taga 46
9. Siider ja sõbrad 48
10. Taskuvaras 50
11. Minu sõber varastas 52
12. Jooksuvõistlus 54
13. Ebaaus mäng 56
14. Katkiläinud vaas 58
15. Laenatud mp3-mängija 60
16. Sõber laenab telefoni 62
17. Maksmata piletiraha 64
18. Mures sõber 66
19. Keelatud sõber 68

Keerulisemad olukorrad 71
1. Kadunud raha 72
2. Murtud lubadus 74
3. Sõber läheb kirikusse 76
4. Kuulujutud 78
5. Purjus sõber 80
6. Kohustuslik alastiolek (poistele) 82

7. Teistmoodi poiss 84
8. Häirivad kommentaarid (tüdrukutele) 86
9. Muutunud sõber 90

II osa. Rände- ja pagulusteemalised mänguolukorrad 93

Miks peaksime noortega pagulastest rääkima? 95
Appi, pagulased! Faktid ja müüdid 97

1. Küllakutse 104
2. Kohvikus 106
3. Tänaval 108
4. Vanaema 110
5. Lauluvõistlus 112
6. Siimoni Sõbrad 114
7. „Kahtlased” naabrid 116
8. Turul 118
9. Mänguplatsil 120
10. Loodusõpetuse tund 122
11. Ühiskonnaõpetuse tund 124
12. Ühikas 126

III osa. Terviseteemalised mänguolukorrad 129

Miks peaks rääkima noortega tervisest? 131

1. Väljakutse Youtube’is 132
2. Joobes juht 134
3. Uni või kohustused? 136
4. Isa teeb suitsu 138
5. Pesemata poiss 140
6. Kevadeks vormi 142
7. Arvuti kütkes 144
8. Õnnetu sõber 146

Punktitabel 7.-9. 148

Mängu taustast

Mängus kirjeldatud situatsioonide aluseks on tõestisündinud juhtumid. 2011. aasta kevadel kuulutas TÜ eetikakeskus koostöös Eesti Õpilasesinduste Liiduga kooliõpilastele välja konkursi „Väärtuskonfliktid minu koolipäevas“. Kokku laekus konkursile 56 väga huvitavat tööd. Saabunud olukordi kasutati õpilastele suunatud väärtuste mängu väljatöötamisel, aga ka seminaridel ja koolitustel. Sarnaselt on ka 2016. aastal valminud rände- ja pagulusteemaliste lisasituatsioonide ja 2017. aastal valminud terviseteemaliste lisasituatsioonide aineseks lood elust enesest, mis on saadetud meile eraisikute ja teemaga tegelevate organisatsioonide poolt.

Õpilaste väärtuste mängu töötas välja TÜ eetikakeskuse töörühm koosseisus: Edvin Aedma, Helina Harro, Halliki Harro-Loit, Nelli Jung, Gea Kangilaski, Pille Kõiv, Laura Lilles-Heinsar, Mari-Liisa Parder, Märt Põder, Heily Soosaar, Helena Stamberg, Egle Säre, Tiina Teppo, Katrin Velbaum. Rände- ja pagulusteemalised lisasituatsioonid töötas välja TÜ eetikakeskuse töörühm koosseisus: Marten Juurik, Laura Lilles-Heinsar, Mari-Liisa Parder, Mari-Liis Nummert, Liisi Veski. Lisasituatsioonide loomisele aitasid kaasa kümned inimesed, kes probleemsituatsioone jagasid, Sillaotsa Kooli 6. ja 9. klassi õpilased, kes mängu katsetasid ja Ingi Mihkelsoo Eesti Pagulasabist, kes juhtumeid tagasisidestas. Terviseteemalised lisasituatsioonid töötas välja TÜ eetikakeskuse töörühm koosseisus: Laura Lilles-Heinsar, Mari-Liisa Parder, Mari-Liis Nummert, Tiia Kõnnusaar, Õnne Allaje ja Triin Paaver. Lisasituatsioonide loomisele aitas kaasa Tervise Arengu Instituut, nende Tervist Edendava Kooli liikumise koolid ning Lustivere Kool, Tartu Raatuse Kool, Sillaotsa Kool, Tallinna Kunstigümnaasium, Meremäe Kool, Pärnu Rääma Põhikool, Tallinna Humanitaargümnaasium, Lähte Ühisgümnaasium, Leie Põhikool ja J. V. Veski nimeline Maarja Põhikool, kes mängu katsetasid ja tagasisidestasid.

Õpilaste mäng on mõeldud täiendama TÜ eetikakeskuse väärtuste mängude sarja, milles on seni välja antud õpetajatele suunatud „Väärtuste mäng“. Mäng valmis koostöös Implement Inscape OÜ-ga.

Õpetajate väärtusmängu kohta on võimalik leida infot ja vaadata videot siin: http://www.eetika.ee/arendus/koolitus/mang/.

Õpilaste mängu väljatöötamist toetas Haridus- ja Teadusministeerium riikliku programmi „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“ raames. Rände- ja pagulusteemaliste lisasituatsioonide väljatöötamist toetas Ameerika Ühendriikide Suursaatkond Eestis ning terviseteemaliste lisasituatsioonide väljatöötamist toetas Tervise Arengu Instituut.

Sissejuhatus

Te hoiate käes põhikooliõpilastele suunatud metoodilise vahendi „Väärtuste avastajad” õpetajaraamatut, mis on mõeldud õpetajat abistama nii otseselt selle mängu juhtimisel kui ka teiste väärtusteemaliste arutelude läbiviimisel.

Elu eri olukordades on palju väärtusvalikuid, mida teeme tihti enesele märkamatult. Sageli jätame need valikud selgelt põhjendamata, mistõttu tavaelus tekivad olukorrad, kus meie motivatsioon ühel või teisel viisil käituda jääb teistele mõistetamatuks. Kuidas eri olukordades ning väärtuskonfliktide puhul käituda ning otsuseid teha, sõltub tihti oskusest väärtusi eristada ning hinnata. Konflikte, kus vastuollu satuvad eri väärtused, näiteks lojaalsus (sõbra ees) ja ausus (kohustus rääkida tõtt), tuleb lastel ja noortel sageli ette. Käesolev mäng ongi valminud selleks, et anda lastele „tööriistad”, millega nimetatud olukordi lahendada.

Lõbusas formaadis tõsise sisuga mäng toetab õpilaste eneserefleksiooni ja arutlusoskuse kujunemist ning kasvatab nende empaatiavõimet, samuti arendab mäng funktsionaalset lugemisoskust. Mängu peamise osa moodustavad väärtusdilemmat sisaldavate olukordade elulised kirjeldused, millele on lisatud võimalikud käitumisvariandid. Iga osaleja valib enda jaoks parima lahenduse ja põhjendab seda rühmakaaslaste ees – see annab võimaluse sama olukorda eri vaatepunktidest uurida.

Et mäng on suunatud arutlemisprotsessile, mille eesmärk on oma arvamuse kujundamine, sõnastamine ja argumenteerimine, puuduvad selles õiged ja valed vastused. Õpilased valivad eelistatud ja vähem eelistatud käitumisviiside vahel, kuid valikute sobivuse üle otsustab igaüks ise. Mäng toob argieluvalikud väärtuste tasandile, aidates lahti mõtestada iga valiku taga olevaid väärtusi. Selle kaudu soodustab mängimine iga õpilase isiklikku väärtusrefleksiooni ning aitab selgusele jõuda enesele olulistes väärtustes.

Mäng on koostatud selliselt, et seda saab mängida nii koolitunnis kui ka tunnivälisel ajal (vahetunnis, väljasõidul jne) nii tervikuna kui ka osade kaupa. Mängimine ei pea piirduma ühe klassiga, koos võivad mängida mitme klassi õpilased. Mängu saab siduda nii erinevate õppeainete kui ka klassijuhataja töökavaga.

Käesolev õpetajaraamat on jagatud kolmeks osaks. Esimene osa pakub õpetajale tuge, et mõtestada ja planeerida enda rolli väärtusarutelude juhina nii mängu raames kui ka laiemalt. Esmalt antakse lühiülevaade mängu aluspõhimõtetest ja nende põhjendustest väärtusselituse meetodi kontekstis. Järgnevad praktiliste näpunäidetega kirjatükid, mida dilemmade loomisel ja lahendamisel silmas pidada ning kuidas arutelu tõhusalt läbi viia.

Teises osas on kirjeldatud õpilaste mängu korralduslikku poolt: mängimiseks ette valmistumine, mängu reeglid ja elemendid, näpunäited probleemolukordade lahendamiseks ning lisavõimalused korduvaks mängimiseks.

Viimasesse ossa on koondatud mängu kõik olukorrad koos tagasisidega, et õpetajal oleks võimalikult mugav oma klassi vajadustest lähtuvalt olukordi valida ja mäng kokku panna.

Head mängimist ja arutlemist!
Tartu Ülikooli eetikakeskus

Õpilaste väärtusarutelude juhtimine

Väärtuste selitamise meetod mängu alusena

Siinses materjalis tutvustatava mängu väärtuskasvatuslik siht on toetada õpilast, nii et ta saaks teadlikuks enese väärtushinnangutest ja -hoiakutest ning oskaks neid põhjendada. See siht on ühtlasi alus väärtuste selitamisele (ingl k *value clarification*), mis on 1960. aastatel USAs alguse saanud väärtuskasvatuslik lähenemine. Õpilaste mäng põhineb selitamise meetodil eelkõige eesmärkide ja läbiviimise viisi poolest ning need aluspõhimõtted on avaldanud suurt mõju ka mängu otsese formaadi väljakujundamisele. Kuna selitamise juures peetakse väga oluliseks õpetaja õiget hoiakut, siis leiab järgnevast ülevaatlikust tutvustusest vastuse mitmele miks-küsimusele, mis mängu juhtimisel sageli tõstatuvad.

Sõna „selitama” rõhutab väärtuskasvatuse kontekstis selgida laskmist: nii nagu hea veini valmimiseks peab see saama rahus selgineda ja settida, võib ka laste väärtuskasvatuse juures pidada oluliseks võimalust enese väärtustes survevabalt selgusele jõuda.

Näiteks ajab õpilasi mõnikord segadusse edukuse küsimus: kas ma olen edukas, kui ma õpin väga headele hinnetele või olen ma edukas siis, kui mul on palju sõpru? Kas ma olen edutu ja tähtsusetu, kui mul pole ei ühte ega teist? Kumba ma pean olulisemaks – kas sõpru või häid hindeid? Miks on sõbrad minu jaoks olulised? Milline sõber on minu jaoks kõige olulisem – kas sõber, kellega mul on huvitav, või sõber, keda ma saan usaldada? Kas ma olen edukas, kui mul on mitu sõpra, keda ma saan usaldada? Kas edukas olemine tähendab tingimata, et ka teised peavad mind edukaks?

Sedalaadi küsimuste sõnastamisel võib õpilane abi vajada, kuid kaalumise ja põhjendamise kaudu hakkab ta järk-järgult üha sügavamalt reflekteerima oma elu- ja kultuurikogemust ning hoiakuid. Refleksiooni toetamiseks võib kasutada mitmesuguseid mänge, erinevaid aruteluformaate, intervjuusid ja päeviku pidamist, simulatsiooni, kunsti ja muusikat, empaatiaharjutusi, väärtuste järjestamise või sõnastamise ülesandeid ning muid eneseanalüüsi soodustavaid harjutusi.[1]

Selitamise meetod lähtub humanistlikust ideaalist, mis tähtsustab iseseisvust ja vabade valikute tegemist. Igal lapsel on vaja jõuda isiklikule äratundmisele tema jaoks olulisest, mõelda eri võimalustele ja nende tagajärgedele, teha sisemine valik, sõnastada see ja mõista oma valiku avaldumisvõimalusi igapäevases elus.

Nii nagu kõigil inimestel, põrkuvad ka laste elus erinevad väärtussüsteemid ja rollimudelid: kodus, koolis ja sõprade seas esineb heast ja halvast palju vastakaid arusaamu, millega igaühel on vaja iseseisvalt suhestuda. Sellest lähtuvalt seatakse selitamise mudelis kooli väärtuskasvatuse keskmesse väärtustamisprotsess ja selleks vajalikud oskused – mõtlemine, tundmine, valimine, suhtlemine ja tegutsemine.

Kui varem keskendus väärtuskasvatus õpilaste vormimisele eelkõige käskude ja keeldude abil, siis siin lastakse õpilastel endil vabas arutlevas õhkkonnas leida iseendast üles olemasolevad väärtuspõhimõtted, neid mõtestada ja teistega suhtluses arendada. Kuigi

1 Viisteist erinevat praktilist selitustegevust on ära toodud eestikeelses artiklis: Cooper, M.; Burman, E.; Ling, L.; Razdevsek-Pucko, C., Stephenson, J. 2009. Praktilised strateegiad väärtuskasvatuses. M. Põder, M. Sutrop, Valk, P. (koost.). *Väärtused, iseloom ja kool. Väärtuskasvatuse lugemik.* Tallinn: AS Pakett, 146-190.

arutlemine ja põhjendamine on tähtsal kohal, ei keskendu selitamine väärtustamise ratsionaalsele küljele, vaid toob fookusesse emotsionaalse mõõtme: motivatsiooni, sisetunde, südametunnistuse, süü- ja empaatiatunde.

Selitamise meetod võtab arvesse, et väärtuste sisemine kaalumine ja tõeline omaksvõtt on mitmes mõttes intiimne ja isegi tundehell akt, mille juures on kasu vabast ja toetavast õhkkonnast, samas kui sekkumine või survestamine võib osutuda takistuseks. Selle lähenemise kohaselt ei too õpetaja esile oma isiklikke väärtusi ja nendel põhinevaid arvamusi, vaid toetab õpilaste arutelu küsimustega. Näiteks ei puutu asjasse õpetaja seisukoht õiglase kui väärtuse suhtes, kuid ta võib küsida, mille poolest laps õiglust oluliseks peab ja kas mingites olukordades on miski muu talle olulisem.

Õpilaste poolt väljatoodud väärtushinnangutele ei anta tagasisidet ega omapoolset hinnangut – eeldatakse, et oma väärtusarusaamu sõnastades ja teiste põhjendusi kaaludes on igaühel võimalik oma mõtetest-tunnetest olulisim välja selitada ja vajadusel korrektiive teha. Väärtuste selitamise meetodi kohaselt ei peeta õigeks laste väärtushinnangute valiku mõjutamist õpetaja poolt ka seetõttu, et selle lähenemise kohaselt pole olemas absoluutselt õigeid väärtusi.

Ideaal, et lapsed peaksid täiesti vabalt ja suunamiseta enda väärtuste üle otsustama, võib Eesti hariduse raamistikus tunduda võõrana – alusväärtusi puudutavad üldised kokkulepped on ju olemas. Samas jäävad need paratamatult üldsõnalisteks ega määra ära igapäevaelus ettetulevaid valikuid erinevate väärtuste vahel.

Tegeliku elu dilemmades lähevad olulisteks peetavad väärtused omavahel konflikti, kusjuures nende tähtsusjärjestus sõltub sageli konkreetsest kontekstist (näiteks ühe juhtumi puhul ausust hoolivusele eelistades võib teises olukorras hoolivus siiski olulisemaks tõusta). Siis pole palju tuge teadmisest, et teatud väärtused on väga olulised, sest selleks, et näha erinevaid võimalusi ja kaaluda kaasnevaid tagajärgi, tuleb olla teadlik oma väärtuspõhimõtetest.

Selitamise meetodit võib võtta kui meeldetuletust, et väärtuste tõeline omaksvõtt on sisemine otsus, mida soodustavad pigem vabad arutelud kui moraali lugemine. Kui laps jõuab isiklikule äratundmisele mingi väärtuse olulisusest, siis on tal tugev motivatsioon tegutseda sellega kooskõlas. Selitamise meetod juhib tähelepanu väärtustamise seesmisele ja emotsionaalsele küljele, suunates õpetajaid kriitiliselt uurima, kas koolielu pakub õppijale piisavalt võimalusi survevabalt isiklikke väärtusi kaaluda ja valikuid mõtestada.

Väärtuste selitamiseks kasutatakse meetodeid, mis suunavad alternatiivsete võimaluste seast valikuid tegema, väärtushinnanguid sõnastama ja oma hoiakute üle reflekteerima. Ühe olulise vahendina kasutatakse väärtusdilemmasid, sest need pakuvad hea aluse eluliste väärtusvalikute esiletoomiseks ja läbiarutamiseks. Ka siin juhendmaterjalis tutvustatav mäng põhineb dilemmadel ja lahendusvariantidel ning selle konkreetse formaadi hüvedest annab ülevaate järgmine peatükk.

Dilemma kui arutelu meetod

Halliki Harro-Loit, Tartu Ülikooli ajakirjanduse professor

Mängus kasutatavad olukorrad on valitud nii, et neis sisalduks dilemma: olukord, kus tuleb valida mitme võimaliku käitumisviisi vahel. Dilemma on eetika õpetamisel ammutuntud meetod, millega saab mõtte- ja aruteluprotsessi ergutada. Õpilastele suunatud väärtusmängus „Väärtuste avastajad” on dilemmadele lisatud etteantud valikud, millest ükski pole ideaalne. Selline dilemmade kasutamise viis võimaldab arutelu vastavalt vajadusele suunata ja laiendada ning pakub õpetajale tänuväärt võimaluse väärtusarutelude planeerimisel nii mängu raames (täiendavate olukorrakirjelduste loomine) kui ka ainetunnis või klassijuhatajatöös.

Lühidalt öeldes võimaldavad etteantud valikud dilemmadest inspireeritud arutelu suunata, tuues selgemini esile:

- selle olukorra erinevad väärtused ja väärtuste konfliktid (Millistest väärtustest ma oma käitumises lähtun? Millised väärtused on omavahel selles olukorras konfliktis?);
- selle olukorra käitumisprintsiipide/valikute mitmekesisuse (Millised on võimalikud käitumisprintsiibid, mida ma järgida saaksin? Milliseid erinevaid valikuid lahenduse leidmisel saaksin teha?);
- vooruse-eetika (Milline on toimija ja tema motivatsioon?), normieetika (Milline on üldkehtiv norm?) ja tagajärje-eetika (Millised on teo võimalikud tagajärjed? Millised tagajärjed on eelistatud?) erisused;
- lojaalsusega seotud valikud (Kellele olen oma otsusega lojaalne?).

Toodud võimalusi saab lahti seletada järgmise olukorra abil: pinginaaber palub, et ma teda tunnikontrolli ajal aitaksin. Sellisel juhul tekib kohe hulgaliselt küsimusi: näiteks saab hakata arutlema selle üle, millises olukorras pinginaaber hetkel on (kas tal on n-ö kaheseis, kas ta unustas vaid selleks korraks õppimata jms) või selle üle, milline karistus ootaks aitajat juhul, kui õpetaja on aususprintsiibi järgimisel nulltolerantne.

Arutelu suunamisel tuleb mõelda, mis teemadel tahame valitud olukorra abil rääkida. Näiteks võib väärtuste seisukohalt kerkida küsimus, kas ausus, mida me koolis sageli olulise väärtusena deklareerime, ka igapäevases elus kergesti järgitav on. Kui ei ole, siis milliste tingimuste tõttu?

Samuti tasub mõelda, kas me tahame õpilasi suunata arutlema teo enese ja teoga kaasnevate tagajärgede üle, oma käitumise motiivide üle või suunata neid kaalutlema erinevate väärtuste vahel.

Toodud näidet kasutades saaks konstrueerida erinevaid lahendusi:

A. Aitan pinginaabril tunnikontrolli teha, sest kaotan muidu sõbra.
B. Aitan pinginaabrit, sest tean, et ta saab kodus halva hinde pärast karistada.
C. Aitan pinginaabrit, sest nii saan ma end kasulikuna tunda.
D. Ei aita pinginaabrit, sest ei taha õpetajale ebaausa teoga vahele jääda.
E. Ei aita pinginaabrit, sest ma pean igas olukorras ausaks jäämist kõige olulisemaks.
F. Ei aita pinginaabrit, sest me konkureerime hinnete pärast.
G. Ütlen pinginaabrile, et ma ei oska teda aidata.

Sellised etteantud valikuvõimalused võimaldavad õpilastel sõnastada motiive, mille võimaliku mitmekesisuse peale nad ei pruugi varem mõelda, ja arendada edasi arutelusid selle üle, miks konkreetne inimene ühe või teise käitumisprintsiibi valib. Mis teda motiveerib? Kas ka näiteks omakasu võib olla moraalne ja millistel tingimustel?

Antud näite puhul on võimalik suunata õpilasi mõtlema veel selle üle, et moraalseid otsuseid tehes valime lisaks väärtustele ka esmaseid lojaalsusi. Näiteks võib õpilane olla eeskätt lojaalne oma pinginaabrile (variandis B), õpetajale (D) või hoopis iseenda põhimõtetele (E).

Etteantud vastused aitavad mängus laiendada olukorra arutamisel käsitlusele tulevate valikute ulatust või hulka. Kõik mängus pakutavad lahendused ei kajasta moraalifilosoofia erinevaid lähenemisi. Mõned on suunatud sotsiaalsete oskuste väärtustamisele.

Mängu situatsioonid ongi koostatud nii, et need riivamisi peegeldaksid olukordi, mida õpilased oma igapäevaelus ära tunnevad. Selliste situatsioonide puhul on püütud selgemalt esile tuua just selles olukorras sisalduvaid erinevaid väärtusi: teen nii ja toetan rohkem üht väärtust; teen teistmoodi ja toetan enam teist väärtust. Eelpool toodud situatsiooninäites tulevad esile järgmised väärtused: aidates pinginaabrit, toetan enam näiteks hoolivust või oma vajadust sõprussuhete järele; teda mitte aidates lähtun aususest kui väärtusest või ausa konkurentsi printsiibist. Valides pinginaabri aitamise, kuna ta võib karistada saada, võin ka olla põhimõtteline hinnete pärast karistamise vastane – sel juhul toetan pigem üht kindlat printsiipi ja minu käitumine ei ole seotud konkreetse inimesega.

Etteantud valikute puhul saab õpilased suunata mõtlema ka näiteks selle üle, mil määral on nad valmis oma moraalse otsustuse edasi delegeerima (näiteks küsides nõu vanemate käest).

Dilemmade konstrueerimisel etteantud vastustega on oluline silmas pidada, et moraalne otsustus püsiks ajaliselt enam-vähem ühe tegevusetapi juures. Antud näite puhul on vastus G („Ütlen pinginaabrile …”) liikumine juba järgmises etapis toimuva otsustuse juurde: „ütlen” toimub pärast seda, kui aitamise kohta on otsustus tehtud.

Sarnaseid dilemmasid saab kasutada mitmel viisil ka väljaspool mängu. Üks võimalus on lasta õpilastel endil dilemmasid koostada, luues neile seejärel üheskoos võimalikke lahendusvariante. See laseb avardada võimalike valikute märkamise välja ja suunata lapsi probleemile mitmekülgsemalt lähenema. Teine moodus on kasutada dilemmasid igapäevastest olukordadest kerkivate küsimuste lahendamiseks näiteks ainetundides (ainetunni spetsiifikast tulenevad väärtusküsimused) või klassijuhatajatundides. Sel juhul loob õpetaja kerkinud olukorra najal dilemma ja selle lahendusvariandid, mille plusse ja miinuseid saavad õpilased kaaluda. Lahendades tegelikke probleeme või küsimusi ühisarutelude kaudu, on oluline jälgida, et kasutatav olukorrakirjeldus ei viitaks üheselt konkreetsele õpilasele klassist (dilemmas saab probleemi üldistada, vaadata teise nurga alt vms). Praktilisi näpunäiteid väärtusarutelude läbiviimiseks leiab ka järgmisest peatükist.

Väärtusteemalise arutelu juhtimine

Egle Säre, Tartu Ülikool, kasvatusteaduste magister

Väärtusteemalised arutelud võivad olla plaanipärased, kuid võivad kerkida ka loomulikul moel igapäevastes elusituatsioonides, näiteks kui tõstatuvad järgmised küsimused: Kellel on õigus? Kuidas on õige käituda? Miks peab sõna kuulama? Miks peab tõtt rääkima? Mida tohib ja mida mitte? Miks peab viisakas olema? Sellistes aruteludes pole õigeid ega valesid vastuseid, on vaid erinevad arvamused – need võivad aga viia vaidluste ja konfliktideni.

Probleemolukordade, erimeelsuste ja konfliktide mõistmiseks, leevendamiseks ja lahendamiseks võib kasutada moderaatori poolt suunatud ühisarutelu. Sisukat, võrdväärset ja tulemuslikku arutelu aitavad tagada arutelu ühiselt määratletud eesmärgid ja reeglid. Õpilaste omavahelise arutelu käigus võib tekkida vajadus aidata õpilastel teemas püsida, reegleid järgida, julgustada neid oma arvamust välja ütlema ja teemat sügavuti käsitlema. Arutelu juhi oskuslik sekkumine aitab arutelu muuta nauditavaks.

Eesmärgid

Väärtusteemalise arutelu eesmärk on suunata õpilasi iseseisvalt mõtisklema oma arusaamade üle ja võimaldada neil endil oma küsimustele vastused leida. Väärtusteemalises arutelus kõrvutavad õpilased üksteise seisukohti, leiavad neis seoseid, seavad neid kahtluse alla, otsivad põhjusi ja uurivad tagajärgi ning langetavad kaalutletud otsuseid.

Reeglid

Arutelu juht aitab ühiseks aruteluks luua reeglid, mis valitakse ja lepitakse õpilastega ühiselt kokku. Näiteks on kolm olulisemat reeglit järgmised:

- Me räägime ükshaaval.
- Me kuulame üksteist.
- Me ei naeruväärista üksteise seisukohti (arvamusi).

Arutelu juhi hoiak ja tegevused

Arutelu juhi (AJ) hoiak on neutraalne, hinnanguvaba ja aktsepteeriv ning tema peamiseks tegevuseks on küsimuste esitamine arutelu protsessi juhtimisel. AJ sekkub arutelu protsessi, et vajadusel seda suunata, mitte soovist väljendada enda arvamust, anda hinnangut „õige” või „vale” või kommenteerida mõne õpilase seisukohta.

AJ ei avalda küll omapoolseid seisukohti, kuid võib tuua näiteid ja suunata nende põhjal õpilasi edasi mõtlema. Enda arvamuse tagaplaanile jätmine julgustab õpilasi oma arvamust välja ütlema.

AJ aitab õpilastel teemas püsida, julgustab õpilasi oma arvamust välja ütlema, suunab neid küsimustega ja jälgib, kes on järgmine sõnavõtja. AJ peab silmas erinevusi ja sarnasusi paljude seisukohtade vahel ning toob need sobival hetkel esile, tehes kokkuvõtteid. Vahekokkuvõttes toob AJ esile erinevad ja/või sarnased mõttekäigud ning küsib neist lähtuvalt edasi.

AJ suunab õpilasi küsimustega mõisteid selgitama, kui selgub, et arutelus kasutatakse küll samu mõisteid, kuid mõistete taga nähakse erinevaid asjaolusid. Näiteks võib lasta selgitada mõistet „sõprus” järgmiselt: Mis teeb ühest sõbrast sõbra? Kes on sinu jaoks sõber?

Väärtusteemalises arutelus ei anna AJ hinnanguid. Näiteks ei ütle ta kunagi: „Siin oli üks väga hea mõte!”, vaid ütleb: „Siin oli veel üks mõte! Mis te sellest arvate?” Samuti ei tohiks arutelu juhi hinnang peegelduda tema hääletoonis, miimikas ega kehakeeles.

AJ juhib arutelu peamiselt vaid küsimusi esitades ja õpilastevahelisest arutelust vahekokkuvõtteid tehes. Rääkima sundimist tuleks vältida, kuid võib vajadusel pakkuda võimalust sõnavõtuks.

Küsimuste esitamine teemaarenduse seisukohast

Arutelu saab olla sisukam ja tulemuslikum, kui teemat käsitletakse sügavuti ja märgatakse võimalikke erinevaid alateemasid. Siin on oluline, et AJ esitaks küsimusi, mis aitavad arutelu teemat selgetes piirides hoida. Samuti peaks AJ õpilasi küsimustega suunama mõtlema teema üksikute nüansside üle, et otsida algseid põhjusi üha sügavamalt ja sügavamalt. Võimalikud küsimuste liigid suunavad:

- selgitama (Kuidas sa sellisele mõttele tulid?);
- argumenteerima (Milline argument toetaks/lükkaks ümber selle seisukoha?);
- oma seisukohta põhjendama (Miks sa nii arvad? Mis sinu seisukohta kinnitab/toetab?);
- võrdlema (sarnasused, erinevused) (Mille poolest erinevad ausus ja õiglus?);
- seoseid märkama (Kuidas on seotud ausus ja õiglus?);
- mõtisklema (Kuidas oleks siis, kui …?);
- kahtlema (Kas see on alati nii?);
- tagajärgi märkama (Mis võib sellise käitumise tagajärg olla?);
- järeldusi tegema (Mida me sellest järeldada saame, kui keegi selliselt käitub?);
- mõistet selgitama (Millisest valetamisest meil jutt käib?).

Küsimuste esitamine arutelu protsessi juhtimisel

Siin on tähtis silmas pidada, et olulised kommentaarid saaksid arutelusse kaasatud ja et kõik, kes soovivad, saaksid võimaluse oma arvamus välja öelda. Oluline on julgustada ka ainukordsete, teistest eristuvate arvamuste väljaütlemist. AJ peab jälgima, et ühele küsimusele saaksid vastata mitu õpilast, kes seda antud hetkel soovivad. Vajadusel tuleks tõstatada üldist laadi küsimusi või seada seisukohti kahtluse alla – läheneda seisukohtadele kahtlevalt ja kriitiliselt. Konkreetsele isikule suunatud kriitilised küsimused formuleerib AJ ümber ja suunab tervele rühmale arutlemiseks.

- Kuidas teised arvavad?
- Kes (veel) teisiti arvab?
- Kuidas selle küsimuse üle arutamine meid edasi aitab?
- Kas seda probleemi üldse saab lahendada? Miks (mitte)?
- Kas siin saab olla mitu võimalikku lahendust?
- Kas see kehtib igas olukorras?
- Kas sama lahendus aitab ka mõnes teises sarnases situatsioonis?
- Kuidas teised samas olukorras toimiksid?

Aeg

Igaks aruteluks tuleks varuda piisavalt aega. Oluline on teadvustada, et juba sissejuhatus ja häälestus võivad nõuda oma osa aruteluks planeeritud ajast (olenevalt õpilaste ettevalmistusest ja hetkeemotsioonidest). Pole mõtet alustada arutelu, kui on ette teada, et selleks aega ei jagu. Pärast küsimuse esitamist tuleks õpilastele anda piisavalt aega mõtlemiseks, et otsida seoseid ja formuleerida oma seisukoht. Pärast esimest küsimust on arukas oodata ära õpilase vastus ja võib-olla veel ka teise ja kolmanda õpilase vastus, enne kui AJ esitab järgmise küsimuse.

Vahendid

Suurema rühmaga arutlemisel võib suureks abiks olla jutupalli kasutamine. Pall aitab järgida ükshaaval rääkimise reeglit ning suunab osalejaid kuulama rääkijat, kelle käes pall parajasti on.

Tahvel ja pabertahvel on abiks ideekaardi koostamisel või skeemide ja jooniste tegemisel, need omakorda aitavad teemaarendusel ja seoste märkamisel ning tähelepanu koondamisel konkreetsele aruteluküsimusele.

Kirjeldatud põhimõtted täpsustavad väärtuste selitamise meetodi kasutamisvõimalusi ning on rakendatavad nii konkreetsete metoodikate raames (nt õpilastele suunatud väärtuste mängu „Väärtuste avastajad” lõpuarutelu, lastega filosofeerimise meetod[1]) kui ka juhuslikumates väärtusaruteludes. Arutelu juhi sõbralik, neutraalne ja hinnanguvaba olek soodustab laste uudishimu ja teadmisjanu kerkimist ning tugevdab seesmist motivatsiooni küsida, otsida, areneda ja uurida. Sellise lähenemise korral ei ole õpetaja pelgalt info vahendaja ega ka käskija-keelaja, vaid saab olla õpilaste tugiisik ja vestluspartner, kes suunab ja julgustab, soovib õpilasi mõista ja aktsepteerib nende eriarvamusi.

1 Lastega filosofeerimine on arutelumeetod, mis põhineb laste enda küsimustel ja mõttevahetusel. Täpsema ülevaate leiab: Schihalejev, O. 2012. *Õppemeetodid väärtuskasvatuse teenistuses – miks ja kuidas?”* Tallinn: AS Pakett.

Tähelepanu keskmesse tõstetud väärtused

Õpilastele suunatud väärtuste mängu „Väärtuste avastajad” eesmärk on õpilastevaheline dialoog, mille käigus selgineb nii igaühe isiklik kui ka ühine arusaam väärtuste avaldumisest igapäevaelu valikutes. Käesolevas mängus fookusesse seatud väärtused pärinevad riiklikust õppekavast ning universaalsete väärtuste nimekirjast[1].

Tabelist leiate selgitavaid märksõnu selle kohta, mida on käesolevas mängus nende väärtuste all mõeldud:

Väärtused	**Käitumisprintsiibid**
Tõde	Tõest juhindumine Otsekohene käitumine Tegude motiivide ja ajendite läbipaistvus Siiras käitumine Avatud käitumine Ebaausa tegevuse takistamine
Inimväärikus	Viisakas käitumine Lugupidav käitumine Otsesuhtlus asjaosalistega
Hoolivus	Hooliv ja tähelepanelik suhtumine Mõistmispüüd Oskus ja soov kuulata
Turvalisus	Füüsilise tervise hoidmine Vaimse tervise hoidmine Vägivallast hoidumine Nõrgema kaitsmine
Õiglus	Õiglane kohtlemine Reeglitest kinnipidamine
Eneseväärikus	Oma põhimõtetest teadlik olemine ja nende eest seismine nii kõnes kui ka tegudes Adekvaatne enesehinnang
Privaatsus	Delikaatne suhtumine inimese eraellu
Sallivus	Erinevuste tunnustamine Mitmekesisusega arvestamine Teiste autonoomia tunnustamine

1 Christians, C. G. (1997). The Ethics of Being in a Communication Context. Christians C. G., Traber, M. (Toim.) *Communication Ethics and Universal Values.* London: SAGE Publications, Inc, 3–23.

Koostöö	Kaasamine Ühtehoidmine
Vastutus	Initsiatiivi võtmine Kohusetundlik käitumine (Väärtus)konflikti märkamine ja kohene reageerimine Julgus seista oma põhimõtete eest
Usaldus	Teiste usaldamine Usaldust tekitav käitumine Antud lubaduste pidamine Lubaduste täitmise nõudmine Lubaduste andmine, mille täitmist saab garanteerida

Tabelis kajastuvad kategooriad ja käitumisprintsiibid on loodud kitsalt selle mängu tarbeks ega ole kaugeltki üldkehtivad.

Õpilastele suunatud väärtusmäng „Väärtuste avastajad”

Ettevalmistus

Enne õpilastega mängimist

Karbist leiate õpilaste väärtusmängu „Väärtuste avastajad” mängimiseks vajalikud vahendid kuuele rühmale (iga rühma jaoks on komplekteeritud eraldi karp). Mängu mängitakse rühmades, igas rühmas on 4 (erandina 5) osalejat.

Ühe rühma jaoks mõeldud komplektis on:

- Täring
- Numbrikaardid (4 komplekti, 6 kaarti komplektis)
- Punased kaardid (10 tk)
- „Arva ja võida” kaardid (26 tk)
- Piirangukaardid (18 tk)
- Liivakell
- Mängureeglid

Lisaks on karbis CD, millel on olukorrad (koos lahendusvariantide ja tagasisidega) ja tulemustabel. Oleme nii olukorrad kui ka tulemustabeli esitanud digitaalselt, et anda õpetajale võimalus mäng vastavalt oma klassi õpilastele kokku panna ja välja printida.

Peale loetletud mänguvahendite läheb mängijatel vaja paberit ja kirjutusvahendit, et oma valikud ja nende põhjendused kirja panna.

Lugege olukorrad hoolikalt läbi ja kaaluge, millised sobivad Teie õpilastele või millised haakuvad parasjagu käsil olevate teemadega, ning valige välja situatsioonid, mida soovite oma õpilastele mängimiseks pakkuda.

Olukorrad ja lahendusvariandid on koostatud järgmisi tingimusi arvestades:

- olukorrad on reaalsed (laste endi käest kogutud);
- reaalsetest olukordadest on detailid välja jäetud, et osalejatel ei oleks lahendusvariantide vahel valiku tegemine liiga keeruline ning arutelu ei keskenduks kõrvalisele;
- olukordades on sees väärtuskonflikt, mille lahendamisel tuleb valida mitme väärtuse vahel. Ükski olukord ei taandu juriidilisele konfliktile, kuna sellisel juhul näeb kehtiv seadus ette õige käitumise ning lahenduste valikul ei ole enam millegi üle arutleda;
- olukorra kõik neli lahendusvarianti on tehtud reaalselt valitavaks, nii et ükski ei ole selgelt parim või halvim. Igale lahendusele on jäetud mingi puudujääk, mis teeb lahenduse valimise keerulisemaks ja muudab arutelu sisukamaks.

Soovitame üle vaadata tegelaste nimed. Kui need peaksid kokku langema mõne õpilasega, kes mängima hakkab, siis võib nimed asendada.

Trükkige olukorrad välja nii, et iga õpilane saab enda kätte oma lehe. Pidage silmas, et väljatrükitud lehti võib kasutada korduvalt ja ka teised Teie kooli õpetajad saavad neid kasutada.

Trükkige lahendusvariantide tagasisidelehed välja nii, et iga rühm saab igale olukorrale ühe tagasisidelehe.

Trükkige tulemustabel välja nii, et iga rühm saab ühe tabeli.

Aja kavandamine

Mäng kestab tavaliselt 45 minutit.
Aega võib jaotada näiteks nii:

10 minutit mängu sissejuhatuseks ja reeglitega tutvumiseks
25 minutit mängu mängimiseks
10 minutit kokkuvõtvaks aruteluks

Kui on võimalik kasutada järjest kahte tundi, siis:

- esimest tundi saab kasutada üldiseks aruteluks väärtuste ja nende tähenduse üle ning tutvustada õpilastele mängu ja selle reegleid;
- teist tundi saab kasutada mängimiseks (u 30 minutit) ja mängu üle arutlemiseks (u 15 minutit). Arutada saab näiteks selle üle, miks inimesed eri viisidel käituvad.

Mängu kestus ja arutelule kuluv aeg lepitakse kokku tunni alguses enne mängimise alustamist.

Kõige enam on mängust kasu siis, kui seda mängida mitu korda – see võimaldab õpilastel oma argumenteerimisoskust arendada.

Mängimine

Mida rääkida õpilastele enne mängu alustamist

Mängu eesmärk on arutelu toimumine. See on vajalik selleks, et sõnastada ja põhjendada oma arusaamu ning kuulata ja püüda mõista teiste omi.

Näiteks on kindlasti motiveeriv, kui mängu tutvustuses ja sissejuhatuses kirjeldatakse mängijatele täpselt ja konkreetselt, kuidas väärtuste parem mõistmine (millele see mäng kaasa aitab) neile elus praktiliselt kasulik on. Oma väärtuste parem mõistmine võimaldab erinevates olukordades tehtud valikuid selgemalt tajuda ning võtta vastu otsuseid, millele võib ka hiljem kindlaks jääda. Teadvustades enese ja teiste valikute tagamaid ning aluseks olevaid väärtusi, on lihtsam teiste käitumisest aru saada. Oskus vaadata keerukat olukorda mitmest vaatepunktist võimaldab teistega paremini läbi saada, nt kergemini erimeelsusi lahendada.

Nii mängijateks kui ka arutlejateks on õpilased, õpetaja aitab mängu korralduslikult läbi viia.

- Mängu arutelus välja öeldud seisukohad jäävad mänguringi, sest tegemist on selles hetkes tekkinud mõtetega, mida ei saa mängu kontekstist välja tõsta. Oma hetkearvamuse esiletoomisel peab igaüks saama end vabalt tunda.
- Teiste arvamusi ei kritiseerita, nendega saab vaid nõustuda või mitte nõustuda. Eriarvamused ja nende põhjendamine teevad mängu põnevamaks ning pakuvad valikutele kõrvalpilku.
- Teisi inimesi ei kritiseerita: küsimuse all on seisukohad ja põhjendused, nende väljendaja isik ei puutu asjasse.
- Räägitakse kordamööda, teise õpilase rääkimiskorra ajal ei tohi vahele segada.

Reeglite tutvustamine ja mängu alustamine

Õpetaja otsustab, kuidas moodustatakse laudkonnad – kas õpilased valivad ise endale rühmad või jagab õpetaja õpilased rühmadesse. Üldiselt on soovitatavad poiste-tüdrukute segarühmad, sest nii saavad õpilased mitmekülgsemat tagasisidet. Kui on teada, et mõnda teemat oleks lihtsam arutleda poistel ja tüdrukutel eraldi, siis tasub nad kohe eraldi rühmadesse jagada.

Reegleid tutvustades võib peamised punktid lühidalt tahvlile kirjutada või paberil õpilastele kätte jagada.

Mängureeglid

Igal rühmal on täring, tagasisidelehed, punased kaardid, liivakell, tulemustabel ning mängureeglid. „Arva ja võida” kaardid ja piirangukaardid on laua keskel kumbki oma kuhjas, tagumine külg üleval.

Igal mängijal on olukorrad, paber ja numbrikaardid.

Enne mängu alustamist valib rühm lauavanema, kes hakkab tulemuste üle järge pidama.

Mängu käik

1. Üks mängija veeretab täringut.
2. Rühm täidab täringu väljal näidatud ülesande.
3. Kui ülesanne on tehtud, siis paneb lauavanem saadud tulemuse kirja ning kasutusel olnud kaardid kogutakse kokku.
4. Täringut veeretab ringis järgmine mängija.

Mängu elemendid

Täring
Täringul on nelja tüüpi väljad: olukord, piiranguga olukord, arva ja võida, jokker.

OLUKORD
Loen olukorda
Kõik rühmaliikmed loevad olukorra ja selle lahendusvariandid läbi.

Valin selle variandi, sest et …
Iga mängija mõtleb omaette, missuguse variandi ta valib ning kirjutab lühidalt paberile, miks ta tegi just sellise valiku. Mängija valib teistele näitamata oma numbrikaartide seast kaardi, mille number vastab soovitud lahendusvariandile ning paneb selle lauale nii, et teised numbrit ei näe. **Tähelepanu!** Valida tuleb see variant, mida vastaja teeks esimesena ja mida ta ka tegelikult teeks (mitte see, mida ta teab üldiselt õigeks käitumisviisiks peetavat).

Põhjendan teistele
Kõik rühmaliikmed keeravad nüüd oma valitud numbrikaardi laual ümber, nii et see on kõikidele nähtav, ning selgitavad kordamööda teistele, millise valiku nad tegid ja miks. **Tähelepanu!** Igaüks peab kõigepealt põhjendama seda varianti, mille ta paberile kirjutas. Teisi kuulates võib tekkida soov oma valikut muuta, aga seda võib teha alles pärast seda, kui kõik on rääkinud.

Jõuame kokkuleppele
Kui kõik põhjendused on kuulatud, proovib rühm jõuda üksmeelele, milline variant lõpuks ühiselt valitakse. Selleks tuleb oma valikut põhjendada ja rühmakaaslasi veenda. Samavõrra tuleb tähelepanu pöörata kuulamisele, sest ka rühmakaaslaste ülesanne on

põhjendada ja oma kaaslasi veenda. Kui rühm on kokkuleppele jõudnud, märgitakse otsus tulemustabelisse. Kui ühisele otsusele ei jõutud, märgitakse tulemustabelisse, mitu inimest nõustus ja mitu ei nõustunud enim pooldajaid leidnud valikuga.

Loeme tagasisidet
Kõik rühmaliikmed loevad tagasisidet rühma valitud variandile ja soovi korral teistele lahendusvariantidele. Soovi korral võib tagasiside üle ka arutleda.

PIIRANGUGA OLUKORD

Kui täring näitab piiranguga olukorda, siis enne olukorra lugemist võtab täringut veeretanud mängija piirangukaartide kuhjast ühe kaardi ja paneb selle tagurpidi laua keskele. Seejärel jätkatakse samamoodi nagu tavalise olukorra puhul **lugemise** ning oma **variandi valimise** ja **paberil põhjendamisega**.

Kui kõik on omaette lahendusvariandi valinud, keeratakse piirangukaart laua keskel õigetpidi.

Seejärel jätkatakse taas samamoodi nagu tavalise olukorra puhul **teistele põhjendamisega**, kuid silmas pidades, et **järgida tuleb reeglit, mis on piirangukaardil kirjas**. Lõpuks tuleb samuti **jõuda kokkuleppele ja märkida see tulemustabelisse**.

ARVA JA VÕIDA

Täringut veeretanud mängija võtab laualt „Arva ja võida” kaardi ning loeb vaikselt, mis väärtus on kaardile kirjutatud. Kaarti ei tohi teistele rühmaliikmetele näidata. Samamoodi nagu „Aliase” mängus, seletab täringuveeretaja ülejäänud rühmale, mis väärtus kaardile on kirjutatud. Seletamisel ei tohi kasutada kirjapandud sõna ega selle tüve. Seletada võib nii sõnadega kui ka kehakeele abil. Seletamiseks ja äraarvamiseks on aega üks minut, seda mõõdab liivakell. Juhul kui seletaja tunneb, et ta seda sõna seletada ei suuda, võib ta võtta uue kaardi, kuid seletada peab jõudma ikka liivakella tühjaks voolamise jooksul. Kui sõna saab arvatud enne minuti möödumist, võib seletaja jätkata järgmise kaardiga.

Rühm märgib tulemustabelisse, mitu väärtust ühe minuti jooksul ära arvati. Kui ei arvatud ühtegi, läheb tabelisse kirja 0.

JOKKER

Kui täring näitab jokkerit, siis saab täringut veeretanud mängija otsustada, kas rühm lahendab olukorra, kasutab „Arva ja võida” kaarti või lahendab piiranguga olukorra.

PUNANE KAART

Punased kaardid on laua keskel kuhjas. Kui mõni mängijatest märkab, et keegi rikub mängu ajal reegleid, näiteks „teisele ei tohi vahele segada” või „ära kritiseeri inimest”, siis võib märkaja asetada tema ette ühe punase kaardi. Punased kaardid on mõeldud õpilasele ja rühmale märguandeks, et reeglit on rikutud ja et see mängija peaks oma käitumisele tähelepanu pöörama. Kui täring läheb järgmisele veeretajale, siis kogutakse punased kaardid kokku ja neid kasutatakse uuesti järgmise olukorra arutamise ajal n-ö nullist.

Mängu lõpp

Mäng lõppeb, kui enne mängima hakkamist kokkulepitud aeg saab täis.

Mängu lõpus on võimalik laudkondade tulemustabeleid võrrelda. See annab võimaluse käsitleda õpilastega küsimust, kuidas kokkulepetele jõuti või ei jõutud.

Milline on õpetaja roll mängu ajal?

Õpetaja

- jälgib rühmade tööd ja reeglitest kinnipidamist;
- sekkub, kui on vaja reegleid selgitada, kui mängijate vahel tekib konflikt või kui mõni õpilane segab teiste mängu;
- innustab arutlema, kui mõnes rühmas jutt ei suju;
- jälgib, et ta ei mõjutaks õpilaste valikuid ja arvamusavaldusi, sest mängus pole õigeid ega valesid valikuid.

Kuidas mängu kokku võtta?

Mängu lõpetamisel kehtib järgmine põhimõte: mis siin keema aeti, tuleb siin ka maha jahutada. See tähendab, et õpilastel peab olema võimalus väljendada mänguga kogunenud emotsioone või tekkinud mõtteid ja küsimusi, seda kas või lühidalt või kirjalikult. Mängu kokkuvõtmisel saab kasutada väärtusteemalise arutelu juhtimise juhendit, mille praktilised näpunäited asuvad leheküljel 15.

Mida teha, kui …

… õpilased küsivad õpetajalt: „Aga mida sina arvad?”

Mängu eesmärk on õpilaste omavaheline arutelu. Seega on õpetaja ülesanne seda arutelu abistada ja suunata, omapoolseid vastuseid sealjuures andmata. Kui õpilased endiselt soovivad õpetajapoolset vastust, tasub selgitada, et need pole vastused, mida on võimalik raamatust leida. Vastused tulevad läbi ühise mõtiskluse ja arutelu ning ka siis ei pruugi päris hea lahendus kohe selguda. Seepärast ei saagi õpetaja neile „möödaminnes” vastata – kui saaks, poleks seda mängu üldse vajagi! Oluline on veel selgitada, et muus kontekstis ei pruugi otsus või lahendus sama olla.

… õpilased küsivad: „Milline on tegelikult õige vastus?”

Sellisel juhul on võimalik õpilastega arutleda selle küsimuse üle, kas kirjeldatud olukordade puhul on õiged ja valed vastused olemas või mitte. Ka sellise küsimuse puhul kehtib seletus, et need pole vastused, mida on võimalik raamatust leida, vaid need vastused on kokkuleppelised ja küpsevad ühise mõtiskluse ja arutelu käigus ning nõuavad seega aega.

… õpilased jätavad arutelu vahele, järgides enamuse või liidri otsust.

Sellisel juhul tuleks õpilasi suunata oma arvamust kirja panema ning seda ka ette lugema.

… rühm õpilasi tegutseb oluliselt kiiremini kui teised.

Sellisel juhul tuleb jälgida, kas rühma arutelu toimub lihtsalt kiiresti või jääb õpilastel mõni samm juhendist järgimata. Viimasel juhul tuleks neid julgustada kõiki punkte täitma (valima, kirjutama, põhjendama, arutama), esimesel juhul tasub lasta neil omas tempos tegutseda ning olukordi läbida. Kui rühm lahendab kõik mängukorraks planeeritud olukorrad ära, saab neile anda lisaülesande, et nad mõtleks välja ja paneks kirja ühe olukorra oma elust, kus neil väärtusdilemma tekkinud on.

… õpilaste rühm on pidevalt ühel arvamusel.

Sellisel juhul tasub rühma julgustada valikule põhjendusi andma, sest kuigi valitud lahendus on sama, võib põhjendus erineda. Kui rühmal on kogu mängu jooksul samad valikud, tasub ka neil lasta välja mõelda ja kirja panna oma olukordi, kus neil väärtusdilemma tekkinud on, ning nende üle arutada.

Lisavõimalused

Mängu on võimalik vastavalt mängivatele õpilastele kohandada. Toome siin välja mõned võimalused, kuidas mängu veel kasutada saab, kui mängu põhireeglid ei paku klassile enam nii suurt väljakutset.

Aeg
Õpetaja arvestab, kui palju õpilased järjest mängida tahavad ja suudavad. Kasutada saab koolitundi, paaristundi, klassi väljasõite või muud koolivälist aega. Seda mängu võib olla hea mängida ka pikapäevarühmas.

Valitud elemendid
Mängus olevaid elemente saab mitmekesiselt kasutada. Kui mäng tundub õpilastele raske, saab mõne elemendi (näiteks punase kaardi) välja jätta.

Teen ja ei tee
Olukorra lahendusvariantidest tuleb valida kaks: 1) mida ma selles olukorras teeksin; 2) mida ma selles olukorras kindlasti ei teeks. Põhjenda!

Klassiarutelu
Kõik rühmad lahendavad sama olukorra (või kaks). Kui kõik rühmad on oma valiku teinud ja omavahel kokkuleppele jõudnud, arutatakse tehtud valikuid kõigi rühmadega ühiselt.

Peegeldamine ***(sobib juhul, kui õpilastel on raskusi üksteise ärakuulamisega)***
Kui esimene rühmaliige on oma valikut põhjendanud, siis peab iga rühmaliige enne oma valiku põhjendamist ütlema, mida eelmine kõneleja rääkis.

Miks ta nii arvas ***(sobib juhul, kui soovite keskenduda empaatiale)***
Kui kõik rühmaliikmed on välja öelnud, missuguse lahendusvariandi nad valivad, siis proovib iga rühmaliige kordamööda leida põhjendusi, miks temast vasakul istuja just selle lahendusvariandi valis: „Ma arvan, et ta valis variandi nr … sellepärast, et …” **Tähelepanu!** Õpetajal on soovitatav õpilastele enne meelde tuletada, et selle lisareegli mõte on proovida tõeliselt teise inimese seisukohast mõtelda, mitte talle silte külge kleepida. Lubamatud on arvamusavaldused nagu „sest tal ei ole peas kõik korras”.

Kindel roll jokkerile
Õpetaja määrab kindlaks ja annab enne mängu alustamist kõikidele rühmadele teada, missugust ülesannet tuleb täita siis, kui täring näitab jokkerit.

Lapsevanemad mängu
Mängu on võimalik kasutada ka laste ja lastevanemate väärtuskommunikatsiooni arendamiseks. Väga hästi sobivad selleks näiteks vanemate ja hindamisega seotud mänguolukorrad. Mängu suunatus õpilastele tähendab eeskätt seda, et olukorrad on kujundatud õpilaste silmade läbi. See loob võimaluse, et nii õpetajad kui ka vanemad koos õpilastega kaaluvad laste väärtusvalikuid. Õpilaste ja vanemate ühiskoosolek või väljasõit võib olla hea aeg ja koht käesoleva mängu mängimiseks.

I osa.
Mänguolukorrad

Peksuvideo YouTube’is

Saan oma klassikaaslaselt videolingi, mille olevat saatnud Robert ja Karmo meie koolist. Video on sellest, kuidas Robert, Karmo ja veel keegi peksavad neljandat poissi. Mida mina teen?

1. Näitan videot oma vanematele.

2. Ütlen Robertile ja Karmole, et nad video internetist maha võtaksid.

3. Otsustan, et otsin koolis üles kellegi õpilasesindusest ja räägin, mida nägin.

4. Ei tee midagi, kuna kardan, et Robert ja Karmo annavad mulle ka peksa.

5. Räägin oma sõpradele sellest, mida nägin, ja jagan linki.

6. Saadan lingi edasi politsei veebikonstaablile.

Peksuvideo YouTube’is

1. **Näitan videot oma vanematele.**

   Vanemad võivad head nõu anda, aga mis sa ise arvad, mida veel peaks tegema? Vanemad ilmselt ei tea asjaolusid, näiteks poiste eelnevaid suhteid, nii hästi. Seega annad vastutuse üle vanematele.

2. **Ütlen Robertile ja Karmole, et nad video internetist maha võtaksid.**

   Astud julge sammu selleks, et lõpetada vägivalla avalik näitamine. Kas teed midagi ka selleks, et sellised situatsioonid enam ei korduks? Samas riskid ka enda julgeolekuga.

3. **Otsustan, et otsin koolis üles kellegi õpilasesindusest ja räägin, mida nägin.**

   Pead oluliseks sekkuda, kui näed taunimisväärset käitumist, ja annad endale aru, et sinu jõud ei pruugi kahe vastase omast üle käia. Delegeerid probleemiga tegelemise teistele, mis sageli ongi kõige sobivam.

4. **Ei tee midagi, kuna kardan, et Robert ja Karmo annavad mulle ka peksa.**

   Eelkõige hoiad enda turvalisust. Samas võib selline käitumine tekitada pikaks ajaks südamevalu. Peale selle ei piira see kuidagi peksjate tegutsemist: ka sa ise võid sattuda kiusatavate hulka.

5. **Räägin oma sõpradele sellest, mida nägin, ja jagan linki.**

   Kas teed seda selleks, et lahedat videot jagada või püüad Roberti ja Karmo tegu avalikuks teha? Linki jagades teed ilmselt just seda, mida peksjad soovisid – et võimalikult paljud näeksid nende „vägitegu”. Mõtle sellele, et pekstav tunneb ennast alandatuna, kui paljud inimesed seda videot näevad.

6. **Saadan lingi edasi politsei veebikonstaablile.**

   Võtad vastutuse ja astud sobivaid samme, et vägivalda hukka mõista. Samas ei sekku sa isiklikult ja hoiad enda turvalisust.

Uus õpilane

Kolisime perega uude linna ja ma hakkasin käima uues koolis. Esimesel päeval tutvustab õpetaja mind tervele klassile. Kõik hakkavad naerma, kuna mu nimi on Meeme Pirakas – teiste meelest on see naljakas, minu meelest küll mitte. Vahetunnis tulevad klassikaaslased minu juurde ja heidavad veel igasugust nalja minu ja mu nime üle. Mida ma teen?

1. Keeran selja ja lähen otsin koha, kus saab omaette olla.

2. Kannatan ära ja pärast ütlen vanematele, et ma ei lähe enam kooli.

3. Norin klassikaaslasi vastu ja ähvardan, et neil naljatuju ära läheks.

4. Naeran teistega kaasa ja viskan ka mõne nalja enda üle.

5. Ostan puhvetist komme ja pakun klassikaaslastele.

6. Nõustun, et mul on naljakas nimi ning hakkan kooli kohta küsimusi esitama, et jutt mujale juhtida.

Uus õpilane

1. **Keeran selja ja lähen otsin koha, kus saab omaette olla.**

   Ebamugavast olukorrast eemaldumine võib aidata, kuid nende õpilastega tuleb sul edaspidi siiski kokku puutuda. Probleem nii ei lahene, vaid võib süveneda.

2. **Kannatan ära ja pärast ütlen vanematele, et ma ei lähe enam kooli.**

   Otsid probleemi lahendamiseks kõrvalteid. Sa ei räägi murest nendele, kes võiksid aidata ega võta ka ise vastutust olukorra lahendamiseks. Vältimine ei vii kuhugi ja kindlasti pead ka vanematele oma otsust selgitama, põiklemine raskendab olukorda veelgi.

3. **Norin klassikaaslasi vastu ja ähvardan, et neil naljatuju ära läheks.**

   Reageerid küll olukorrale, kuid teed seda agressiivselt. Eelkõige pead ilmselt oluliseks enda kaitsmist, eneseväärikuse eest seismist, vahendid pole sinu jaoks tähtsad. Tulemuseks võivad olla vastasseisud ja pingelised suhted, mis võivad viia järgmiste konfliktideni.

4. **Naeran teistega kaasa ja viskan ka mõne nalja enda üle.**

   Kaasanaermine võib tõesti narrimisele lõpu teha. Ilmselt on sul huumorimeelt ja võimet ka enda üle naerda. Kui teed seda siiralt, siis võidakse sind tunnustada ja omaks võtta, ometi ei pruugi nii minna.

5. **Ostan puhvetist komme ja pakun klassikaaslastele.**

   Püüad võita kaaslaste heakskiitu, aga sel võib olla vastupidine mõju, sest häid suhteid ei saa osta, pealegi võidakse sind hakata ära kasutama. Pead olulisimaks häid suhteid teistega, kuid ei väärtusta piisavalt enda isiksust.

6. **Nõustun, et mul on naljakas nimi ning hakkan kooli kohta küsimusi esitama, et jutt mujale juhtida.**

   Käitud olukorra suhtes vastutustundlikult, kuid selline käitumine nõuab julgust ja suhtlemisvalmidust. Väärtustad häid suhteid klassikaaslastega, näitad huvi uue olukorra ja kaaslaste vastu.

Õpetajat kiusatakse

Kell heliseb tundi. Mina istun klassis, siseneb õpetaja. Selle asemel, et „tere” öelda, hakkavad klassi poisid õpetajat paberkuulidega loopima. Õpetaja palub noormeestel see tegevus lõpetada, kuid nad ei tee sellest märkusest välja. Needsamad poisid on varem õpetajat ka solvanud. Paistab, et õpetaja otsustab mitte välja teha. Mida mina teen?

1. Palun luba klassist väljuda. Kutsun õppealajuhataja, sest õpetaja ei saa jälle nende poistega hakkama.

2. Ei tee väljagi ning tegelen oma asjadega edasi, õpetaja peab ise enda eest seisma.

3. Pärast tundi ütlen poistele, et nad ei tohi õpetajaga niimoodi käituda.

4. Ütlen kõva häälega, et hakkame tunniga peale.

5. Tegelikult on see päris naljakas, viskan ka mõne paberkuuli.

6. Otsustan rääkida olukorrast klassijuhatajale.

Õpetajat kiusatakse

1. **Palun luba klassist väljuda. Kutsun õppealajuhataja, sest õpetaja ei saa jälle nende poistega hakkama.**

   Võtad palju vastutust ja reageerid aktiivselt, ilmselt pead oluliseks korda ja reegleid. Kas küsimuse lahendamine on samas sinu ülesanne? Jätad õpetaja probleemi lahendamisest kõrvale, see võib tunduda pigem kaebamisena.

2. **Ei tee väljagi ning tegelen oma asjadega edasi, õpetaja peab ise enda eest seisma.**

   Pead oluliseks, et igaüks tegeleks oma asjadega ja vastutaks enda eest. Samal ajal kannatad sa ise ja kannatavad ka teised õpilased, kes tahaksid tegelda õppetööga. Nii käitudes ei toeta sa õppimist, vaid pigem korda rikkuvaid poisse.

3. **Pärast tundi ütlen poistele, et nad ei tohi õpetajaga niimoodi käituda.**

   Pead oluliseks korda ja reegleid, ilmselt ka inimväärikust. Mõtle, mis sind antud olukorras kõige enam häirib: kas sa arvad, et kedagi ei tohi alandada, või pigem pead oluliseks, et koolis oleks kord?

4. **Ütlen kõva häälega, et hakkame tunniga peale.**

   Sekkud aktiivselt ja üritad oma õigusi kehtestada. See on toeks ka õpetajale ja tema inimväärikusele, aga nõuab julgust ja autoriteeti klassis. Sulle saavad toetuda teisedki klassikaaslased, kes üksinda poleks julgenud sekkuda.

5. **Tegelikult on see päris naljakas, viskan ka mõne paberkuuli.**

   Selline tegevus ei aita kuidagi olukorda lahendada, lisaks allud ka ise teiste provokatsioonile, andes sellega järele inimväärikuses kui väärtuses. Sa ei toeta ei õpetajat ega teisi klassikaaslasi, kes tahaksid õppida.

6. **Otsustan rääkida olukorrast klassijuhatajale.**

   Delegeerid probleemi lahendamise küll kompetentsemale isikule, kuid selles situatsioonis jääd kõrvalseisjaks. Valid ohutu käitumise tulevikku silmas pidades. Võimalik, et sinu jaoks on oluline lahendada sellised olukorrad kaalutletult ja aeglaselt.

Ebaõiglus muusikatunnis

Mulle tundub, et meie muusikaõpetaja kiidab laulukooris käivaid lapsi sagedamini ning paneb neile paremaid hindeid kui teistele. Ülejäänud õpilasi ei pane ta eriti tähele, ei kuula neid ja hindab väga rangelt. Mina laulukooris ei käi ja ma tunnen, et õpetaja on ebaõiglane. Mida ma teen?

1. Lähen muusikaõpetaja juurde ja ütlen talle, et ta hindab ebaõiglaselt.

2. Järgmine kord, kui midagi sellist juhtub, hakkan kõva häälega protestima.

3. Lepime laulukooris mittekäijatega kokku, et õpime kõik eriti hästi selgeks, et kontrollida, kuidas õpetaja siis hindab.

4. Otsustan, et lähen järgmisel õppeaastal ise ka laulukoori.

5. Puudun edaspidi muusikatunnist, niikuinii vahet ei ole, kas õpin või ei õpi.

6. Ei tee midagi, koolis ongi palju ebaõiglust.

Ebaõiglus muusikatunnis

1. **Lähen muusikaõpetaja juurde ja ütlen talle, et ta hindab ebaõiglaselt.**

   Seisad enda eest ja räägid otse selle inimesega, kellele sul on etteheiteid. Pead õiglust oluliseks ja suhtud ka õpetajasse lugupidavalt, kui püüad temaga asja rahulikult arutada. See nõuab sinult julgust ja head põhjendamisoskust. Riskid sattuda õpetaja pahameele alla.

2. **Järgmine kord, kui midagi sellist juhtub, hakkan kõva häälega protestima.**

   Lükkad probleemi lahendamist edasi, kuid plaanid enda ja teiste samas situatsioonis olevate kaaslaste eest seista. Õpetajale võib see mõjuda vastuhakuna – võiksid mõelda, kuidas saaks seda teha õpetajast lugupidavamal viisil.

3. **Lepime laulukooris mittekäijatega kokku, et õpime kõik eriti hästi selgeks, et kontrollida, kuidas õpetaja siis hindab.**

   Kasutad kavalust, kuid ilmselt hindad ka tõendatavust ja faktilisust. Mida plaanite ette võtta siis, kui kahtlused kinnitust leiavad? Selline katse ei lahenda probleemi, kuid annab aluse, millelt minna õpetajaga läbirääkimisi pidama. Oled teinud esimese sammu probleemiga tegelema hakkamiseks.

4. **Otsustan, et lähen järgmisel õppeaastal ise ka laulukoori.**

   Tundub, et õiglus ei ole sinu jaoks nii oluline kui see, et sul endal läheks muusikatunnis hästi. Märkad ebaõiglust, aga püüad sellega kohaneda. Arvesta, et see kava töötab vaid siis, kui oled hea viisipidaja ja sind laulukoori vastu võetakse. Lükkad probleemi lahendamise kaugele tulevikku.

5. **Puudun edaspidi muusikatunnist, niikuinii vahet ei ole, kas õpin või ei õpi.**

   Võiksid mõelda, kumba sa olulisemaks pead: kas õiglast hindamist või seda, et just sinul läheks muusikatunnis hästi? Praegu ei tee sa midagi selleks, et õpetaja hakkaks õiglasemalt hindama. Samas välistad tunnist puudumisega võimaluse, et sul võiks selles tunnis paremini minema hakata.

6. **Ei tee midagi, koolis ongi palju ebaõiglust.**

   Tundub, et õiglus on sinu jaoks oluline, aga sa ei taha ise midagi teha, et ebaõiglust vähem oleks. Jätad enda ja ka teiste eest seismata.

Ebaõnnestunud tunnikontroll

Lähen esmaspäeva hommikul kooli. Ajalootunnis on ootamatult tunnikontroll. Ma ei ole seda osa läbi lugenud, seepärast võtan vargsi raamatu põlvedele ja kirjutan maha. Õpetaja märkab seda, võtab mult pooliku tunnikontrolli ära ja ütleb, et saan selle eest ühe ja parandada ei saa. Tean, et riiklikus õppekavas on öeldud, et ühe peab saama igal juhul ära parandada. Mida ma teen?

1. Otsin pärast riikliku õppekava välja ja lähen nõuan sellega õpetajalt õigust.

2. Otsustan kodus kõik selgeks õppida ja järgmised tööd väga hästi teha.

3. Lähen pärast tundi õpetaja juurde ja küsin uut võimalust.

4. Kurdan õpilasesindusele, et meie kooli hindamise kord ei vasta riiklikule õppekavale.

5. Ei tee midagi. Järgmine kord tuleb lihtsalt kavalamalt spikerdada.

6. Mul on häbi, et ma maha kirjutasin. Õpetajal oli õigus mind karistada.

Ebaõnnestunud tunnikontroll

1. **Otsin pärast riikliku õppekava välja ja lähen nõuan sellega õpetajalt õigust.**

   Seisad enda eest ja otsid infot. Võiksid arvestada, et nõudmine võib tekitada õpetaja poolt hoopis vastasseisu. Tasub mõelda, mis on sinu jaoks siin oluline – kas hinde parandamisvõimalus või see, et õpetaja ei rikuks reegleid.

2. **Otsustan kodus kõik selgeks õppida ja järgmised tööd väga hästi teha.**

   Paistab, et tahad hinnet saada oma teadmiste eest, mitte maha kirjutades. Kui aga tunned, et sind on ebaõiglaselt koheldud, tuleks sellest märku anda.

3. **Lähen pärast tundi õpetaja juurde ja küsin uut võimalust.**

   See on mõistlik ja rahulik viis olukorra lahendamiseks, kus seisad oma õiguste eest. See eeldab sinult julgust ja rahulikkust. Samuti tasub tunnistada, et sa eksisid. Samas võib seda tõlgendada ka „kauplemise” või „nurumisena”.

4. **Kurdan õpilasesindusele, et meie kooli hindamise kord ei vasta riiklikule õppekavale.**

   Annad teema üle pädevatele inimestele. Kuidas lahendad aga oma isikliku olukorra, mis tekkis sinu spikerdamise tõttu? Jätad pool tõde enda teada ja see ei ole aus käitumine.

5. **Ei tee midagi. Järgmine kord tuleb lihtsalt kavalamalt spikerdada.**

   Ühelt poolt annad aru, et käitusid ise ka valesti. Teisalt valid taas pettuse tee. Selline käitumine ei lahenda sinu hinde küsimust ja ka õpetaja otsuse üle ei arutata.

6. **Mul on häbi, et ma maha kirjutasin. Õpetajal oli õigus mind karistada.**

   Pead pettust valeks. Käitud alistujana, sest saad aru oma eksimusest. Teisalt kiidad aga heaks õpetaja liigselt autoritaarse käitumise. Tundub, et sinu meelest sobib kasutada kehva hinnet karistusena.

Ootamatu kontrolltöö

Lähen hommikul kooli. Enne matemaatikatundi kuulen teistelt õpilastelt, et tuleb kontrolltöö. Mina seda aga ei teadnud ja valemeid õppimata tööd ära ei teeks. Pealegi on matemaatikaõpetaja üpris karm. Mida ma teen?

1. Teen kontrolltöö ära, nagu suudan. Midagi ikka kokku pusin.

2. Proovin, kas õnnestub vihikust või pinginaabri pealt vaadata, kuidas ülesandeid lahendada.

3. Ütlen õpetajale, et ma ei teadnud, et täna on kontrolltöö ja palun selle tegemiseks teist võimalust.

4. Jätan kontrolltöö lehe tühjaks – ühe saab pärast ära parandada.

5. Teen nii palju, kui oskan, ja kirjutan tööle juurde selgituse, et ma ei saanud kodustel põhjustel korralikult õppida.

6. Jätan tundi minemata.

Ootamatu kontrolltöö

1. **Teen kontrolltöö ära, nagu suudan. Midagi ikka kokku pusin.**

   Paistab, et sinu jaoks on oluline raskes olukorras ikkagi tegutseda ja anda endast parim. Oled tehtu eest valmis ka vastutama.

2. **Proovin, kas õnnestub vihikust või pinginaabri pealt vaadata, kuidas ülesandeid lahendada.**

   Tõenäoliselt on sinu jaoks oluline, millise hinde sa saad, ja oled selleks valmis ebaausaid võtteid kasutama. Riskid sattuda õpetaja pahameele alla ja see osa, mis jäi õppimata, võib tekitada ka hiljem probleeme.

3. **Ütlen õpetajale, et ma ei teadnud, et täna on kontrolltöö ja palun selle tegemiseks teist võimalust.**

   Räägid julgelt otse õpetajaga ja seisad enda eest, riskides sellega, et ta ei võta su vabandust vastu. Seejuures võiksid järele mõelda, milline oli sinu osa selles, et sa kontrolltööst ette ei teadnud. Kas oled valmis selle eest vastutama?

4. **Jätan kontrolltöö lehe tühjaks – ühe saab pärast ära parandada.**

   Kasutad kavalust. Paistab, et hinne on sinu jaoks oluline. Arvesta, et pärast tuleb sul ikkagi selgitada, miks nii käitusid. Võimalik, et sinu jaoks on oluline kõigi võrdne kohtlemine, kuid lükkad probleemi lahendamise lihtsalt edasi.

5. **Teen nii palju, kui oskan, ja kirjutan tööle juurde selgituse, et ma ei saanud kodustel põhjustel korralikult õppida.**

   Otsustad tegutseda ja kontrolltööd korralikult teha, aga püüad endale soodsamaid tingimusi kaubelda väikese pettusega.

6. **Jätan tundi minemata.**

   Tõenäoliselt oled kuskil teinud vea, mille tulemusena sa ei teadnud kontrolltööst ette. Püüad selle eest vastutamisest kõrvale hiilida. Sellega ei lahenda sa probleemi, vaid lükkad lahendust edasi, lisaks saad kirja põhjuseta puudumise ja ilmselt tõmbad endale õpetaja pahameele.

Õpetaja karistab

Meie koolis paneb üks 6. klassi õpilane 3. klassi poisi käpuli mööda treppe üles ja alla kõndima. Korrapidajaõpetaja näeb seda ning paneb suurema poisi sama asja tegema. Mina olen ka seal juures. Mida teen?

1. Vaatan pealt. Ega see suurem poiss ilma karistuseta poleks aru saanud, et nii ei tohi teha.

2. Ütlen korrapidajaõpetajale, et minu arvates ei ole see õige karistus.

3. Lohutan 3. klassi poissi ja ütlen, et paras sellele kuuendikule.

4. Ei taha seda näha, lähen minema.

5. Mul jääb nähtu kripeldama ja lähen räägin toimunust klassijuhatajale.

6. Teen telefoniga pildi ja pärast näitan kodus vanematele.

Õpetaja karistab

1. **Vaatan pealt. Ega see suurem poiss ilma karistuseta poleks aru saanud, et nii ei tohi teha.**

   Paistab, et sinu jaoks on vale teo eest karistamine olulisem kui see, et valesti käitunud inimest lugupidavalt koheldaks. Tundub, et usud, et karistus peab olema sama karm või karmim kui tegu ning et karistus õpetab. Tasub mõelda, kas karistus võib olla karistatavale alandav.

2. **Ütlen korrapidajaõpetajale, et minu arvates ei ole see õige karistus.**

   Julged sekkuda õpetaja tegutsemisse. Paistab, et pead oluliseks kõikide inimeste austavat kohtlemist. Mida võiks aga teha väiksema poisi heaks?

3. **Lohutan 3. klassi poissi ja ütlen, et paras sellele kuuendikule.**

   Näitad hoolivust väiksema poisi vastu. Kas sinu meelest oli 6. klassi poiss sellist karistust väärt?

4. **Ei taha seda näha, lähen minema.**

   Paistab, et oled toimuvast häiritud, kuid otsustad mitte välja teha. Võiksid mõelda selle üle, kas sinu võimuses on sind häiriva olukorra suhtes midagi peale hakata.

5. **Mul jääb nähtu kripeldama ja lähen räägin toimunust klassijuhatajale.**

   Tundub, et tahad seista inimväärikuse eest ja otsid selleks rahumeelset viisi. Selle probleemi lahendamine nõuabki arvatavasti mitme osapoolega suhtlemist ja lisaks juhtunu tausta uurimist. Ise sa seda kõike ilmselt teha ei saaks.

6. **Teen telefoniga pildi ja pärast näitan kodus vanematele.**

   Mõtle selle üle, kas teed seda millegi põneva näitamiseks või abi küsimiseks. Kaudselt tegeled sind häirinud probleemi lahendamisega, kuid vastutuse jätad oma vanematele.

Suitsetajad nurga taga

Pärast tunde koolihoovist välja astudes näen, et nurga taga on kamp meie kooli õpilasi, kes suitsetavad. Nende hulgas on minu 11-aastane vend. Mida ma teen?

1. Räägin kodus emale ja isale ära, mida nägin.

2. Ei tee midagi. Pole minu asi, millega mu vend tegeleb.

3. Astun juurde, võtan vennal suitsu käest ja viin ta minema.

4. Astun juurde ja soovitan neil mujale minna, muidu jäävad vahele.

5. Räägin pärast kodus vennaga ja uurin, miks ta suitsu tegi.

6. Lähen koolimajja tagasi ja ütlen mõnele õpetajale, mida nägin.

Suitsetajad nurga taga

1. **Räägin kodus emale ja isale ära, mida nägin.**

   Kas tahad venna suitsetamisele lõppu teha või talle pahandusi kaela tuua? Mõtle, mida vanematele kaebamine toob kaasa suhetes vennaga.

2. **Ei tee midagi. Pole minu asi, millega mu vend tegeleb.**

   Väljendad ükskõiksust ja hoolimatust. Võimalik, et sa ei pea ennast venna tegude eest vastutavaks. Teed aga järeleandmisi turvalisuse osas, sest suitsetamine kahjustab tervist.

3. **Astun juurde, võtan vennal suitsu käest ja viin ta minema.**

   Oled valmis aktiivselt sekkuma. Ilmselt usud, et hea eesmärgi nimel võib venda käsutada ning võtad vastutuse tema käitumise eest. On oht, et järsu sekkumisega kannatavad venna suhted tema sõpradega.

4. **Astun juurde ja soovitan neil mujale minna, muidu jäävad vahele.**

   Ilmselt ei pea sa alaealiste suitsetamist lubamatuks. Oma soovitustega aitad kaasa sellele, et noored saaksid seda rahus edasi teha. Tasub mõelda, mis on sinu jaoks oluline: kas lojaalsus sõpradele või tervislik elulaad?

5. **Räägin pärast kodus vennaga ja uurin, miks ta suitsu tegi.**

   Suhtled otse vennaga ja säästad teda võimalikust piinlikkustundest ta sõprade ees. Võib juhtuda, et omavahel olles vend usaldab ja kuulab sind, kuid sõpradega koos olles jätkab suitsetamist.

6. **Lähen koolimajja tagasi ja ütlen mõnele õpetajale, mida nägin.**

   Võtad olukorra lahendamiseks midagi ette. Peaksid mõtlema, kuidas teha seda nii, et see ei mõjuks kaebamisena, vaid mure lahendamisena.

Siider ja sõbrad

Läheme klassiga ööbimisega suusaretkele. Õhtul, kui magamiskohad on jagatud, kutsuvad mind enda juurde klassikaaslased, kellega ma hea meelega sõbrustaksin. Kui ma sinna lähen, siis on neil juba lõbus olemine – nad naeravad ja lobisevad, igaühel siidripurk käes. Minu arvates on see värk nõme. Nemad aga pakuvad mulle ka. Mida ma teen?

1. Istun teiste juurde juttu ajama, aga pakutud siidrit vastu ei võta.

2. Võtan siidri vastu, muidu nad äkki ei taha mind enda hulka.

3. Ütlen, et olen väsinud ja lähen ära.

4. Ütlen teistele, et ma ei joo alkoholi ja nemad ei peaks ka seda tegema.

5. Istun teiste sekka ja teesklen, et joon ka siidrit.

6. Mõtlen välja mingi ettekäände, miks ma täna siidrit juua ei saa.

Siider ja sõbrad

1. **Istun teiste juurde juttu ajama, aga pakutud siidrit vastu ei võta.**

   Oled otsusekindel ja võid sellega ära teenida ka teiste austuse.

2. **Võtan siidri vastu, muidu nad äkki ei taha mind enda hulka.**

   Oled valmis suhete nimel oma arvamuse alla suruma, seadust rikkuma ja oma tervist kahjustama. Ilmselt on sinu jaoks oluline ühtekuuluvustunne kaaslastega.

3. **Ütlen, et olen väsinud ja lähen ära.**

   Hoidud alkoholipakkumisele otse eitavalt vastamast, võib-olla hoiad sellega ära asjatu nääklemise. Ilmselt oled valmis oma põhimõtete nimel taolisest seltskonnast loobuma.

4. **Ütlen teistele, et ma ei joo alkoholi ja nemad ei peaks ka seda tegema.**

   Ütled ausalt ja julgelt välja, mida asjast arvad. See võib ka teistele positiivset mõju avaldada. Arvesta, et sinu selge seisukohavõtt võib siiski vähendada võimalusi nende klassikaaslastega sõbrustada, sest ütled teistele, kuidas nad käituma peaks.

5. **Istun teiste sekka ja teesklen, et joon ka siidrit.**

   Oled suhete säilitamise ja oma põhimõtetest kinni pidamise nimel valmis väikeseks pettuseks.

6. **Mõtlen välja mingi ettekäände, miks ma täna siidrit juua ei saa.**

   Jääd kindlaks oma otsusele mitte juua. Ometi oled suhete nimel valmis väikeseks valeks. Tasub mõelda, miks sa pead ettekäände leidmist paremaks kui keeldumist.

Taskuvaras

Lähen mööda tänavat ja märkan, et minu ees kõndiv tuttav naabripoiss tõmbab ühe naise taskust rahakoti välja ja kiirustab minema. Naine ise ei märka midagi. Mida mina teen?

1. Kõnnin edasi, aga hiljem soovitan naabripoisile, et ta viiks rahakoti vähemalt dokumentidega politseisse ja ütleks, et ta leidis selle.

2. See ei ole minu asi, kõnnin edasi.

3. Jooksen kohe naabripoisile järele, et rahakott kas või jõuga kätte saada.

4. Hüüan kõva häälega: „Tädi, ta võttis su rahakoti!”

5. Mul oleks naabripoisist kahju, kui ta vahele jääks, ja ei tee midagi.

6. Lähen naise juurde ja ütlen talle, mida nägin ja et ma tunnen poissi, kes varastas.

Taskuvaras

1. **Kõnnin edasi, aga hiljem soovitan naabripoisile, et ta viiks rahakoti vähemalt dokumentidega politseisse ja ütleks, et ta leidis selle.**

   Paistab, et püüad leida keskteed: tahad säästa nii naabripoissi kui ka tagastada naisele rahakoti. Kas selline tegu heastab varguse? Milliseks võivad edaspidi kujuneda sinu suhted naabripoisiga?

2. **See ei ole minu asi, kõnnin edasi.**

   Jätad olukorras reageerimata. Mõtle selle üle, et vargusest teatamata jättes oled vargusele kaasa aidanud. Kas hiljem oled oma otsusega rahul?

3. **Jooksen kohe naabripoisile järele, et rahakott kas või jõuga kätte saada.**

   Püüad aktiivselt sekkuda ja vargust takistada. Oled valmis kasutama vägivalda. Mõtle selle üle, missugustes olukordades on jõu kasutamine õigustatud.

4. **Hüüan kõva häälega: „Tädi, ta võttis su rahakoti!”**

   Annad julgelt vargusest märku ega püüa naabripoisi käitumist õigustada. Tasub mõelda, millised tagajärjed võivad sinu sellisel teol olla.

5. **Mul oleks naabripoisist kahju, kui ta vahele jääks, ja ei tee midagi.**

   Hoolid oma tuttavast, mitte aga võõrast naisest. Paistab, et varastamine ei ole sinu jaoks tegu, mida peaks tingimata takistama.

6. **Lähen naise juurde ja ütlen talle, mida nägin ja et ma tunnen poissi, kes varastas.**

   Otsustad tõtt rääkida. Kaebad oma tuttava peale, aga seisad aususe eest ja püüad kannatanut aidata.

Minu sõber varastas

Minu sõbral Kätlinil on uued ägedad päikeseprillid. Kui uurin, kust ta sellised sai, siis lõpuks räägib ta pika pinnimise peale, et varastas need poest. Mida ma teen?

1. Ei tee midagi. Sõber usaldas mulle saladuse, mida ei tohi edasi rääkida, muidu peetakse mind kitupunniks.

2. Arvan, et Kätlin on julge, kuid ütlen talle, et kui ta varastab, siis võib-olla müüja peab prillid kinni maksma.

3. Minu jaoks pole vahet, kuidas prillid hangitud on, küsin neid endale laenuks.

4. Ütlen Kätlinile, et me peame minema mõne täiskasvanu juurde ja loo ära rääkima.

5. Tahaksin endale ka selliseid prille ja hakkan mõtlema, kuidas neid saada.

6. Ütlen Kätlinile, et varastamine on nõme ja mina ei taha selliste inimestega enam tegemist teha.

Minu sõber varastas

1. **Ei tee midagi. Sõber usaldas mulle saladuse, mida ei tohi edasi rääkida, muidu peetakse mind kitupunniks.**

   Pead usaldust ja sõprussuhteid olulisemaks kui ausat käitumist. Võiksid mõelda selle üle, missuguseid tegusid sa ei tahaks ka hea sõbra puhul heaks kiita.

2. **Arvan, et Kätlin on julge, kuid ütlen talle, et kui ta varastab, siis võib-olla müüja peab prillid kinni maksma.**

   Imetled julget tegutsemist, kuid oskad mõtelda tagajärgedele ja teistele inimestele. Kas varastamine võib veel mingil põhjusel halb olla?

3. **Minu jaoks pole vahet, kuidas prillid hangitud on, küsin neid endale laenuks.**

   Paistab, et prillide varastamine ei häiri sind. Püüa leida mõni põhjus, miks ei tohi varastada.

4. **Ütlen Kätlinile, et me peame minema mõne täiskasvanu juurde ja loo ära rääkima.**

   Kuna olukord on keeruline, kulub täiskasvanu abi ilmselt tõesti ära. Kaasad sellesse Kätlini enda, mitte ei lähe kaebama – niiviisi hoolid ka sõbrast. Võib juhtuda, et Kätlin ei mõista su kavatsust; mõtle, kuidas teda veenda.

5. **Tahaksin endale ka selliseid prille ja hakkan mõtlema, kuidas neid saada.**

   Loodetavasti püüad sa leida ausat viisi selliste prillide saamiseks. Mõtle selle üle, kas vargusest teatamata jätmine võib tähendada varguses osalemist.

6. **Ütlen Kätlinile, et varastamine on nõme ja mina ei taha selliste inimestega enam tegemist teha.**

   Oled ausate põhimõtetega. Siiski mõistad sellise ütlemisega hukka sõpra, mitte tema käitumist. Paned sõbrale sildi külge.

Jooksuvõistlus

Käib spordipäev, jookseme võidu 300 meetrit. Joostes märkan silmanurgast, et kõrval tihedamas jooksjate rühmas pannakse Moonikale jalg ette, nii et ta kukub rängalt. Ma ei näinud, kes seda tegi. Mida ma teen?

1. Jooksen edasi, sest mulle on klassi võit tähtis.

2. Katkestan jooksu, lähen Moonika juurde ja aitan teda.

3. Jooksen edasi ja finišis ütlen kohtunikule, mis juhtus.

4. Hüüan, et Moonikale pandi jalg ette.

5. Jooksen lõpuni, pärast kirjutan Facebookis, mis jooksu ajal juhtus.

6. Jooksen edasi, pärast ütlen Moonikale, et ta peaks ütlema, kes talle jala ette pani.

Jooksuvõistlus

1. **Jooksen edasi, sest mulle on klassi võit tähtis.**

   Oled sihikindel ja pingutad võidu nimel. Sa ei tee midagi haiget saanud kaaslase heaks ega takista ka ebaausaid võtteid võistlusel. Võiksid mõelda selle üle, millal on auahnus kiiduväärne omadus ja millal mitte.

2. **Katkestan jooksu, lähen Moonika juurde ja aitan teda.**

   Hoolid haiget saanud kaaslasest. Oled valmis kõrvale jätma enda huvi head tulemust saavutada.

3. **Jooksen edasi ja finišis ütlen kohtunikule, mis juhtus.**

   Jätkad enda tulemuse nimel pingutamist ja teed midagi ka selleks, et juhtida tähelepanu ebaausate võtete kasutamisele.

4. **Hüüan, et Moonikale pandi jalg ette.**

   Reageerid ebaaususele kohe ja vahetult. Peale selle tasuks tähelepanu pöörata aga haiget saanud kaaslasele.

5. **Jooksen lõpuni, pärast kirjutan Facebookis, mis jooksu ajal juhtus.**

   Kirud tagantjärele, selle asemel et sündmuse toimumise ajal sekkuda või asjassepuutuvatele inimestele teatada. Pealegi jätad tähelepanuta Moonika, kes võib kohe abi vajada.

6. **Jooksen edasi, pärast ütlen Moonikale, et ta peaks ütlema, kes talle jala ette pani.**

   Paistab, et sinu jaoks on oluline lõpuni joosta ja ka ebaausale käitumisele reageerida. Jätad selle juures kahe silma vahele, et Moonika võib kohe abi vajada.

Ebaaus mäng

Suusavõistlusel võisteldes märkan, et kaugel ees keerab minu sõber lühemale rajale. Mida mina teen?

1. Sõidan edasi. Pärast räägin kõigile, kuidas võistlusel peteti.

2. Sõidan edasi ja ootan huviga, kas see läheb tal läbi.

3. See ei puutu minusse, mina võistlen oma tulemuse nimel.

4. Sõidan edasi, aga finišis räägin sõbra lõikamisest kohtunikule.

5. Sõidan edasi, aga finišis käsin sõbral kohtunikule rääkida.

6. Keeran ise ka lühemale rajale.

Ebaaus mäng

1. **Sõidan edasi. Pärast räägin kõigile, kuidas võistlusel peteti.**

   Jätad ebaausale käitumisele vahele segamata ja tänitad tagantjärele. Kui sa jätsid kohe reageerimata sellepärast, et ei jõudnud nii ruttu järele mõelda, siis nüüd oleks mõistlik pöörduda pigem kohtuniku poole. Samuti tasub mõelda, mis on kõigile rääkimise võimalikud tagajärjed.

2. **Sõidan edasi ja ootan huviga, kas see läheb tal läbi.**

   Oled ehk harjunud, et võistlustel käitutakse sageli ebaausalt? Paistab, et selline käitumine on sulle vastuvõetav juhul, kui sellega vahele ei jääda. Sellegipoolest annad järgi õigluses, sest reeglid kehtivad kõigile.

3. **See ei puutu minusse, mina võistlen oma tulemuse nimel.**

   Sa ei püüa takistada ebaausat käitumist ning ei arvesta sellega, et reeglite rikkumine muudab kogu võistluse tulemused küsitavaks. Vahest oled kogenud, et sekkumine toob palju jama kaasa. Kuigi jääd ise ausaks, oled ebaaususe suhtes siiski passiivne.

4. **Sõidan edasi, aga finišis räägin sõbra lõikamisest kohtunikule.**

   Astud samme selle heaks, et võistlused toimuksid ausalt ja õiglaselt. Tasub mõelda, millised tagajärjed on sellel sinu suhtele sõbraga.

5. **Sõidan edasi, aga finišis käsin sõbral kohtunikule rääkida.**

   Soovid, et võistlusel kasutatud ebaausad võtted ei läheks läbi. Pöördud otse asjaosalise poole ning palud tal endal selle eest vastutus võtta. On oht, et sellisel juhul tekib sul konflikt sõbraga.

6. **Keeran ise ka lühemale rajale.**

   Loodad sõbra kavalusest samuti kasu saada. Paistab, et võistlusel on sinu jaoks võit nii tähtis, et seda võib saavutada kas või ebaausal viisil.

Katkiläinud vaas

Lähen oma sõbrale Hannale külla. Üksi elutoas olles müksan kogemata kapil seisvat vaasi. Vaas, mis oli Hanna emale hiljuti sünnipäevaks kingitud, kukub maha ja läheb katki. Mida ma teen?

1. Ma ei tee midagi, vaid ootan, mida Hanna selle peale ütleb.

2. Peidan killud ära, et keegi ei saaks juhtunust teada.

3. Teen Hannale ettepaneku, et ostan oma raha eest uue vaasi.

4. Palun Hannat, et ta helistaks oma emale ja räägiks, et meil läks vaas katki.

5. Helistan oma emale ja ütlen, et mul on sõbra aitamiseks raha vaja.

6. Palun Hannat, et ta ei ütleks oma emale, et mina vaasi lõhkusin.

Katkiläinud vaas

1. **Ma ei tee midagi, vaid ootan, mida Hanna selle peale ütleb.**

   Võib-olla oled ehmunud, aga võib-olla loodad, et sa ei pea juhtunud õnnetuse eest vastutama. Arvesta, et sinu asemel võib Hannal sellest probleem tulla.

2. **Peidan killud ära, et keegi ei saaks juhtunust teada.**

   Sinu reaktsioon on mõistetav, kui oled varem õnnetuste puhul saanud ülemäära pahandada. Ometi tegutsed salalikult ja püüad vastutusest pääseda. Tõenäoliselt tuleb juhtunu siiski välja ja nii võid Hannale häda kaela tõmmata.

3. **Teen Hannale ettepaneku, et ostan oma raha eest uue vaasi.**

   Võtad oma teo eest vastutuse ja püüad kahju heastada. Võiksite selle kohta nõu küsida Hanna emalt, sest vaas kuulus temale.

4. **Palun Hannat, et ta helistaks oma emale ja räägiks, et meil läks vaas katki.**

   Oled julgelt valmis juhtunut üles tunnistama. Mõtle, kas „meil läks katki” on päris õige või püüad osa oma vastutusest Hanna peale veeretada.

5. **Helistan oma emale ja ütlen, et mul on sõbra aitamiseks raha vaja.**

   Palud emalt abi, aga sa ei ole tema vastu päris aus. Tundub, et püüad küll oma tegu heastada, aga tahad enda vastutusest pääseda.

6. **Palun Hannat, et ta ei ütleks oma emale, et mina vaasi lõhkusin.**

   Sellega palud sisuliselt, et sõber võtaks vastutuse sinu teo eest enda kanda. Võiksid mõelda selle üle, miks sa ei julge juhtunut ausalt üles tunnistada. Mõtle, mida selline palve võiks tähendada sinu ja Hanna suhetele. Kas sina ise oleksid valmis sõbra süü enda kanda võtma?

Laenatud mp3-mängija

Naabritüdruk Annika palus minult mp3-mängija laenuks ja lubas kohe õhtul tagasi tuua. Järgmisel päeval lähen küsima, aga ta ei anna ning ainult naerab minu üle. Mp3-mängija kinkisid mulle mu vanemad, öeldes, et ma ei tohi seda teistele laenata ja pean hoolega hoidma. Kardan, et vanemad saavad minu peale pahaseks, kui neile juhtunust räägin. Mida ma teen?

1. Lähen Annika juurde koju ja küsin tema vanemate kuuldes oma asja tagasi.

2. Kirjutan sellest internetis, nii et kõik näeksid, missugune Annika on.

3. Võtan julguse kokku, räägin oma vanematele ja palun abi.

4. Otsin võimaluse, et Annikalt ka midagi laenata ja siis laenatud asja mitte tagasi anda.

5. Kutsun oma sõbrad kaasa ja koos sunnime Annikat mängijat tagasi andma.

6. Kui nii läks, siis läks. Vanematele ütlen, et kaotasin mängija ära ja luban uue jaoks ise raha koguda.

Laenatud mp3-mängija

1. **Lähen Annika juurde koju ja küsin tema vanemate kuuldes oma asja tagasi.**

   Oled julge ja seisad enda eest.

2. **Kirjutan sellest internetis, nii et kõik näeksid, missugune Annika on.**

   Tegutsed tagaselja ega lahenda konflikti otse Annikaga. Mustad inimest, mitte tegu.

3. **Võtan julguse kokku, räägin oma vanematele ja palun abi.**

   Julged tunnistada oma viga ja abi otsida.

4. **Otsin võimaluse, et Annikalt ka midagi laenata ja siis laenatud asja mitte tagasi anda.**

   Tegutsed salakavalalt ja maksad kätte. Tasub mõelda, millised tagajärjed sellisel käitumisel olla võivad.

5. **Kutsun oma sõbrad kaasa ja koos sunnime Annikat mängijat tagasi andma.**

   Paistab, et valid oma asja tagasisaamiseks ähvardamise ja sellega lood võimaluse vägivalla kasutamiseks. Mõtle, kas sõpru asjasse segada on õige.

6. **Kui nii läks, siis läks. Vanematele ütlen, et kaotasin mängija ära ja luban uue jaoks ise raha koguda.**

   Sa ei tee midagi selleks, et enda õiguste eest seista. Samuti valetad vanematele, kuid oled valmis vastutust enda peale võtma raha kogumisega.

Sõber laenab telefoni

Klassikaaslane Markus astub pärast tunde minu juurde ja ütleb, et on oma telefoni koju unustanud, aga tal on väga vaja üks kõne teha. Ta palub minult helistamiseks telefoni. Minul on oma vanematega kokkulepe, et kõneaega ostetakse juurde ainult teatud aegadel: kui kulutan kõneaja varem ära, siis olen seni ilma. Mida ma teen?

1. Annan Markusele telefoni: võib-olla on mul endal ka kunagi temalt abi vaja.

2. Ei anna Markusele telefoni, sest muidu saan ise sellevõrra vähem oma telefoniga rääkida.

3. Ütlen Markusele, et annan talle telefoni, kui ta maksab räägitud aja kinni.

4. Ei anna telefoni, sest ma ei tea, kui kaua ta räägib.

5. Ei anna telefoni, sest minu arvates tohib oma telefoni laenata ainult hädajuhtumil.

6. Annan telefoni. Pärast küsin vanematelt kõneaega varem juurde, öeldes, et Markus oli väga hädas.

Sõber laenab telefoni

1. **Annan Markusele telefoni: võib-olla on mul endal ka kunagi temalt abi vaja.**

   Mõtled kasulikule kaubale pikemas plaanis ja tahad aidata ka. Oled valmis edaspidise kasu nimel praegu järeleandmisi tegema. Lood suhteid, mis võiksid sulle kasulikud olla.

2. **Ei anna Markusele telefoni, sest muidu saan ise sellevõrra vähem oma telefoniga rääkida.**

   Pead eelkõige oma heaolu silmas, austad ka kokkulepet vanematega. Sõbra jätad hädas aitamata. Võiksid temalt siiski enne uurida, kui tõsine mure tal on.

3. **Ütlen Markusele, et annan talle telefoni, kui ta maksab räägitud aja kinni.**

   Püüad leida õiglast lahendust, mis sobiks kõigile – sõpra aidates ei kannaks sa ise kahju.

4. **Ei anna telefoni, sest ma ei tea, kui kaua ta räägib.**

   Tahad olukorra üle kontrolli ja kui sa seda ei saa, siis jätad sõpra aitamata. Võiksid sõbralt uurida, kui tõsine mure tal on.

5. **Ei anna telefoni, sest minu arvates tohib oma telefoni laenata ainult hädajuhtumil.**

   Sul on asjast oma kindel arusaam ja jääd sellele truuks. Kas oled kindlaks teinud, et Markusel ei ole hädajuhtum?

6. **Annan telefoni. Pärast küsin vanematelt kõneaega varem juurde, öeldes, et Markus oli väga hädas.**

   Sa ei ole oma vanematega päris aus, kui sa ei ole Markuselt täpsemalt ta mure kohta uurinud. Tundub, et püüad endale soodsamaid tingimusi välja kaubelda.

Maksmata piletiraha

Kolmapäeval pidi kooli esinema tulema teatritrupp. Kui etenduse aeg kätte hakkas jõudma, selgus, et meie klassi Annal ei ole pileti jaoks raha kaasas ja ta palus seda õpetajalt. Õpetaja maksis tema pileti kinni ja küsis Annalt raha järgmisel päeval. Anna ütles, et unustas koju. Pärastpoole kuulsin, kuidas Anna rääkis, et ta loodab, et õpetajal ei tule enam meelde raha küsida, sest kodustel ei ole talle seda anda. Mida ma teen?

1. Ütlen Annale, et ta peab õpetajale asja ära rääkima, muidu räägin mina.

2. Lähen õpetaja juurde ja annan talle ise raha, öeldes, et see on Annalt.

3. Vihjan õpetajale midagi niisugust, mis tuletaks talle Anna teatriraha meelde.

4. Mina ei tee midagi, sest see asi ei puutu minusse.

5. Räägin õpetajale, et Annal on maksmata sellepärast, et tal pole raha.

6. Pakun Annale, et annan talle raha.

Maksmata piletiraha

1. **Ütlen Annale, et ta peab õpetajale asja ära rääkima, muidu räägin mina.**

   Õpetajaga asja arutamine on sobiv viis tekkinud probleemi lahendamiseks. Jääb mulje, et ähvardad Annat ärakaebamisega. Mõtle, kuidas saaks läheneda sõbralikumalt.

2. **Lähen õpetaja juurde ja annan talle ise raha, öeldes, et see on Annalt.**

   Tahad Annat aidata ja ka õpetaja suhtes õiglust jalule seada, kuid kasutad selleks valet. Niimoodi tegutsedes astud vajalikud sammud ise Anna eest ära. Peaksid jälgima, et sa ei teeks seda enda arvelt.

3. **Vihjan õpetajale midagi niisugust, mis tuletaks talle Anna teatriraha meelde.**

   Ilmselt on sinu jaoks oluline, et rahaasjad oleksid õiglaselt aetud. Tegutsed salamisi – võib-olla soovid, et küsimus lahendataks sinu sekkumiseta? Kas saaksid midagi teha, et Anna näeks, et mõistad tema rahamuret?

4. **Mina ei tee midagi, sest see asi ei puutu minusse.**

   Sa leiad, et kui keegi on kellelegi raha laenanud, siis on see laenaja ja laenuvõtja eraasi ja teiste inimeste rahaasjadesse pole vaja sekkuda. Tundub, et pead sellist privaatsust oluliseks ning otsustad vastutusest hoiduda. Tasub mõelda, millised tagajärjed võivad mittesekkumisel olla.

5. **Räägin õpetajale, et Annal on maksmata sellepärast, et tal pole raha.**

   Püüad sõpra aidata ja hoolitseda ka selle eest, et õpetaja vastu oldaks aus. Tegutsed aga Anna seljataga, mis on tema vastu lugupidamatu. Tasub mõelda, miks valisid just sellise käitumisviisi.

6. **Pakun Annale, et annan talle raha.**

   Püüad sõpra aidata ja hoolitseda ka selle eest, et õpetaja ei peaks raha oma taskust maksma. Pakud abi, aga tegutsemise jätad Anna hooleks, mis ongi tema ülesanne. Arvesta, et heldet abipakkumist võidakse hakata ära kasutama.

Mures sõber

Mul on klassis hea sõber Mihkel. Ta on viimasel ajal väga tujust ära ja hoiab teistest eemale. Ühel päeval läheme koos koolist koju ja Mihkel räägib mulle, et tal on läinud nahk kätel ja jalgadel mitmest kohast imelikult punaseks ja sügeleb ka. Ta kardab, et see on mingi hirmus nakkushaigus. Ta ei tea, mida teha ega julge sellest kellelegi rääkida. Mida ma teen?

1. Ütlen Mihklile, et ärgu põdegu, mingu arsti juurde.

2. Kuulan Mihkli ära ja järgmisel päeval lähen räägin asjast kooliarstile, muidu äkki nakatab teisigi.

3. Ütlen Mihklile, et tean internetis head kohta, kust saaks sellise asja kohta uurida, ja luban seda homseks teha.

4. Ütlen Mihklile, et pangu kreemi peale, ehk läheb paremaks. Lohutan, et vaevalt see midagi väga hullu on.

5. Ma ei tea, mis peale hakata, viin jutu mujale.

6. Mõtlen, kuidas Mihklist eemale hoida, äkki ongi nakkushaigus.

Mures sõber

1. **Ütlen Mihklile, et ärgu põdegu, mingu arsti juurde.**

   Annad sõbrale vastutustundlikku nõu haiguse korral arsti juurde minna. Ometi võib selline sõnadevalik jätta Mihklile tunde, et sinu meelest on tema mure tühine.

2. **Kuulan Mihkli ära ja järgmisel päeval lähen räägin asjast kooliarstile, muidu äkki nakatab teisigi.**

   Kuigi astud samme, et Mihkli probleem lahenduse leiaks, tegutsed sõbra seljataga ja rikud tema usaldust sinu vastu. Tasub mõelda, miks sa Mihkli seljataga tegutsed.

3. **Ütlen Mihklile, et tean internetis head kohta, kust saaks sellise asja kohta uurida, ja luban seda homseks teha.**

   Püüad aidata ja hakkad aktiivselt Mihkli eest tema probleemi lahendama. Pea silmas, et sellega võtad endale ka vastutuse ning et internetist võib leida palju väära infot.

4. **Ütlen Mihklile, et pangu kreemi peale, ehk läheb paremaks. Lohutan, et vaevalt see midagi väga hullu on.**

   Lohutad sõpra ja seda on tal ilmselt ka vaja. Soovitustega tasub aga olla ettevaatlik, sest sa ei tea, milline ravi on sobiv: seda teab kõige paremini arst.

5. **Ma ei tea, mis peale hakata, viin jutu mujale.**

   Sõber vajab toetust. Võib-olla kardad, et sul ei ole talle head lahendust välja pakkuda? Abi võib sinust olla ka siis, kui kuulad sõbra ära ja oled valmis temaga muret arutama.

6. **Mõtlen, kuidas Mihklist eemale hoida, äkki ongi nakkushaigus.**

   Sõber vajab toetust, mida sa talle ei paku. Mõtled enda tervisele, ent jätad sõbra mure tähelepanuta.

Keelatud sõber

Minu vanematele ei meeldi mu sõber Jürgen. Nad ütlevad, et temaga koos me lärmame ja ta meelitab mind hulljulgeid asju tegema. Minul on Jürgeniga koos lõbus ja palju huvitavat teha. Ühel päeval tahan minna õue Jürgeniga aega veetma, aga kui vanemad seda kuulevad, siis hakkavad nad jälle seda juttu rääkima ja ütlevad, et ma ei läheks välja. Mida ma teen?

1. Olen vait ja lähen oma tuppa. Küll ma teinekord leian võimaluse Jürgeniga välja minna.

2. Lähen ikkagi välja ja löön ukse pauguga kinni. Vahet pole, kuidas nad mind karistavad.

3. Kahju on küll, aga kui vanemad järele ei anna, siis vist tuleb Jürgeniga suhtlemine lõpetada. Jään koju.

4. Ütlen, et olgu, ma lähen siis hoopis ühe teise sõbra juurde. Tegelikult olen ikka Jürgeniga.

5. Luban vanematele, et koristan oma toa ära, kui nad lubavad mind Jürgeniga välja.

6. Vaidlen vanematele vastu, öeldes, et minu meelest pole Jürgenil häda midagi ja nad ei tunnegi teda üldse.

Keelatud sõber

1. **Olen vait ja lähen oma tuppa. Küll ma teinekord leian võimaluse Jürgeniga välja minna.**

   Tundub, et oled trotsi täis, aga ei seisa enda eest. Püüad ilmselt leida võimalust, kuidas vanemate keelust mööda hiilida.

2. **Lähen ikkagi välja ja löön ukse pauguga kinni. Vahet pole, kuidas nad mind karistavad.**

   Vihastad ja hakkad vanemate keelule vastu, oled valmis selle eest karistada saama. Tundub, et sinu jaoks on oluline, et saaksid oma otsused ise teha. Enne tegutsemist võiksid proovida vanematega rääkida.

3. **Kahju on küll, aga kui vanemad järele ei anna, siis vist tuleb Jürgeniga suhtlemine lõpetada. Jään koju.**

   Käitud järeleandlikult ega seisa enda eest. Oled valmis sõbrast loobuma. Mõtle, miks on sinu jaoks oluline käituda nii, nagu vanemad soovivad? Usaldad sa vanemate arvamust? Tahad sa hoiduda konfliktidest, eelistades kodurahu?

4. **Ütlen, et olgu, ma lähen siis hoopis ühe teise sõbra juurde. Tegelikult olen ikka Jürgeniga.**

   Eelistad sõprust aususele. Kui otsustad vanematele valetada, siis kas teed seda vanematega hea läbisaamise nimel või selleks, et nad sind takistada ei saaks?

5. **Luban vanematele, et koristan oma toa ära, kui nad lubavad mind Jürgeniga välja.**

   Selle asemel et leida selge lahendus küsimusele, kas sa võid Jürgeniga sõbrustada, püüad vanemaid nõusse kaubelda.

6. **Vaidlen vanematele vastu, öeldes, et minu meelest pole Jürgenil häda midagi ja nad ei tunnegi teda üldse.**

   Astud enda eest ja sinu arvates põhjendamatute hinnangute vastu välja. Oled otsekohene ja püüad vanematega läbi rääkida.

Keerulisemad olukorrad

Kadunud raha

Mu isa avastab, et vanemate ühisest sahtlist on kadunud 50 eurot. Kui isa on küsitlenud mind, mu venda ja õde, siis hakkab ta mind raha võtmises kahtlustama. Ta ütleb, et mina olin juba pikemat aega mangunud endale kalleid asju. Mina aga tean, et selle raha võttis hoopis ema millegi jaoks, millest ta ei taha isale rääkida. Mida ma teen?

1. Pakun isale veel mitu võimalust välja, mis rahaga juhtuda võis, ja aitan otsida.

2. Räägin kõik välja, mis ma tean, sest ma ei taha ilmaasjata süüdi jääda.

3. Kinnitan isale, et mina ei tea midagi, ja püüan pärast emaga omavahel rääkida.

4. Olen väga solvunud ja pean plaani vanaema juurde elama minna.

5. Ütlen, et mina pole süüdi. Kui isa mind ei usu, siis on see ta oma mure.

6. Võtan süü enda peale kartuses, et äkki vanemad lähevad omavahel tülli.

Kadunud raha

1. **Pakun isale veel mitu võimalust välja, mis rahaga juhtuda võis, ja aitan otsida.**

   Püüad aususes järeleandmise abil leida keskteed ema säästmise, isa aitamise ja enda säästmise vahel. Ometi võtad niiviisi ema ja isa vahelise probleemi lahendamise enda peale.

2. **Räägin kõik välja, mis ma tean, sest ma ei taha ilmaasjata süüdi jääda.**

   Oled aus ja seisad enda eest. Sinu vastus võib aga paista kaebamisena – tasub mõelda, milliseid tagajärgi see võiks tuua sinu suhetele emaga.

3. **Kinnitan isale, et mina ei tea midagi, ja püüan pärast emaga omavahel rääkida.**

   Seisad enda eest ja püüad samas ema säästa, samal ajal aga valetad, sest tegelikult sa ju tead … Pöördud just selle inimese poole, kelle võimuses on mure sinu õlgadelt ära võtta.

4. **Olen väga solvunud ja pean plaani vanaema juurde elama minna.**

   Valid vältimistaktika. Püüad probleemi olematuks teha sellega, et lähed mujale. Võiksid proovida enda eest seista ning isa ja emaga rääkida.

5. **Ütlen, et mina pole süüdi. Kui isa mind ei usu, siis on see ta oma mure.**

   Seisad enda eest ja hoiad iga hinna eest ema saladust. Paistab, et oled ema ja isa vahelises konfliktis kindlalt poole valinud.

6. **Võtan süü enda peale kartuses, et äkki vanemad lähevad omavahel tülli.**

   Paistab, et hoolid väga oma vanematest. Ent kas see on sinu enda suhtes õiglane, kui pead probleemi ema ja isa eest ära lahendama ja süü endale võtma?

Murtud lubadus

Vanemad lubasid mulle, et kui ma neljanda veerandi jooksul koolis hästi käitun ja õpin, siis tohin minna koos paari omavanuse sõbraga naaberlinna oma lemmikbändi kontserdile. Nägingi veerandi jooksul palju vaeva ning sain tunnistusele neljad-viied, ühtegi käitumisprobleemi pole ka olnud. Nädal enne kontserti ütlevad vanemad, et ma olen ikkagi liiga noor, et ilma täiskasvanuteta hilisööni kontserdil olla, ja keelavad mul minna. Vanemad on rikkunud kokkulepet, aga seni on lubadustest kinnipidamine olnud meie peres väärtuseks. Mida ma teen?

1. Otsustan, et kui nemad lubadusi murravad, võin mina ka: edaspidi ma enam ei pinguta, et paremini õppida.

2. Püüan vanemaid veel veenda ja rõhutan, et lubaduse murdmine on minu suhtes alatu.

3. Kehitan õlgu ja otsustan sinna kontserdile kas või ilma loata minna.

4. Ütlen vanematele, et mul on väga kahju, et ma kontserdile ei saa, aga annan neile andeks.

5. Korraldan vanematele boikoti: lõpetan nendega rääkimise.

6. Püüan leida mõne täiskasvanud sõbra või sugulase, kes meiega kaasa tuleks, ja palun vanemaid uuesti.

Murtud lubadus

1. **Otsustan, et kui nemad lubadusi murravad, võin mina ka: edaspidi ma enam ei pinguta, et paremini õppida.**

   Ilmselt leiad sa, et edaspidi pole lubadustest kinni pidamine prioriteet. Tasub siiski mõelda, miks vanemad sellise otsuse tegid – ehk oli nende jaoks turvalisus kui väärtus siinkohal olulisem?

2. **Püüan vanemaid veel veenda ja rõhutan, et lubaduse murdmine on minu suhtes alatu.**

   Paistab, et esitad tekkinud olukorra vanematele väärtuskonfliktina, kus juhid tähelepanu sellele, et varem au sees olnud väärtust on rikutud. Paistab, et oled otsekohene ning teed samme selleks, et tekkinud olukord selgeks rääkida. Tasub mõelda ka tagajärgedele – vanematega võib tekkida uus konflikt.

3. **Kehitan õlgu ja otsustan sinna kontserdile kas või ilma loata minna.**

   Pead tehtud kokkulepet pühaks ning paistab, et vanemad on sinu usalduse kaotanud. Tasub tähele panna, et üht väärtust (lubadustest kinnipidamine) kaitstes kannatavad usaldus ja turvalisus.

4. **Ütlen vanematele, et mul on väga kahju, et ma kontserdile ei saa, aga annan neile andeks.**

   Lepid ilmselt vanemate autoriteediga ilma, et kokkulepped kui väärtused tuleks kõne alla. Tundub, et lepid sellega, et vanemad muudavad väärtuste tähtsust kõiki juhtumi osapooli kaasamata.

5. **Korraldan vanematele boikoti: lõpetan nendega rääkimise.**

   Nõuad jõuliselt teistelt oma lubaduste kinnipidamist. Tasub aga mõelda, kas kellegi boikoteerimine on selle tegemiseks parim viis.

6. **Püüan leida mõne täiskasvanud sõbra või sugulase, kes meiega kaasa tuleks, ja palun vanemaid uuesti.**

   Püüad konflikti vältida ja olukorda lahendada. Lubaduse andmise ja pidamise üle aga arutelu ei toimu. Ilmselt mõistad, et vanemate jaoks on sinu turvalisus oluline. Tasub mõelda, kas sul on võimalik nõuda tugevamalt osapoolelt lubadustest kinnipidamist.

Sõber läheb kirikusse

Plaanin pidada oma sünnipäeva ülestõusmispühade nädalavahetusel ja sõita sõpradega laupäevaks-pühapäevaks suvilasse. Kutsun peole ka Ivari, kes on klassis üks mu parimaid sõpru. Ivar ütleb aga, et tema ei saa pühapäeval tulla, sest läheb hoopis kirikusse ja sealt ei taha ta puududa. Mida ma teen?

1. Püüan Ivarit veenda, et hea sõbra sünnipäev on ikka tähtsam.

2. Ütlen Ivarile, et mul on väga-väga kahju, et ta ei tule, aga ma saan temast aru.

3. Püüan kõik oma plaanid ümber teha, et sünnipäeva mõnel teisel ajal pidada.

4. Luban Ivarile, et kui ta sünnipäevale tuleb, siis järgmine kord lähen temaga kirikusse kaasa.

5. Ütlen Ivarile, et ärgu siis tulgu, me saame ilma temata ka hakkama.

6. Mis siis ikka, pean seekord pidu Ivarita.

Sõber läheb kirikusse

1. **Püüan Ivarit veenda, et hea sõbra sünnipäev on ikka tähtsam.**

   Surud oma seisukohta peale ja paned sõbra ebamugava valiku ette. Ivarit võib solvata see, et sa tema põhjendusi tähtsaks ei pea.

2. **Ütlen Ivarile, et mul on väga-väga kahju, et ta ei tule, aga ma saan temast aru.**

   Näitad, et hoolid sõbrast ja austad tema valikuid.

3. **Püüan kõik oma plaanid ümber teha, et sünnipäeva mõnel teisel ajal pidada.**

   Hoolid sõbrast ja püüad teha nii, et ta saaks minna nii kirikusse kui ka sünnipäevale. Oled valmis enda huvid ohverdama.

4. **Luban Ivarile, et kui ta sünnipäevale tuleb, siis järgmine kord lähen temaga kirikusse kaasa.**

   Püüad enda tahtmist kauplemisega saavutada. Kas oled valmis austama Ivari teistsugust valikut?

5. **Ütlen Ivarile, et ärgu siis tulgu, me saame ilma temata ka hakkama.**

   Paistab, et oled solvunud. Võiksid püüda ka Ivarit mõista. Sõpra võib haavata see, kui sa tema soove ja valikuid ei austa.

6. **Mis siis ikka, pean seekord pidu Ivarita.**

   Lepid olukorraga. Kui sa siiski tunned ennast puudutatuna, siis tasub sellest sõbraga otse rääkida.

Kuulujutud

Meie klassi tuleb uus tüdruk ning kohe hakkavad liikuma kuulujutud, et 8. klassi tulnud Aira on lesbi. Olen koolis viimastel nädalatel mitu korda seda juttu kuulnud. Mida ma teen?

1. Jälgin hoolega Airat. Äkki miski annab märku, kas kuulujutud on õiged.

2. Ei midagi: kui need jutud ka õiged on, ei muuda need minu jaoks midagi.

3. Kui olen Airaga tuttavamaks saanud, küsin ta käest, kuidas selle asjaga õieti on.

4. Räägin teistele õpilastele ka, mis ma Aira kohta kuulnud olen.

5. Väldin Airaga kokkusattumist nii palju kui võimalik.

6. Püüan Airale igati märku anda, et ma ei mõtle temast halvasti.

Kuulujutud

1. **Jälgin hoolega Airat. Äkki miski annab märku, kas kuulujutud on õiged.**

   Oled juttude tõesuse osas kahtlev, aga tundub, et sa ei julge sellest otse rääkida. Kas sinu käitumine on salliv ja lugupidav teise inimese ja tema privaatse elu osas?

2. **Ei midagi: kui need jutud ka õiged on, ei muuda need minu jaoks midagi.**

   Tundub, et oled Aira suhtes salliv ning austad tema privaatsust. Samas ei tee sa midagi, et kuulujuttude vastu võidelda. Võimalik, et kuulujutud ei vasta tõele.

3. **Kui olen Airaga tuttavamaks saanud, küsin ta käest, kuidas selle asjaga õieti on.**

   Tundub, et kuulujutt on teinud sind uudishimulikuks. Ometi jääd küllaltki diskreetseks ja otsekoheseks, püüdes tõde teada saada Airalt endalt. Seda tehes tuleks silmas pidada, et pöörduksid Aira poole eelarvamustevabalt ning teda solvamata.

4. **Räägin teistele õpilastele ka, mis ma Aira kohta kuulnud olen.**

   Levitad kuulujuttu ja tõenäoliselt teed sellega Airale haiget ning rikud tema privaatsust. Mõtle tagajärgede peale ning sellele, miks see sinu jaoks tundlik teema on.

5. **Väldin Airaga kokkusattumist nii palju kui võimalik.**

   Tundub, et tegutsed tõestamata kuulujutu ning eelarvamuste põhjal. Näib, et see on sinu jaoks oluline, kuid tabu teema. Võiksid endalt küsida, miks sa tahad Airaga kokkupuutumist vältida.

6. **Püüan Airale igati märku anda, et ma ei mõtle temast halvasti.**

   Tahad olla sõbralik ja salliv, kuid tundub, et sa ei ole seda avalikult. Tasub aga mõelda, mis motiive sa toetad – kas Aira seksuaalset orientatsiooni või seda, et teda tuleks kuulujuttude eest kaitsta?

Purjus sõber

Meil on klassikaaslastega just lõppenud lõbus pidu, kus joodi ka alkoholi. Ka mina olen veidi võtnud, kui hakkan kodu poole minema. Seepärast püüan võimalikult vähe tähelepanu äratada, et mitte patrullivale politseile vahele jääda. Pargipingist möödudes märkan, et sõber Mairo ei olegi kaugemale jõudnud, vaid on sinnasamasse purjus peaga magama jäänud. Raputan teda õlast, aga Mairo ei reageeri. Mida ma teen?

1. Raputan veel ja püüan igal juhul Mairo jalule saada, et ta koju läheks.

2. Mis siis ikka, küll magab ennast välja – lähen edasi.

3. Kutsun kiirabi ja jään nende saabumiseni Mairot valvama.

4. Kutsun kiirabi, teeseldes, et olen Mairo, aga ise lähen koju, et mitte joomisega vahele jääda.

5. Kutsun sõbrad appi, et Mairo koos koju magama toimetada.

6. Istun Mairo juurde pingile ja ootan, kuni ta ärkab.

Purjus sõber

1. **Raputan veel ja püüan igal juhul Mairo jalule saada, et ta koju läheks.**

   Muretsed sõbra pärast ja püüad tema eest hoolitseda. Mairo kojuviimine ei pruugi olukorda aga lahendada – äkki on tal kohe arstiabi vaja?

2. **Mis siis ikka, küll magab ennast välja – lähen edasi.**

   Oled muretu ja jätad sõbra seisundile reageerimata, jättes ta ohtlikku olukorda. Sellega eirad turvalisust. Võib-olla on tal siiski abi vaja.

3. **Kutsun kiirabi ja jään nende saabumiseni Mairot valvama.**

   Hoolid sõbrast ja tema tervisest. Kuna oled ka ise alkoholi tarvitanud, võid sellega endale pahandusi kaela tuua.

4. **Kutsun kiirabi, teeseldes, et olen Mairo, aga ise lähen koju, et mitte joomisega vahele jääda.**

   Püüad sõpra aidata, aga sulle on tähtis ka oma nahka hoida. Mairot üksi jättes ohustad siiski tema turvalisust ja kiirabil võib olla vaja sulle küsimusi esitada, et Mairot paremini aidata. Püüad nii sõpra aidata kui ka ennast hoida, kuid annad järele aususes.

5. **Kutsun sõbrad appi, et Mairo koos koju magama toimetada.**

   Hoolid sõbrast ning püüad teda aidata. Astud samme selleks, et sõber ohutusse kohta toimetada. Lähtud seega koostööst ja lojaalsusest sõprade ees, kuid võimalik, et ohustad Mairo turvalisust. Oled sa kindel, et Mairo arstiabi ei vaja?

6. **Istun Mairo juurde pingile ja ootan, kuni ta ärkab.**

   Hoolid sõbrast ning ei jäta teda üksi, kuid ohtlikus olukorras jätad reageerimata ning võimalik, et ohustad Mairo turvalisust. Mairol võib kohe abi vaja olla.

Kohustuslik alastiolek (poistele)

Meie kehalise kasvatuse tundides on õpetajal tavaks poiste võistkondade eristamiseks teha nii, et üks võistkond mängib särkides, teine särkideta. Minu jaoks on see piinlik ja ebamugav, sest mulle ei meeldi oma keha kõikidele näidata. Nüüd on taas käes kehalise kasvatuse tund ja hakkame mängima jalgpalli. Õpetaja annab minu võistkonnale korralduse särgid ära võtta. Mida mina teen?

1. Teen nii, nagu õpetaja ütleb – eks kannatan ebamugavuse ära.

2. Keeldun särki ära võtmast ja nõuan, et mind pandaks särkidega võistkonda.

3. Võtan särgi ära, aga räägin pärast tundi õpetajaga omavahel sellest, kuidas see tava mind häirib.

4. Võtan seekord veel särgi ära, aga järgmiseks kehalise tunniks püüan vanematelt vabastuse nuruda, tundi ma enam igatahes ei lähe.

5. Ütlen õpetajale, et võiksime mingi parema nipi välja mõelda, sest paljaks-koorimine on juba ära tüüdanud.

6. Ütlen õpetajale, et mul on halb olla ja tahan tunnist ära minna.

Kohustuslik alastiolek (poistele)

1. **Teen nii, nagu õpetaja ütleb – eks kannatan ebamugavuse ära.**

   Oled kuulekas ega kaitse ennast ja oma privaatsust. Jätad olukorrale reageerimata. Mõtle sellele, et võib-olla õpetaja pole selle peale tulnud, et õpilastele on särgita mängimine ebamugav.

2. **Keeldun särki ära võtmast ja nõuan, et mind pandaks särkidega võistkonda.**

   Seisad oma privaatsuse eest ja astud samme olukorraga tegelemiseks. Ometi ei pruugi õpetajale olla päris selge, miks sa seda nõuad, ja ilmselt ei too see kaasa muutust õpetaja tavades.

3. **Võtan särgi ära, aga räägin pärast tundi õpetajaga omavahel sellest, kuidas see tava mind häirib.**

   Oled valmis kompromissiks privaatsuse osas ja kannatad ära ebamugavuse. Valid julgelt õpetajaga rahulikult arutamise tee.

4. **Võtan seekord veel särgi ära, aga järgmiseks kehalise tunniks püüan vanematelt vabastuse nuruda, tundi ma enam igatahes ei lähe.**

   Püüad probleemi pigem vältida kui lahendada ja võid sellega endale häda kaela tõmmata. Sellise valikuga loobud nii oma privaatsusest kui ka vastutuse võtmisest.

5. **Ütlen õpetajale, et võiksime mingi parema nipi välja mõelda, sest paljakskoorimine on juba ära tüüdanud.**

   Astud julgelt enda ja oma privaatsuse eest välja ja teed seda naljatoonil. Arvesta, et samal toonil võidakse su ettepanek ka tagasi lükata. Õpetaja ei saa aga teada, kuidas sa ennast tunned.

6. **Ütlen õpetajale, et mul on halb olla ja tahan tunnist ära minna.**

   Üritad ebamugavast olukorrast väikese vale abil pääseda. Püüad seega oma privaatsust kaitsta, kuid teed järeleandmisi aususes. Jätad enda eest seismata ja probleemi lahendamata.

Teistmoodi poiss

Meie klassis õpib teist aastat poiss Hassan, keda paljud õpilased narrivad, sest ta räägib aktsendiga ega suhtle eriti teistega. Vihaseks saades on ta kiusajatele kallale läinud. Ühel päeval võtab Ants Hassanilt jope ja hakkab sellele kriidiga igasuguseid mõnitusi sodima. Hassan püüab oma jopet kätte saada ja karjub tema peale omas keeles. Mida mina teen?

1. Miks see Hassan siis on selline – võtan ka kriidi ja kirjutan midagi jopele.

2. See pole minu asi, lähen sealt minema.

3. Otsin üles õpetaja ja räägin, mis toimub.

4. Püüan Antsu kinni hoida, et Hassan saaks oma jope kätte.

5. Ma ei sekku, äkki läheb kakluseks. Edaspidi katsun Hassanile näidata, et olen tema poolt.

6. Hassani riiakus on minu arvates ka nõme, aga ütlen Antsule, et jopet ikkagi ei tohi sodida.

Teistmoodi poiss

1. **Miks see Hassan siis on selline – võtan ka kriidi ja kirjutan midagi jopele.**

   Oled valmis kiusamises kaasa lööma ning eirad sellega inimväärikust. Tundub, et erinevusi sa ei aktsepteeri. Samas hoiad klassikaaslastega ühte. Kuidas suhtuda sellesse, et olete mitmekesi ühe vastu?

2. **See pole minu asi, lähen sealt minema.**

   Tundub, et sa ei pea enda kohuseks kiusamisele vahele astuda. Võimalik, et leiad, et igaüks peaks oma asjadega ise tegelema. Sa ei sekku ega tee midagi olukorra lahendamiseks – miks see nii on?

3. **Otsin üles õpetaja ja räägin, mis toimub.**

   Astud samme selleks, et kiusamine lõppeks ning see näitab, et inimväärikus on sinu jaoks oluline väärtus. Võimalik, et pöördud õpetaja poole, sest pooldad vägivallatust ega soovi kähmluses osaleda. Mida sa täpsemalt ootad, et õpetaja teeks?

4. **Püüan Antsu kinni hoida, et Hassan saaks oma jope kätte.**

   Valid selgelt poole ja oled nõus ka konflikti sekkuma. Tundub, et püüad inimväärikust kaitsta ning sinu arvates kiusamine rikub inimväärikust. Võtad vastutuse ja sekkud olukorda, kuid ilmselt peaks selgemalt mõtlema ka tagajärgede peale. Tüli võib üle minna suuremaks kähmluseks ning nii saab kõigi osapoolte inimväärikus haavatud.

5. **Ma ei sekku, äkki läheb kakluseks. Edaspidi katsun Hassanile näidata, et olen tema poolt.**

   Oled ettevaatlik ja küllap pead oma turvalisust oluliseks. Ilmselt pead oluliseks konflikti vältimist ning koostööle keskendumist. Sõnades küll toetad inimväärikuse kaitsmist, kuid tundub, et sa ei tee seda tegudes. Tasub mõelda, mida saaksid teha selleks, et kiusamine lõppeks.

6. **Hassani riiakus on minu arvates ka nõme, aga ütlen Antsule, et jopet ikkagi ei tohi sodida.**

   Tundub, et pooldad vägivallatut käitumist ning turvalisust. Lähtud ilmselt õiglasest käitumisest ning hindad tegu ja mitte inimest. Sekkud olukorda, et see leiaks lahenduse.

Häirivad kommentaarid (tüdrukutele)

Mul on klassivend Peeter, kellega koos veedan palju aega. Näiteks läheme vahetundides koos sööklasse, jalutame koolist koju. Me meeldime teineteisele. Mu klassiõed Stiina ja Laura on meie suhtlemist tähele pannud ning nad teevad meie kohta sageli märkusi ja küsivad, kas me sebime ja nii edasi. See häirib mind. Mida mina teen?

1. Ma ütlen avalikult Stiinale ja Laurale, et mina hoolin nende privaatsusest, hooligu nemad minu omast ka.

2. Mõtlen, et las nad kommenteerivad, mina arvan teisiti.

3. Püüan edaspidi Peetriga märkamatult suhelda, et mitte Stiina ja Laura tähelepanu endale tõmmata.

4. Hakkan Peetrit vältima, et Stiina ja Laura kommentaaride käest pääseda.

5. Kirjutan avalikult Facebooki, et Stiina ja Laura ka näeks, et lepime kokku, et igaüks tegeleb oma suhetega ise.

6. Hakkan ka Stiina ja Laura suhteid kommenteerima.

Häirivad kommentaarid (tüdrukutele)

1. **Ma ütlen avalikult Stiinale ja Laurale, et mina hoolin nende privaatsusest, hooligu nemad minu omast ka.**

   Tundub, et sinu jaoks on privaatsus kõige olulisem ning soovid, et teised sinu tegemistesse delikaatselt suhtuksid. Suhtled asjaosalistega otse, et tekkinud olukorrale lahendust leida. Avalikult Stiina ja Laura poole pöördumine toob teievahelise küsimuse aga kõigi ette. Enne tegutsemist tasub mõelda ka tagajärgedele – kas privaatsuse kaitsmine avaliku sõnavõtuga täidab oma eesmärki?

2. **Mõtlen, et las nad kommenteerivad, mina arvan teisiti.**

   Tundub, et tunnustad eri arvamusi ning oled nende osas salliv. Kui sind kommentaarid aga ikkagi häirivad, tasub mõelda, kuidas neile vastu astuda. Võimalik, et arvamuste paljususe tunnustamise asemel ei taha sa klassiõdedega tülli minna ega vastuastumisega konflikti esile kutsuda.

3. **Püüan edaspidi Peetriga märkamatult suhelda, et mitte Stiina ja Laura tähelepanu endale tõmmata.**

   Tahad oma tegevusi privaatsena hoida, kuid teisalt püüad olla salliv teiste arvamuste osas. Selle saavutamiseks loobud sellise valikuga aga aususest, sest salgad maha oma suhted Peetriga. Püüad olla hooliv kõigi osapoolte suhtes, kuid mõtle, kas oled seda ka iseenda suhtes.

4. **Hakkan Peetrit vältima, et Stiina ja Laura kommentaaride käest pääseda.**

   Kuigi privaatsus on sinu jaoks antud olukorras oluline, tekib küsimus, kuidas seda hoida. Loobud koostööst teiste osapooltega (eriti Peetriga). Olukorra osas jätad aga vastutuse võtmata ning enda eest seismata.

5. **Kirjutan avalikult Facebooki, et Stiina ja Laura ka näeks, et lepime kokku, et igaüks tegeleb oma suhetega ise.**

   Seisad oma põhimõtete eest ning kaitsed oma privaatsust. Tundub, et sinu jaoks on oluline läbipaistvus, ausus ja selgus. Oma tegevusega näitad aga, et tagajärjed ei ole ehk nii olulised ning oled valmis oma asju avalikult arutama. Antud olukorras soovid küll privaatsust kaitsta, kuid loobud sellest avaliku sõnavõtuga.

6. **Hakkan ka Stiina ja Laura suhteid kommenteerima.**

   Tundub, et sulle on olulised selgus ja õiglus (nii, nagu tehakse sulle, teed ka teistele). Sellest lähtuvalt loobud sa lugupidavast ja viisakast käitumisest teiste suhtes. Sel viisil privaatsuse kaitsmine muutub küsitavaks, sest tagajärjeks võib olla igasuguse privaatsuse lõhkumine.

Paljud elus ette tulevad dilemmad ei sisalda otse väärtuste konflikti, vaid on pigem valikud selles osas, kas jääme oma väärtustele kindlaks või oleme valmis teiste (muutunud) väärtusi mõistma. Nüüd on küsimus selles, kuidas seda oskust kommunikeerime ja kuidas saame hakkama enesekehtestamisega. Siin on üks näide sellisest olukorrast.

Muutunud sõber

Kris on esimesest klassist peale olnud minu hea sõber. Pärast suvevaheaega jälle kooli tulles käitub ta aga äkki hoopis teisiti. Ta kannab teistsuguseid riideid kui varem, me oleme harvem koos ning ta räägib kogu aeg oma uuest trennist ja nendest, kes seal käivad. Mina aga neid inimesi ei tunne ja tema hobist suuremat ei hooli. Ükskord olen parasjagu Krisi juures, kui ta hakkab minema peole, mille nad on trennikaaslastega korraldanud. Kris kutsub mind ka kaasa. Mida mina teen?

1. Lähen kaasa tingimusel, et ta kuulab mind ja minu muret seoses tema muutunud käitumisega.

2. Kuna ma seal kedagi ei tunne ja pidutseda ka eriti ei taha, siis ma ei lähe kaasa.

3. Lähen kaasa, sest oleks päris huvitav ise näha, millest Kris kogu aeg räägib.

4. Ei lähe kaasa, sest see pole minu ala, aga palun Krissi, et ta pärast kindlasti muljeid jagaks.

5. Lähen kaasa, sest uusi asju tasub proovida, kuigi võin end seal esialgu ebamugavalt tunda.

6. Ei lähe kaasa, sest näib, et ega Kris mind sinna nii väga ei tahagi, ja tunnen end ülearusena.

Muutunud sõber

1. **Lähen kaasa tingimusel, et ta kuulab mind ja minu muret seoses tema muutunud käitumisega.**

   Püüad ilmselt Krissi ja tema muutunud käitumist mõista. Oma murest rääkimisega võite leida uusi ühispunkte. Oluline on mõelda, mil viisil oma muret sõnastad, sest Krissi süüdistada sa ilmselt ei soovi.

2. **Kuna ma seal kedagi ei tunne ja pidutseda ka eriti ei taha, siis ma ei lähe kaasa.**

   Tõded, et teil on kaugenenud väärtused ja tõekspidamised ning ühispunkte nendes enam väga ei ole. Jääd oma tõekspidamistele kindlaks, kuid seetõttu ei proovi ilmselt ka Krissi rohkem mõista.

3. **Lähen kaasa, sest oleks päris huvitav ise näha, millest Kris kogu aeg räägib.**

   Tundub, et oled Krisile lojaalne ja püüad teda mõista. Võimalik, et sa pole oma tõekspidamistes nii kindel ning oled ka ise valmis muutuma.

4. **Ei lähe kaasa, sest see pole minu ala, aga palun Krissi, et ta pärast kindlasti muljeid jagaks.**

   Ilmselt on teil erinevad väärtused ja tõekspidamised ning jääd enda omadele kindlaks. Tundub, et oled küll valmis Krissi kuulama, kas aga ka mõistma?

5. **Lähen kaasa, sest uusi asju tasub proovida, kuigi võin end seal esialgu ebamugavalt tunda.**

   Tundub, et püüad Krissi mõista ning oled selle tegemiseks valmis ennast ebamugavasse olukorda seadma. Võimalik ka, et sa pole oma tõekspidamistes nii kindel ning oled ka ise valmis muutuma. Võimalik, et sind ajendab uudishimu ning uute kogemuste saamine.

6. **Ei lähe kaasa, sest näib, et ega Kris mind sinna nii väga ei tahagi, ja tunnen end ülearusena.**

   Pigem loobud mõistmisest, leiad põhjenduse, miks te liiga erinevad olete ning jääd oma tõekspidamistele kindlaks. Tasub mõelda, kas soovid ka Krissi mõista ja temast aru saada.

II osa.
Rände- ja pagulusteemalised mänguolukorrad

Miks peaksime noortega pagulastest rääkima?

Ingi Mihkelsoo, Eesti Pagulasabi

Viimastel aastatel on pagulastemaatikaga seonduv Eesti ühiskonnas palju kõneainet pakkunud. Oleks ekslik arvata, et need tundlikud teemad lähevad mööda lastest ja noortest, kes on suuresti täiskasvanutega samas infoväljas. Ka nemad puutuvad kokku leheveergudel ja sotsiaalmeedias levivate vastandlike seisukohtadega. Neist ei lähe mööda ka perekondlikel koosviibimistel seltskonna lõbustamiseks tehtavad pealtnäha süütud naljad pagulaste ja teise nahavärviga inimeste aadressil.

Ei saa loota, et kõik vanemad oskaksid oma lastele kodus objektiivset ja piisavalt põhjalikku infot jagada, et pagulastemaatikat mõista. Seetõttu on vajalik, et noortega tegelevad osapooled teeksid selles vallas koostööd. Miks see on ikkagi nii oluline? Ajalukku vaadates näeme, et rasked vihakuriteod saavad alguse avalikkuses lendu lastud sõnadest. Kolmekümnendate aastate Saksamaal viis aastatepikkune juutide vaenamine lõpuks massilise sünagoogide süütamiseni. Meil tasub ajaloost õppida. Kui me taolistele ilmingutele ühiskonnas õigel ajal piisavalt otsusekindlalt ei reageeri, võime olla lootusetult hiljaks jäänud. Pagulastega seotud teadmatus ja hirmud ühiskonnas võivad viia taoliste juhtumiteni nagu 2015. aasta sügisel Vaos, kui süüdati põlema varjupaigataotlejate majutuskeskuse välissein.

Nii koolihariduse kui noorsootööl on keskne osa, toetamaks noori orientiiri leidmisel ajal, mil avalikus ruumis levivad sõnumid ei ole sageli tõesed või on kallutatud. Noortele tuleb luua võimalus kriitiliseks mõtlemiseks ning oma seisukohtade kujundamiseks ja kaitsmiseks nii eakaaslaste kui koduste seas. Haridustöötaja roll seejuures on anda ülevaade faktidest, viidata erinevatele vaatenurkadele, aidata teadvustada nende kujunemisteid ning suunata noori iseseisvalt mõtlema ja teistega dialoogi astuma.

On igati mõistetav, et õpetajatele ja noorsootöötajatele ei ole väärtuskasvatuse edendamine taolistes ühiskondlikult tundlikes küsimustes just kerge. On vaja ettevalmistust, faktide teadmist ning sobivate meetodite valdamist, et osata noortega neid teemasid diskreetselt käsitleda - oma arvamust liigselt peale surumata, kuid samas empaatilist mõtteviisi esindades. ¬¬Soovides toetada Eesti haridustöötajate valmisolekut noortega rände- ja pagulustemaatikat käsitleda, on Eesti Pagulasabi ühendanud jõud Tartu Ülikooli eetikakeskusega. Ameerika Ühendriikide Eesti saatkonna toel viisime 2016. aastal läbi projekti „Eesti koolide ettevalmistamine pagulustemaatika käsitlemiseks ja pagulaslaste haridustee toetamiseks”. Projekti esimeseks viljaks sai käsiraamat, mis sisaldab 12 rände- ja pagulustemaatilist lisasituatsiooni Tartu Ülikooli eetikakeskuses loodud õpilaste mängule „Väärtuste avastajad”. Pagulasabi ja Tartu Ülikooli eetikakeskuse koostööprojekt „Õpetajate ja noorsootöötajate rände- ja pagulusteemade alase kompetentsi tõstmine ning koolinoorte aktiveerimine rändeteemadel kaasa rääkimiseks” võimaldab 2017. aasta jooksul korraldada neli kahepäevast koolitust üle Eesti, mille käigus saavad õpetajad ja noorsootöötajad ülevaate rände- ja pagulusvaldkonnast, väärtuskasvatusest ning turvalise koolikeskkonna loomise alustõdedest. Koolitustel õpitakse kasutama projekti käigus välja töötatud lauamängu rände- ja pagulusteemalist laiendust. Projekti toetab Hasartmängumaksu Nõukogu.

Appi, pagulased! Faktid ja müüdid

Ingi Mihkelsoo, Eesti Pagulasabi

Esimene müüt: pagulased tahavad vaid oma majanduslikku olukorda parandada.

Üks levinumaid eksitusi on see, et aetakse segamini mõisted sisserändaja ja pagulane.

Sisserändaja/immigrant on lai mõiste. Põhjused, miks inimesed rändavad, võivad olla mitmesugused. Näiteks otsustatakse kolida teise riiki, kuna seal leitakse tööd; soovitakse ennast proovile panna; omandada paremat haridust või olla armastatule lähemal.

Laias laastus võib väita, et sisserändaja on lahkunud riigist vabal tahtel, ta saab põhimõtteliselt alati koju tagasi pöörduda, sest teda ei kiusata taga ning tema inimõigused ja elu ei ole ohus. Pagulane on pidanud kodumaalt sunniviisiliselt lahkuma, et oma elu säästa, ning ta ei saa koju naasta enne, kui olukord kodumaal on muutunud.

Eesti seadusandluses leidub mõiste **„rahvusvahelise kaitse saaja”**. Taolist tiitlit kannavad nii pagulased kui ka täiendava kaitse saajad: neid kõiki võibki lühidalt pagulasteks nimetada.

Pagulane on inimene, kes kardab põhjendatult tagakiusamist rassi, usu, rahvuse, poliitiliste veendumuste või mingisse sotsiaalsesse rühma kuulumise pärast. Ta on oma riigi kaitseta ja viibib väljaspool oma kodumaad. Eesti riik annab pagulastele kolmeaastase elamisloa. Kui olukord kodumaal ei ole vahepeal muutunud ja tagasiminek on jätkuvalt eluohtlik, on võimalik elamisluba pikendada.

Võib küsida, et kui Eesti kodanikku rünnatakse süstemaatiliselt selle eest, et ta on hindu, kas ta saab siis küsida varjupaika mõnes muus riigis? Vastus on ei, sest Eesti on õigusriik ja kuritegevuse korral tuleb appi politsei. See tähendab, et Eestis on seaduse ees kõik võrdsed. Paraku ei ole see nii pagulaste kodumaal, kus õiguskaitseorganid ja kuritegevus on pahatihti läbi põimunud.

Veel üks oluline mõiste on **„täiendava kaitse saaja”**. Kõnekeeli võime ka täiendava kaitse saajat pagulaseks nimetada. Tegemist on inimesega, kelle suhtes on alust arvata, et tema tagasi saatmine päritoluriiki võib talle kaasa tuua tõsise ohu, sealhulgas surmanuhtluse, piinamise või muul moel inimväärikust alandava kohtlemise. Samuti antakse täiendavat kaitset nn sõjapagulastele. Eestis antakse täiendava kaitse saajatele aastane elamisluba, mida on põhjendatud taotluse korral samuti võimalik pikendada.

Kes siis on **varjupaigataotleja**? Ta on välismaalane, kes viibib Eesti pinnal ja on esitanud varjupaigataotluse, mille suhtes Politsei- ja Piirivalveamet (PPA) ei ole veel otsust teinud. Esmane otsus langetatakse üldjuhul kuue kuu jooksul, vajadusel võib protsess võtta ka kauem aega. Kui inimese varjupaigataotlus lükatakse tagasi, ootab teda ees väljasaatmine. Soovi korral on võimalik otsus edasi kaevata, sel juhul võib kogu protsess võtta isegi aastaid.

On tõsi, et osa varjupaigataotlejatest esitab kodumaalt lahkumise põhjuste kohta valeinfot. See tõik on olnud üheks põhjuseks, miks avalik arvamus on pagulaste suhtes mõnikord negatiivselt meelestatud. PPA ülesanne on kindlaks teha, kellel on 1951. aasta Genfi pagulasseisundi konventsiooni järgi tõeline kaitsevajadus ning kellel mitte.

Laias laastus lükatakse Eestis tagasi kolm taotlust neljast, ehk vaid iga neljas varjupaigataotleja saab õiguse Eestisse jääda. Ülejäänud saadetakse kodumaale tagasi. Seega teevad Eesti ametivõimud põhjalikku tööd inimese kaitsevajaduse väljaselgitamiseks ja võib uskuda, et need vähesed, kes Eestilt pagulasstaatuse saavad, seda ka väärivad.

Teine müüt: Euroopa kannatab kõige suurema põgenike koorma all.

ÜRO andmetel on maailmas 2016. aasta detsembri lõpu seisuga sõdade, relvakonfliktide, vägivalla, tagakiusamise ja inimõiguste rikkumiste tõttu pidanud oma kodudest lahkuma ligikaudu **65,3 miljonit inimest**. See on maailma ajaloos suurim põgenike arv. Seejuures on eriti traagiline tõik, et rohkem kui pooled neist on alaealised.

Iga päev on sunnitud oma kodust lahkuma ja kas oma riigi sees või mujal kaitset otsima ligikaudu **34 000 inimest**.

Seejuures viibib lääneriikides vaid väga väike osa põgenikest. Enamik oma kodust pagevatest inimestest on asunud ümber oma riigi siseselt (40,8 miljonit). Ülejäänud (24,5 miljonit) on rännanud kodumaalt välja. Neist enamik jääb pidama mõnda naaberriiki.

Kõige rohkem põgenikke viibib Lähis-Idas/Põhja-Aafrikas (39%) ning Aafrikas (29%). Mõnevõrra vähem on pagulasi Aasias (14%) ja Ameerikas (12%) ning kõige vähem Euroopas (6%).

Praegu on suurimad põgenike vastuvõtjad Türgi (2,5 miljonit), Pakistan (1,6 miljonit), Liibanon (1,1 miljonit), Iraan (ligi miljon) ja Etioopia (0,74 miljonit). Arvestades, et Liibanoni pindala on Eesti omast ligi neli korda väiksem, on 1,1 miljonit põgenikku üüratu number.

Kolmas müüt: Eesti rahva püsimajäämine on pagulaste tõttu ohus.

Eesti on võimaldanud pagulasstaatust või rahvusvahelist kaitset küsida alates 1997. aastast. Enne taasiseseisvumist oli Eesti Nõukogude okupatsiooni tõttu ise pagulaste lähteriik.

Eesti on Euroopa Liidu kõige väiksema varjupaigataotlejate ja pagulaste arvuga riik. **Ligikaudu 20 aasta jooksul on Eestile esitatud kokku kõigest 987 varjupaigataotlust** ning vaid 242 inimese varjupaigataotlus on saanud positiivse vastuse. Sellele numbrile lisandub 142 kvoodipagulast. **Kokku on aastate jooksul Eestilt rahvusvahelise kaitse saanud 384 inimest**.

Arvestatav osa neist 384 inimesest on aastate jooksul Eestist lahkunud. Täpset numbrit ei ole võimalik öelda, kuna statistika puudub. Hinnanguliselt elab Eestis kõigest mõnisada pagulast.

Oluline on asetada numbrid konteksti. Pagulastemaatika on Eestis niivõrd oluliseks paisunud, et võiks arvata, justkui elaks siin kordades rohkem pagulasi kui teisi välismaalasi, kes on siia tulnud näiteks kas töö-, õpi- või pererände tõttu. Tegelikkus on see, et igal aastal saabub Eestisse võõrsilt veidi enam kui 8000 inimest. Ligi pooled neist tulevad Euroopa Liidust, teine pool väljastpoolt Euroopa Liitu. **Arvestades, et ligi 20 aasta jooksul on Eesti võtnud vastu vähem kui 400 pagulast ning igal aastal saabub siia ligi 8000 sisserändajat, on meie pagulaste arv võrreldes välismaalaste üldarvuga imepisike.**

Veel ühe mõtteharjutusena võiks meile saabuvate pagulaste hulka võrrelda nende inimeste arvuga, kes pagesid Eestist Teise maailmasõja ajal. Punase okupatsiooni hirmus põgenes Eestist 1944. aasta hilissuvel ja sügisel vähemalt 70 000 inimest. Paljud neist olid paadipõgenikud, nagu ka need inimesed, kellest praegu meedias juttu tehakse. Eestlased on õnnelik rahvas, sest paljud riigid, peamiselt Rootsi, Saksamaa, Ameerika Ühendriigid, Austraalia ja Kanada avasid meie põgenevale rahvale oma ukse.

Neljas müüt: pagulased ei taha Eestis elada, sest siin on madalad sotsiaaltoetused.

Miks on osa Eestis rahvusvahelise kaitse saanud pagulastest siit lahkunud? **Suurem osa omal käel Eestisse jõudnud ja siit varjupaika paluvatest inimestest on sattunud siia juhuslikult.** Nende soov on olnud jõuda mõnda teise Euroopa Liidu liikmesriiki, näiteks Rootsi või Hollandisse, kus neid ootavad ees sugulased-tuttavad või lihtsalt sarnaste juurte ja kultuuritaustaga kogukond.

Euroopa Liidus kehtib **Dublini regulatsioon**, mis tähendab seda, et riik, mille kaudu varjupaika sooviv inimene Euroopa Liitu siseneb, on kohustatud vastavat varjupaigataotlust menetlema. Näiteks kui Eesti kaudu Hollandisse reisinud pagulane võetakse Hollandis kinni ja tuvastatakse, et ta sisenes Euroopa Liitu Eesti kaudu, saadetakse ta Eestisse tagasi. Selline süsteem teeb olukorra keeruliseks paljudele neile pagulastele, kellel ei ole Eestis erialase töö perspektiivi või kellel puudub Eestiga igasugune side, samas kui näiteks Prantsusmaal ootab teda ees õde või onupoeg. Seetõttu on arvestatav osa inimestest otsustanud pärast pagulasstaatuse kättesaamist lahkuda Eestist mõnda teise Euroopa riiki.

Tihti küsitakse, kas inimene, kes saab Eestilt rahvusvahelise kaitse, tohib üldse Euroopa Liidus reisida. **Vastus on jah, sest pagulastel on täpselt samad õigused Euroopa Liidus reisimiseks nagu kõigil Eesti elanikel.** Elamisluba, mille Politsei- ja Piirivalveamet pagulastele väljastab, annab õiguse reisida kogu Euroopa Liidus. Samas laienevad Eestilt varjupaika saanud inimesele pagulastele mõeldud hüved vaid Eestis elades. Juhul kui otsustatakse minna elama mõnda teise Euroopa Liidu liikmesriiki, kaotavad ette nähtud toetusmehhanismid kehtivuse.

Viies müüt: kõik pagulased on harimatud mustanahalised moslemid.

Psühholoogid on juba ammu kindlaks teinud, et rahvusesisesed erinevused inimeste vahel on suuremad kui erinevused eri rahvuste vahel. See kehtib ka pagulaste kohta. On väga religioosseid, aga ka täiesti usuleigeid pagulasi. On neid, kellel on kahekordne magistri-

kraad või lausa doktorikraad, aga ka neid, kelle kooliharidus on jäänud sõja tõttu või mõnel muul põhjusel poolikuks.

Samuti on pagulaste päritolu erinev. **Eestis rahvusvahelise kaitse saanud inimesed on pärit järgnevatest riikidest:** Afganistan, Armeenia, Alžeeria, Bangladesh, Benin, Elevandiluurannik, Eritrea, Gambia, Gruusia, Iraak, Jeemen, Nigeeria, Pakistan, Palestiina okupeeritud ala, Somaalia, Sri Lanka, Sudaan, Süüria, Kosovo, Tadžikistan, Türgi, Türkmenistan, Valgevene, Uganda, Ukraina ja Venemaa.

Kõige rohkem varjupaigataotlusi on Eesti saanud inimestelt, kes on pärit Ukrainast (169), Venemaalt (106), Gruusiast (92), Afganistanist (58) või Süüriast (53).

Kõige rohkem on rahvusvahelist kaitset ehk pagulasstaatust antud järgmiste riikide kodanikele: Süüria (130), Ukraina (82), Iraak (28), Sudaan (26), Venemaa (26) ja Afganistan (25). Siinkohal võib tunduda kummaline, et vaid 53 süürlast on esitanud varjupaigataotluse, kuid positiivse otsuse on saanud lausa 130 süürlast. Põhjuseks on, et varjupaigataotlejate numbrid ei sisalda kvoodipagulasi: viimased ei esita varjupaigataotlust, vaid neile antakse kaitse otse.

Kuues müüt: pagulased on peamiselt noored mehed.

Pagulaste seas on nii mehi kui naisi, lapsi kui vanureid. Nii näiteks on aegade jooksul **Eestilt varjupaika palunud 145 alaealist varjupaigataotlejat,** mis moodustab 14,7% taotlejate koguarvust. Siinkohal tuleb taas arvestada, et see number ei kajasta kvoodipagulasi, sest nemad varjupaigataotlust ei esita.

Pagulasstaatuse on läbi aastate saanud kokku 120 alaealist, mis moodustab lausa 31,3% kaitse saajate koguarvust. **Seega on ligikaudu iga kolmas kaitse saaja alaealine.** Oluline on märkida, et viimastel aastatel on alaealiste kaitse saajate arv Eestis hüppeliselt kasvanud. Kui 2014. aastal sai Eestilt rahvusvahelise kaitse vaid kaks alaealist, siis 2015. aastal oli vastav number juba 22 ning 2016. aastal 62.

Tõepoolest, nii varjupaigataotlejatest kui kaitse saajatest moodustavad kõige suurema grupi noored mehed. Läbi aastate Eestilt varjupaika küsinud inimestest moodustavad 75,6% mehed ja vaid 24,4% naised. Mõnevõrra rohkem naisi on olnud Eestilt varjupaiga saanud inimeste seas: 64,3% on olnud mehed ning 35,7% naised.

Tõele vastab ka see, et enamik meessoost varjupaigataotlejaid ja kaitse saajaid on nooremapoolsed. Eestilt varjupaika küsinud meestest on 52% olnud vanuses 18–34. Eestilt varjupaika saanud meesisikutest on 48,6% olnud vanuses 18–34.

Põhjuseid selleks võib olla mitmesuguseid. Põgenemisteekond on ülimalt ohtlik, ja eriti naisterahvastele. Neid ohustab lisaks muudele ohtudele (uppumine, röövimine jms) ka vägistamine ja inimkaubanduse ohvriks sattumine. Seetõttu ei julge paljud naised, eriti üksinda, põgenemist ette võtta. Küllalt sagedane on ka see, et perekonnad saadavad kõige-

pealt teele noored mehed, kelle ülesandeks on kindlaks teha, milline on kõige parem liikumistee. Kui põgenemine on edukas, tuleb naine koos lastega järele.

Seda, miks põgenike seas on rohkem noori kui vanu, taipab küllap igaüks. Noored on riskialtimad. Üldjuhul on noorematel inimestel vähem tegureid (nt vara ja lapsed), mis neid kodumaal kinni hoiaksid. Samuti on noorte inimeste tervis tugevam. See võimaldab noortel meestel ränkraskele põgenemisteekonnale asuda.

Seitsmes müüt: iga pagulane toob hiljem järele kümme pereliiget.

Eksiarvamus, et iga pagulane toob hiljem järele vähemalt kümme „lehma lellepoega”, on visa kaduma. Tegelikult on Eesti seadusandlus perekondade taasühinemise suhtes üpris range. **Lubatud on tuua järele oma abikaasa, samuti enda ja abikaasa (eestkostetav) vallaline ja alaealine laps.**

Enda ja abikaasa täisealised lapsed saab tuua järele vaid juhul, kui laps on vallaline ega ole oma tervise või puude tõttu suuteline kodumaal iseseisvalt toime tulema. Kui laps on näiteks 19aastane ja hea tervise juures, teda järele tuua ei saa.

Põhjendatud taotluse korral saab järele tuua enda või abikaasa ema-isa või vana-ema-vanaisa, kuid seda ainult juhul, kui tõendatakse, et päritoluriigis puudub muudest perekondlikest sidemetest tulenev toetus ning tegemist on sisuliselt ülalpeetavaga. **Seega õdesid ja vendi, rääkimata kaugematest sugulastest, järele tuua ei saa.**

Pereliikmete järele toomine ei ole sugugi odav ega lihtne protseduur. Kõik sellega seotud kulud (viisad, lennupiletid, kohustuslik tervisekindlustus) tuleb pagulasel endal katta ning asjaajamine läbi teha. Tihti on perekonna taasühinemine komplitseeritud ja kui see üldse õnnestub, võib see võtta palju aastaid.

Kaheksas müüt: Eestis kerkib pagulaskeskusi nagu seeni pärast vihma.

Eestis on ainult kaks varjupaigataotlejate keskust. Peamine neist on **Vao varjupaigataotlejate majutuskeskus**, mis asub Lääne-Virumaal. See avati 2014. aasta alguses, enne seda asus ainus varjupaigataotlejate keskus Illukal, Ida-Virumaal. Teine keskus on **Vägeva varjupaigataotlejate majutuskeskus** Jõgevamaal, kuhu viiakse peamiselt haavatavad grupid nagu lastega perekonnad ja naised.

2017. aasta aprilli alguse seisuga elab Vao keskuses 44 inimest, kellest 33 on varjupaigataotlejad ja 11 elamisloa saanud pagulased, kes ootavad väljakolimist. Üheteistkümnest neli kaitse saanud inimest käivad tööl ning kaks õpivad. Keskuses elab hetkel 16 last ja 11 naist, peresid on kümme. Vao keskus majutab käesoleval ajal inimesi üheteistkümnest riigist. Kõige rohkem on elanikke Albaaniast, Gruusiast, Sri Lankalt ja Sudaanist.

Vägeva üksuses elab 11 inimest. Vägeval peatub kahest riigist pärit inimesi: Iraanist ja Armeeniast. Hetkel elab keskuses kolm peret, sh 4 last.

Varjupaigataotlejatel on õigus elada ka väljaspool Vao või Vägeva majutuskeskust, kui tõendatakse piisava hulga rahaliste ressursside olemasolu ja/või inimesel on sõpru või tuttavaid, kelle juures otsuse ootamise ajal peatuda.

Ühtegi keskust pagulasstaatusega inimestele Eesti riik rajanud ei ole ja hetkeseisuga ei plaanita seda ka teha. Kõik pagulased, kes on Eestilt rahvusvahelise kaitse saanud, suunatakse omaette elama. Üldjuhul üüritakse neile elamispind vabalt üüriturult. Oluline on tõik, et pagulasi ei koondata mõnda konkreetsesse Eesti paika. Pagulastel on õigus ja võimalus elada ükskõik millises Eestimaa linnas või külas.

Üheksas müüt: iga pagulane saab kuus kätte tuhat eurot.

Millised toetusmehhanismid on nii varjupaigataotlejatele kui pagulastele tegelikult ette nähtud?

Varjupaigataotlejatele määratakse **rahaline toetus toimetulekupiiri ulatuses, mis 2017. aastal on 130 eurot kuus**. Selle raha eest peavad varjupaigataotlejad ostma endale igakuise toidu ja muu vajaliku. Tegemist on täpselt sama summaga, mida saavad need Eesti elanikud, kel puuduvad võimalused iseseisvalt hakkama saamiseks. Tasub mõelda ka sellele, et kui Eesti elanikel on tihti aialapp, kus kasvatada kartulid ja porgandid, ning kõige suuremas hädas võidakse toetuda oma sugulastele-tuttavatele, siis varjupaigataotlejatel see võimalus üldjuhul puudub. Nad on tulnud Eestisse paari kohvri või kotiga, suurem osa nende varast on jäänud kodumaale maha ning neil ei ole Eestis kedagi, kelle poole hädas pöörduda.

Nagu öeldud, on **varjupaigataotlejatel võimalus elada Vao või Vägeva keskuses, seega on neile tagatud magamiskoht, pesemise ja söögivalmistamise võimalused**. Vao keskus annab ka esmased riided ja muu esmavajaliku. Näiteks, kui inimene saabub Eestisse keset talve, saab ta Vao keskuse toel talvejaki, mütsi ja kindad. Vao keskuses toimub paar korda nädalas ka eesti keele õpe; täiskasvanud ja lapsed on eraldi gruppides. Vao keskus võimaldab esmast tervisekontrolli ja loomulikult on varjupaigataotlejatel, nii nagu Eesti inimestelgi, juurdepääs tervishoiuteenustele. Esmane tervisekontroll teostatakse kas Väike-Maarjas või Rakveres perearsti juures.

Inimene, kes saab Eestilt rahvusvahelise kaitse, saab võimaluse suunduda elamispinnale, mis leitakse vabalt üüriturult. Selleks on tal neli kuud aega, seni saab ta elada majutuskeskuses. Vajadusel hüvitab riik kohaliku omavalitsuse kaudu pagulase eluasemekulud kuni kahe aasta jooksul. Seda aga vaid juhul, kui pagulasel puudub sissetulek. Kohe, kui pagulane asub tööle, lõpetab riik tema eluasemekulude katmise. Samamoodi on pagulasele eesti keele õppimiseks ette nähtud rahaline tugi (100 tunni ulatuses ehk kõige enam 1040 eurot). **Seejuures on keeleõpe pagulastele kohustuslik.**

Soovi korral on pagulasel võimalik saada **tugiisik**. Seda teenust osutavad Eestis kaks organisatsiooni: Johannes Mihkelsoni Keskus (JMK) ja Eesti Pagulasabi; viimasel on mitmekümnest vabatahtlikust koosnev tugiisikute võrgustik. Tugiisikute ülesanne on aidata pagulasel oma elu Eestis võimalikult hästi üles ehitada. Aidatakse elukoha- ja tööotsingutes, lastele lasteaia ja koolikoha leidmisel, tutvustatakse Eesti ajalugu, kultuuri, kombeid jpm.

Muus osas on pagulane võrdne Eesti elanikega. **Tal on õigus Eestis töötada ning saada samasugust abi nagu iga teine Eesti inimene: toimetulekutoetust, riiklikku pensioni, peretoetusi, sotsiaaltoetusi jms.** Tervishoiuteenuste osutamine toimub täpselt samadel alustel nagu ülejäänud Eesti elanike puhul.

Kümnes müüt: pagulaslapsi ei saa õpetada eesti keeles.

Nii varjupaigataotlejatest kui pagulastest lastele kehtib täpselt samasugune koolikohustus nagu ka kõigile teistele Eestis elavatele lastele.

Vao varjupaigataotlejate majutuskeskuses elavad lapsed käivad enamasti Kiltsi Koolis, Vägeva majutuskeskuse lapsed Vaimastvere Koolis. Lapsed, kes on saanud Eestilt rahvusvahelise kaitse, asuvad enamasti õppima kooli, mis on nende elukohale kõige lähemal. See tähendab, et **teoreetiliselt võib pagulaslapsi sattuda õppima mistahes Eesti kooli**.

Kõige rohkem tekitab kooliperedes elevust keeleküsimus. Kuidas õpetada lapsele näiteks matemaatikat ja ajalugu, kui ta ei mõista üldse eesti keelt? Sageli arvatakse, et last peaks hakkama õpetama vahekeeles ehk inglise keeles, või kui ta ka seda ei valda, tuleks kaasata tõlk. Tegelikult ei ole selleks vajadust. Tänapäevaste arusaamade kohaselt ei ole keeleõppes tarvis lisakeelt kasutada. See tähendab, et **eesti keelt peaks õpetama ainult ja ainult eesti keeles**. Ei mingit tõlkimist!

Esimesel õppeaastal ei peakski laps õppima tavaõppekava järgi. **Teise koduse keelega lapsele saab kool koostada individuaalse õppekava, mis kätkeb endas küll erinevaid õpiväljundeid, kuid ei tähenda teistest eraldi õppimist**. Põhiline fookus peaks kindlasti olema keeleõppel. Nii näiteks võiks kool võimaldada lapsele 8–10 tundi nädalas eesti keele lisatunde. Selle korraldamiseks on riigi poolt koolidele antud täiendav toetus. Lisaks keeletundides käimisele võiks laps osaleda kõigis oskusainetes, nt kehaline kasvatus, tehnoloogia, käsitöö, kunst, muusika, võimalusel aga ka matemaatikas ja inglise keeles. Neis ainetes saab hakkama ka ilma eesti keele oskuseta. Keele omandamisel asub laps edaspidi ka teisi aineid õppima ning läheb järk-järgult tavaõppekavale üle.

Enamasti kohanduvad lapsed võõras keelekeskkonnas küllalt kiiresti. **Kõige olulisem on sotsialiseerumine, teistega suhtlemine. Laps peaks igapäevaselt võimalikult palju keelekeskkonnas viibima**. Siinkohal saab kool palju ära teha, kujundades turvalise ja sõbraliku koolikeskkonna, kus laps tunneb end teretulnuna. Uue lapse kohanemisele saavad kaasa aidata kõik osapooled – kaasõpilased, koolitöötajad, lapsevanemad, aga ka noorsootöötajad ja kodanikuühiskond laiemalt.

Et haridusasutused üle Eesti tunneksid ennast rändetaustaga laste õpetamisel ning vaenulikkuse ära hoidmisel kindlamalt, on Eesti Pagulasabi 2017. aasta kevadel käivitanud avaliku sektori ja kodanikuühiskonna partnerite toel ning Haridus- ja Teadusministeeriumi rahastusel ajutise nn mobiilsete nõustamisgruppide tegevuse. Lähemalt saab neist lugeda aadressil http://www.pagulasabi.ee/mobiilsete-noustamisgruppide-kaivitamine-haridusasutustes-pogenikutaustaga-laste-oppetooga#.

Küllakutse

Minu klassis alustab uuest õppeaastast Anna, kelle üks vanematest on uuesti abiellunud Pakistanist pärit Eesti kodanikuga. Uuest abielust on sündinud paar last, kes on Annale poolõed ja -vennad. Kõik lapsed on Eestis üles kasvanud ja oskavad eesti keelt sama hästi kui nende vanem poolõde.

Uute klassikaaslastega tutvumiseks jutustab Anna klassile Pakistanist ja oma perest ning näitab pilte. Seejärel kutsub ta kõik klassikaaslased endale külla, et rääkida põnevaid lugusid Pakistani elust ja proovida uusi sööke ja jooke.

Pärast tundi tulevad mõned klassikaaslased minu juurde jagama muljeid uuest tüdrukust ja tema esitlusest. Lisaks ütlevad mõned neist, et nemad pagulaste lastele külla ei lähe ning selliste lähedusse minna ei soovi. Seejärel küsivad nad minult, kas plaanin Annale külla minna. Nad ei tee väljagi sellest, et Anna seisab sealsamas ja kuuleb kõike pealt.

Mida ma teen?

1. Ütlen klassikaaslastele, et mina küll ei kavatse üksi Annale külla minna.

2. Astun Anna kaitseks välja ning ütlen pahaselt, et klassikaaslased on rumalad ja ei saa ise ka aru, mida nad räägivad.

3. Ütlen klassikaaslastele, et ma ei tea, aga tegelikult võtan küllakutse vastu, sest see tundub põnev.

4. Ütlen otsesõnu välja, et kavatsen külla minna, ja kutsun teisi sama tegema.

5. Kehitan õlgu ja kõnnin minema, sest ei soovi sellises ebamugavas olukorras olla.

6. Ei tee klassikaaslastest väljagi ning lähen Annaga rääkima, et ta ei arvaks, et kõik klassis temasse halvasti suhtuvad.

Küllakutse

1. **Ütlen klassikaaslastele, et mina küll ei kavatse üksi Annale külla minna.**

   Paistab, et sinu jaoks on oluline tegutseda teistega koos ja mitte vastuollu sattuda. Jätad Anna toetuseta ja tõrjud teda. Tasub mõelda, kas teed seda sellepärast, et ka sina ei taha teistest erinevate inimestega tegemist teha.

2. **Astun Anna kaitseks välja ning ütlen pahaselt, et klassikaaslased on rumalad ja ei saa ise ka aru, mida räägivad.**

   Ütled julgelt välja oma arvamuse, kuigi see erineb teiste omast. Kaitsed Annat solvava kohtlemise eest, kuid seda tehes ütled ise teistele halvasti. Sellega sa ilmselt ei aita Annal sõpru võita.

3. **Ütlen klassikaaslastele, et ma ei tea, aga tegelikult võtan küllakutse vastu, sest see tundub põnev.**

   Oled huvitatud ümbritsevast maailmast ega otsusta teiste eelarvamuste põhjal. Samas jätad tähelepanuta selle, kuidas võiks Anna ennast tunda olukorras, kus teda taga räägitakse. Klassikaaslastele ei ütle sa välja, mida tegelikult mõtled.

4. **Ütlen otsesõnu välja, et kavatsen külla minna, ja kutsun teisi sama tegema.**

   Paistab, et sa oled valmis uut ja erinevat tundma õppima. Käitud otsekoheselt ja proovid ka teisi kaasa tõmmata. Võiksid arvestada, et klassikaaslased on Annat mõnitanud, ta võib olla haavunud ja võib-olla ei soovi neid enam külla.

5. **Kehitan õlgu ja kõnnin minema, sest ei soovi sellises ebamugavas olukorras olla.**

   Püüad konflikti vältida. Paistab, et halb suhtumine Annasse ei meeldi sulle, aga sa ei tee selle muutmiseks midagi ega väljenda oma arvamust.

6. **Ei tee klassikaaslastest väljagi ning lähen Annaga rääkima, et ta ei arvaks, et kõik klassis temasse halvasti suhtuvad.**

   Tunned muret eelkõige sellepärast, kuidas Anna ennast tunneb, ja julged hoolimist välja näidata. Samas mõjub ebasõbralikult see, kui jätad klassikaaslaste küsimusele vastamata. Mõtle ka sellele, kuidas sa selgitad Annale oma klassikaaslaste käitumist ja mida sa nende kohta ütled.

Kohvikus

Seisan kohvikus järjekorras. Minu ees on järjekorras tõmmu noor välismaalane. Kui saabub tema kord esitada tellimus, pöördub teenindaja minu poole ja uurib, mida soovin tellida. Kui välismaalane ütleb inglise keeles, et tema oli järjekorras enne, vastab teenindaja pahaselt eesti keeles, et temasuguseid kaltsupäid seal ei teenindata. Selle peale vaatab välismaalane arusaamatult teenindajale otsa. Teenindaja küsib uuesti minult, mida ma tellida soovin.

Mida ma teen?

1. Ütlen teenindajale, et ta peab siiski välismaalast teenindama või ma kirjutan Facebooki, kui halb on kohviku teenindus.

2. Ütlen välismaalasele, et teenindaja ei oska inglise keelt, ning pakun välja, et võin ise tellida talle, mida ta soovib.

3. Lahkun rahulolematuse näitamiseks sõnagi lausumata kohvikust.

4. Tõlgin välismaalasele, mida teenindaja ütles, ning soovitan tal minna mõnda teise kohvikusse.

5. Ütlen pahaselt eesti keeles, et teenindaja käitumine on sobimatu, ja kutsun kõiki kohvikukülalisi üles kohvikust lahkuma.

6. Ei tee juhtunust väljagi ning esitan teenindajale oma soovi.

Kohvikus

1. **Ütlen teenindajale, et ta peab siiski välismaalast teenindama või ma kirjutan Facebooki, kui halb on kohviku teenindus.**

   Püüad õiglust jalule seada. Kasutad selleks ähvardusi, mis on teenindaja vastu lugupidamatu. Jätad tähelepanuta välismaalase, kes ei saa toimunust aru.

2. **Ütlen välismaalasele, et teenindaja ei oska inglise keelt, ning pakun välja, et võin ise tellida talle, mida ta soovib.**

   Püüad välismaalast aidata ja ühtlasi säästa teda teadmisest, et temaga on halvasti käitutud. Oled valmis selleks valetama. Kuigi näitad teenindaja öeldut välismaalasele paremas valguses, on valesti tõlkimine teenindaja vastu lugupidamatu, pealegi võib ta sinu jutust ka ise aru saada.

3. **Lahkun rahulolematuse näitamiseks sõnagi lausumata kohvikust.**

   Oled pahane ja tegutsed sellest lähtuvalt. Väldid konflikti ega aita kuidagi kaasa olukorra parandamisele. Tasub mõelda, kuidas mõjub sinu käitumine teenindajale ja välismaalasele.

4. **Tõlgin välismaalasele, mida teenindaja ütles, ning soovitan tal minna mõnda teise kohvikusse.**

   Otsustad tekkinud olukorra lahendada, tegutsed ausalt ja otsekoheselt. Ometi püüad välismaalasele tegutsemist ette kirjutada. Võiksid järele mõelda, mis põhjusel sa soovitad tal lahkuda.

5. **Ütlen pahaselt eesti keeles, et teenindaja käitumine on sobimatu, ja kutsun kõiki kohvikukülalisi üles kohvikust lahkuma.**

   Väljendad selgelt oma nördimust ja proovid teisigi kaasata. Samas ei aita see lahendada teenindaja ja välismaalase vahelist konflikti. Jätad tähelepanuta selle, et välismaalasele on olukord arusaamatu.

6. **Ei tee juhtunust väljagi ning esitan teenindajale oma soovi.**

   Sa ei püüa teha midagi selleks, et teenindataks õiges järjekorras. Tasub mõelda, kas sa ei tee tekkinud piinlikust olukorrast välja sellepärast, et oled teenindajaga nõus, soovid konflikti vältida või tunned hoopis, et sa ei tea, kuidas käituda.

Tänaval

Mul on vaba õhtu ja kõnnin jõeäärsel tänaval. Märkan, et keegi pöördub jalakäijate poole, jagab neile mingeid materjale ja räägib nendega juttu. Varsti tuleb ka minu juurde nooremapoolne naine, kes ulatab mulle flaieri ja kutsub mind lähedal toimuvale meeleavaldusele. Naine küsib minult, kas ma tean, et valitsus lubab salaja terroristidel Eestisse tulla ja siin töötada. Ta hoiatab, et kui ma üritusele ei tule, siis vastutan ma selle eest, mis minu sõprade ja lähedastega juhtuda võib.

Mida ma teen?

1. Lähen üritusele, sest tahan teada, mis Eestis toimub.

2. Ei lähe üritusele, sest ma ei usu nii rumala naise juttu.

3. Ütlen naisele, et ta jätaks mind rahule ja ta ei peaks tänaval normaalseid inimesi tüütama.

4. Lähen üritusele, sest mulle pakub huvi näha, mis sorti rahvas küll sellistel üritustel käib.

5. Ütlen naisele, et ma olen liiga noor, et mind sellised teemad huvitama peaks.

6. Ütlen, et mul ei ole aega üritusele tulla.

Tänaval

1. **Lähen üritusele, sest tahan teada, mis Eestis toimub.**

   Paistab, et sinu jaoks on oluline olla informeeritud. Samas pole selge, mis põhjusel sa üritusele lähed. Kas sa teed seda uudishimust või seetõttu, et naise jutt on hirmutav? Tasub mõelda ka sellele, kuidas jääda kriitiliseks kuuldud info suhtes.

2. **Ei lähe üritusele, sest ma ei usu nii rumala naise juttu.**

   Oled kriitiline kuuldu suhtes ja ei võta kõike tõe pähe. Jääd oma vaadetele kindlaks, kuid oled lugupidamatu naise vastu. Tasub mõelda, kas pead naist ennast rumalaks või ei ole sa nõus sellega, mida ta ütles.

3. **Ütlen naisele, et ta jätaks mind rahule ja ta ei peaks tänaval normaalseid inimesi tüütama.**

   Julged enda eest seista ja öelda, et ei soovi naisega vestelda. Sinu pöördumise laad on aga võõra naise vastu lugupidamatu.

4. **Lähen üritusele, sest mulle pakub huvi näha, mis sorti rahvas küll sellistel üritustel käib.**

   Paistab, et sinu jaoks on oluline olla kursis sellega, mis sinu ümber toimub, kuid sedasorti uudishimu mõjub üleolevalt. Tasub mõelda ka sellele, kuidas jääda kriitiliseks kuuldud info suhtes.

5. **Ütlen naisele, et ma olen liiga noor, et mind sellised teemad huvitama peaks.**

   Mõtled eelkõige oma turvalisusele ja soovid keerulist olukorda vältida. Tasub mõelda, miks sa niimoodi arvad ja kas noored peaksid nende teemade üle mõtlema.

6. **Ütlen, et mul ei ole aega üritusele tulla.**

   Väldid vastandumist ja proovid neutraalsel viisil ära ütelda. Kasutad selleks väikest valet.

Vanaema

Kõnnin tänaval oma vanaemaga kohtuma. Leppisime kokku, et kohtume kesklinnas. Olen just jõudmas kokkulepitud kohta ja näen juba eemalt vanaema, kui järsku hakkab keegi tänavalt talle järele hõikuma, et vanaema koht pole Eestis ning et ta elab vaid toetuste peal, ise tööd tegemata. Kui vanaema hõikumise peale ümber pöörab, saab võõras aru, et on midagi segi ajanud. Ta ütleb, et pidas vanaema mustlaseks. Nimelt on külm ilm ning vanaema kannab laia rätikut üle pea, et hoida end külma ja tuule eest. See ajas ilmselt võõra segadusse.

Vanaema on juhtunust endast väljas ning kui ma temani jõuan, ei suuda ta sõnagi lausuda. Võõras ei tee sellest aga väljagi, vaid seisab sealsamas edasi ning küsib, mis te vahite.

Mida mina teen?

1. Pööran võõrale selja ning kõnnin kiiresti vanaemaga edasi.

2. Teen võõrast pilti ja ähvardan, et riputan selle internetti üles.

3. Ütlen mehele pahaselt, et talle tuleks kasuks enne rääkima hakkamist veidi mõelda.

4. Eiran võõrast ja ütlen vanaemale, et mul tuli hea mõte: lähme kohvikusse ja ma ostan meile kooki.

5. Ütlen võõrale, et vaadake, kui endast väljas vanaema nüüd on, ja nõuan, et ta kohe vabandust paluks.

6. Helistan kohe politseisse ja kirjeldan, kus ja kuidas võõras minu vanaema ründas.

Vanaema

1. **Pööran võõrale selja ning kõnnin kiiresti vanaemaga edasi.**

   Tegutsed nii, et olukord ei muutuks ohtlikuks, aga jätad seejuures avaliku korra rikkumisele reageerimata. Tasub mõelda, kuidas saaksid pöörata tähelepanu sellele, kuidas vanaema ennast tunneb.

2. **Teen võõrast pilti ja ähvardan, et riputan selle internetti üles.**

   Soovid, et mees saaks oma teo eest karistatud. Kasutad selleks ähvardusi ja näitad üles lugupidamatust mehe vastu. Mõtle sellele, et igaühel on õigus otsustada, kas ja kuidas tema pilti avaldatakse.

3. **Ütlen mehele pahaselt, et talle tuleks kasuks enne rääkima hakkamist veidi mõelda.**

   Vastad võõrale julgelt. Samas on sinu pöördumise viis lugupidamatu, kuna sa ei ütle mehele otse välja, mis sind olukorras häirib. Samuti tasub mõelda, kuidas mees öeldule reageerida võib.

4. **Eiran võõrast ja ütlen vanaemale, et mul tuli hea mõte: lähme kohvikusse ja ma ostan meile kooki.**

   Mõtled eelkõige sellele, kuidas vanaema eest hoolitseda ja konflikti süvenemist vältida. Samas teed näo, nagu midagi poleks juhtunud.

5. **Ütlen võõrale, et vaadake, kui endast väljas vanaema nüüd on, ja nõuan, et ta kohe vabandust paluks.**

   Juhid tähelepanu sellele, kuidas võõra sõnad vanaemale mõjusid. Nõuad võõralt lugupidavat käitumist, kuid su toon seda tehes võib olla lugupidamatu. Mõelda võiks ka turvalisusele: kuidas võib võõras sinu nõudmisele reageerida?

6. **Helistan kohe politseisse ja kirjeldan, kus ja kuidas võõras minu vanaema ründas.**

   Tegutsed selle nimel, et avaliku korra rikkumisele tehtaks lõpp ja rikkujat karistataks. Tasub mõelda, kas politsei kutsumine on selles olukorras parim lahendus. Jätad tähelepanuta vanaema, kes on endast väljas.

Lauluvõistlus

Kooli aulas toimub suur üritus, kuhu on kutsutud kõigi õpilaste vanemad. Saal on külalisi täis ning õpilased esinevad. Üks etteastetest on tuntud lauljate jäljendamine. Minu klass teeb järele Stevie Wonderit ning peaosatäitja on enda näo ja käed mustaks võõbanud. Tervele saalile teeb etteaste nalja ning kõik plaksutavad.

Pärast esinemisi arutame koridoris klassikaaslastega, kuidas meil läks, kui meie juurde tulevad mu vanemad ja ütlevad, et etteaste oli hea, aga mustaks võõbatud nägu pole naljakas, vaid rõhutab rassistereotüüpe.

Pärast viskavad klassikaaslased kuuldu pärast mu vanemate üle nalja ja küsivad, kas mina arvan samamoodi.

Mida ma teen?

1. Ütlen teistele, et vanemad on lollid ja ei saa millestki aru.

2. Lähen teiste juurest pahaselt minema.

3. Pakun välja, et edaspidi võiksime näo võõpamisest loobuda.

4. Proovin teemat muuta ja ütlen, et kõigile teistele tundus ju etendus vahva.

5. Kaitsen oma vanemaid ja ütlen, et klassikaaslased peaksid täiskasvanute arvamusega arvestama.

6. Ütlen pahaselt, et Stevie Wonderi jäljendamine oli nende mõte.

Lauluvõistlus

1. **Ütlen teistele, et vanemad on lollid ja ei saa millestki aru.**

   Halvustad oma vanemaid klassikaaslaste ees. Kas teed seda selleks, et kaaslastega hästi läbi saada, või oled vanemate peale vihane? Tasub mõelda, miks su vanemad nii arvasid.

2. **Lähen teiste juurest pahaselt minema.**

   Paistab, et sind häirib, kui su vanemate üle nalja tehakse. Väldid konflikti, ei tee midagi oma vanemate kaitseks ega vasta klassikaaslastele.

3. **Pakun välja, et edaspidi võiksime näo võõpamisest loobuda.**

   Proovid leida lahendust. Tasub mõelda, kas oled vanemate arvamusega nõus või teed ettepaneku mingil muul põhjusel. Jätad tähelepanuta selle, mida klassikaaslased su vanemate kohta ütlesid.

4. **Proovin teemat muuta ja ütlen, et kõigile teistele tundus ju etendus vahva.**

   Püüad vältida nii oma vanemate kui ka klassikaaslastega vastuollu sattumist. Jätad klassikaaslaste küsimusele vastamata ega reageeri sellele, mida nad su vanemate kohta ütlesid.

5. **Kaitsen oma vanemaid ja ütlen, et klassikaaslased peaksid täiskasvanute arvamusega arvestama.**

   Oled oma vanematele lojaalne ja pead nende arvamust tähtsaks. Kas pead oma vanemate öeldut õigeks sellepärast, et nad on sinu vanemad, või oled sa nende arvamuse sisuga nõus?

6. **Ütlen pahaselt, et Stevie Wonderi jäljendamine oli nende mõte.**

   Võtad oma vanemate arvamust tõsiselt. Probleemi nähes mõistad kogu tegevuse hukka, selle asemel et analüüsida, kuidas oleks saanud paremini teha. Lükkad vastutuse tehtu eest klassikaaslastele.

Siimoni Sõbrad

Minu klassi saabub uus poiss nimega Siimon. Siimoni vanemad on väliseestlased, kes on välismaal sündinud ja otsustanud nüüd Eestisse elama tulla. Siimon oskab küll eesti keelt, kuid räägib väga tuntava võõrapärase aktsendiga. Üldiselt võtab klass Siimoni hästi vastu ning koolis tundub, et kõik saavad temaga hästi läbi.

Mõne kuu pärast saan oma klassikaaslaselt kutse ühineda Facebooki grupiga Siimoni Sõbrad. Ilusast nimest hoolimata on grupp Siimoni üle nalja tegemiseks. Mõned kaasõpilased on Siimonit tänaval jälitanud ning filminud ja pildistanud. Grupis tehakse rumalalt välja kukkunud piltide üle nalja ning mõnitatakse seda, kuidas Siimon räägib.

Mida mina teen?

1. Ei tee midagi. Olen edasi grupi liige ja jälgin, mis seal toimub.

2. Hakkan vastukaaluks gruppi postitama Siimonit kaitsvaid kommentaare.

3. Lahkun grupist ja annan Siimonile teada, et selline grupp on olemas.

4. Näitan koolis õpetajale Facebooki grupi viimaseid postitusi.

5. Proovin teha grupis sarnaseid nalju mõne teise grupiliikme kohta.

6. Küsin vanematelt nõu, mida sellise grupiga peale hakata.

Siimoni Sõbrad

1. **Ei tee midagi. Olen edasi grupi liige ja jälgin, mis seal toimub.**

   Paistab, et sa ei taha ise Siimoni mõnitamises kaasa lüüa, aga sul on siiski huvitav vaadata, kui teised seda teevad. Sa ei tee midagi selleks, et Siimonit kaitsta.

2. **Hakkan vastukaaluks postitama gruppi Siimonit kaitsvaid kommentaare.**

   Proovid teha midagi selleks, et Siimonit kaitsta. Vaidlemine ilmselt ei aita grupi tegevust lõpetada. Mõtle sellele, kas sinu sõnavõtud grupis aitavad probleemi lahendada.

3. **Lahkun grupist ja annan ka Siimonile teada, et selline grupp on olemas.**

   Oled ilmselt Siimoni solvamise vastu ja soovid, et ta teaks, kuidas temaga käitutakse. Tundub, et soovid, et oleks tema asi sellega midagi ette võtta. Sa ei pööra tähelepanu sellele, kuidas Siimon end tunda võiks.

4. **Näitan koolis õpetajale Facebooki grupi viimaseid postitusi.**

   Abi küsimine on hea viis alustada probleemi lahendamist, kui tunned, et sa ei saa või ei oska seda üksi teha. Õpetaja saab ilmselt olukorra lahendamisele kaasa aidata. Arvesta, et sinu tegutsemine võib kahjustada usaldust sinu ja su klassikaaslaste vahel.

5. **Proovin teha grupis sarnaseid nalju mõne teise grupiliikme kohta.**

   Püüad ilmselt olukorda muuta, kuid tasub mõelda, mida selline tegevus kaasa võib tuua. Jätad tähelepanuta Siimoni kiusamise ning võid grupis arutelusid veelgi teravdada.

6. **Küsin vanematelt nõu, mida sellise grupiga peale hakata.**

   Abi küsimine on hea viis alustada probleemi lahendamist, kui tunned, et sa ei saa või ei oska seda üksi teha. Tasub veel mõelda, mida saaksid ise teha oma klassis, et tekkinud probleemi lahendada, kuna sina oled asjaga lähemalt seotud kui su vanemad.

„Kahtlased” naabrid

Elan suuremas Eesti linnas. Mul on klassis sõber Karol, kes elab linna teises otsas ja käib tihti pärast kooli minu juures aega veetmas. Ühel detsembrikuu päeval oleme kokku leppinud, et saame kokku ka täna õhtul, kuid Karol helistab ja ütleb, et vanemad ei luba tal tulla. Ta selgitab, et ta vanemad on teada saanud, et minu majja on elama asunud paar Afganistanist pärit noormeest. Karoli vanemad ütlesid, et Karol ei tohi üksi käia seal, kus jõlguvad kahtlased välismaalased.

Mida mina teen?

1. Palun oma vanematel rääkida Karoli vanematega ja veenda neid selles, et meie koduümbrus on ohutu.

2. Pakun Karolile, et lähen ise talle külla.

3. Ütlen, et minu arvates on ta vanemad rumalad, ja soovitan Karolil salaja tulla.

4. Hakkan naerma ja ütlen, et pole need mingid kahtlased välismaalased, vaid tavalised inimesed.

5. Räägin oma vanematele, mida Karolilt kuulsin, ja ütlen, et ei julge ka ise enam väljas käia.

6. Pakun Karolile, et tulen talle bussipeatusesse vastu ja kõnnin koos temaga.

„Kahtlased” naabrid

1. **Palun oma vanematel rääkida Karoli vanematega ja veenda neid selles, et meie koduümbrus on ohutu.**

   Tegutsed selle nimel, et saada oma tahtmist, ja kaasad nii enda kui ka Karoli vanemad olukorra lahendamisse. Ometi palud vanematel võtta sinu seisukoht, ilma et mõtleksid järele, kas Karoli vanematel võiks ehk osaliseltki õigus olla.

2. **Pakun Karolile, et lähen ise talle külla.**

   Proovid olukorda lahendada ja tuled Karolile vastu. Oled valmis kohe järele andma ja oma plaane muutma, ilma et arutaksite selle üle, kas hirmul on alust või mitte.

3. **Ütlen, et minu arvates on ta vanemad rumalad, ja soovitan Karolil salaja tulla.**

   Seisad selle eest, et sinu plaane segi ei aetaks. Ütled sõbra vanemate kohta halvasti ja oma tahtmise saamiseks soovitad Karolil valetada. Tasub mõelda, mis saab siis, kui Karoliga tõesti midagi juhtuks.

4. **Hakkan naerma ja ütlen, et pole need mingid kahtlased välismaalased, vaid tavalised inimesed.**

   Ütled ausalt oma arvamuse välja ega lase ennast teiste eelarvamustest kõigutada. Naermine võib tunduda üleolev ja sa ei püüagi aru saada sellest, miks Karoli vanemad nii arvavad.

5. **Räägin oma vanematele, mida Karolilt kuulsin, ja ütlen, et ei julge ka ise enam väljas käia.**

   Pead turvalisust oluliseks. Sa võtad Karoli vanemate arvamust tõsiselt ja lased ennast hirmutada. Tasub mõelda, kas sellel hirmul on alust või lähtud eelarvamusest.

6. **Pakun Karolile, et tulen talle bussipeatusesse vastu ja kõnnin koos temaga.**

   Otsid aktiivselt lahendust ja oled valmis ise tegutsema. Arvestad sõbra ja tema turvalisusega. Tasub mõelda, kas sinu panus on piisav selleks, et tegeliku ohu korral kaitset pakkuda nii endale kui Karolile.

Turul

Aitan turul maasikaid müüa. Minu leti ääres seisab noor ema koos oma väikese mustanahalise lapsega. Teine klient, kes leti ees seisab, on vanem meesterahvas. Mees vaatab last ja ütleb kõva häälega: „Mine tagasi sinna, kust sa tulid!”

Mida ma teen?

1. Keeldun vanemat meest teenindamast, sest ta käitub ebaviisakalt.

2. Ütlen mehele, et ta läheks ise tagasi sinna, kust ta tuli.

3. Vabandan naise ees.

4. Ei tee midagi ja lasen kahel kliendil olukorra omavahel lahendada. See pole minu asi.

5. Teenindan vanemat meest, aga nopin talle meelega kõige viletsamad maasikad.

6. Püüan lapse tuju tõsta ja annan talle tasuta maasikaid.

Turul

1. **Keeldun vanemat meest teenindamast, sest ta käitub ebaviisakalt.**

   Proovid näidata poolehoidu naisele ja lapsele. Reageerid ebaviisakale märkusele, et see ei jääks karistuseta. Mõtle sellele, millisel moel sa mehe teenindamisest keeldud: kas ütled talle seda selgelt ja lugupidavalt?

2. **Ütlen mehele, et ta läheks ise tagasi sinna, kust ta tuli.**

   Avaldad julgelt oma arvamust. Samas solvad sellega meest samamoodi, nagu tema last solvas. Tasub mõelda, kuidas oma arvamust lugupidavamalt esitada.

3. **Vabandan naise ees.**

   Hoolid eelkõige naise tunnetest. Jätad mehe solvangule vastamata. Püüad olukorrale reageerida, kuid sinu vabandus ei aita konflikti lahendada. Mõtle ka sellele, mille eest sa vabandust palud.

4. **Ei tee midagi ja lasen kahel kliendil olukorra omavahel lahendada. See pole minu asi.**

   Tasub mõelda, kas jätad solvamisele reageerimata sellepärast, et sa ei julge, või sellepärast, et sind ei huvita, kuidas laps ja ema ennast tunnevad. Kui leiad, et sa ei oska täiskasvanute konflikti vahele astuda, või tunned end ohustatuna, siis võib-olla polegi vaja sekkuda.

5. **Teenindan vanemat meest, aga nopin talle meelega kõige viletsamad maasikad.**

   Püüad meest tema sõnade eest mingil moel karistada ja teed seda nii, et sina ise ohtu ei satuks. Sinu tegevus ei ole aus ega otsekohene, sest sa ei väljenda ühelegi asjaosalisele oma seisukohta.

6. **Püüan lapse tuju tõsta ja annan talle tasuta maasikaid.**

   Hoolid eelkõige lapse tunnetest ja soovid talle tehtut kuidagi heastada. Mõtle sellele, kas laps saab aru, mille eest ta kingituse saab. Peale lohutamise ei tegele sa mingil moel probleemiga.

Mänguplatsil

Olen lapsehoidja Kimile, kelle vanemad on Eestis töötavad välismaalased. Kimi kodune keel on inglise keel. Jalutuskäigu ajal viin lapse kodulähedasele mänguplatsile. Kim läheb liivakastis teiste lastega mängima ja proovib nendega inglise keeles suhelda. Kohe, kui ta seda teeb, tuleb üks lapsevanematest ja ütleb, et see laps ei tohi tema lapsega mängida.

Mida mina teen?

1. Ei tee juhtunust välja ja mängin Kimiga ise.

2. Ma ei lahku mänguväljakult ja ütlen, et ta ise võib lahkuda, kui talle ei sobi

3. Selgitan Kimile, et ta selle lapsevanema lapsega ei mängiks.

4. Ütlen võõrale lapsele, et ta ei peaks oma ema sõna kuulama ja et ta võib Kimiga edasi mängida.

5. Viin Kimi teisele mänguplatsile, kus käivad mõistlikumad vanemad.

6. Ütlen lapsevanemale pahaselt, et las lapsed mängivad, kui tahavad.

Mänguplatsil

1. **Ei tee juhtunust välja ja mängin Kimiga ise.**

   Proovid luua olukorra, kus Kim saaks mängida ja konflikti ei tekiks. Jätad probleemile reageerimata ja oled valmis lapsevanema soovidele järele andma.

2. **Ma ei lahku mänguväljakult ja ütlen, et ta ise võib lahkuda, kui talle ei sobi.**

   Julged täiskasvanuga avalikult eriarvamusele jääda. Samas on su vastus lugupidamatu. Tasub mõelda, millist eeskuju annad väiksematele lastele mänguplatsil.

3. **Selgitan Kimile, et ta selle lapsevanema lapsega ei mängiks.**

   Oled valmis arvestama lapsevanema vaadete ja soovidega. Annad kohe järele ega ütle, mida ise asjast arvad. Tasub mõelda, mida Kim tunda ja mõelda võib ning mida ta sellest õpib.

4. **Ütlen võõrale lapsele, et ta ei peaks oma ema sõna kuulama ja et ta võib Kimiga edasi mängida.**

   Püüad saavutada, et ka teised käituksid nii, nagu sina õigeks pead. Õhutad teist last sõnakuulmatusele. Sa ei räägi lapsevanemaga ega arvesta tema arvamusega.

5. **Viin Kimi teisele mänguplatsile, kus käivad mõistlikumad vanemad.**

   Ilmselt soovid, et Kim saaks kindlasti kellegagi mängida ja et ei tekiks konflikti. Ühe vanema käitumise tõttu annad halvustava hinnangu ka teistele vanematele, kes oma lapsi sellele mänguplatsile toovad. Tasub mõelda, millist eeskuju sa Kimile annad.

6. **Ütlen lapsevanemale pahaselt, et las lapsed mängivad, kui tahavad.**

   Sinu jaoks on oluline see, mida lapsed soovivad. Ütled välja, mis sa asjast arvad, kuid sa ei selgita lapsevanemale, miks sa teisiti arvad. Sinu vastus jätab mulje, et sa ei hooli tema arvamusest.

Loodusõpetuse tund

Koolis toimub loodusõpetuse tund. Õpime parasjagu, mis on võõrliigid ja kuidas nende levik kohalikke liike mõjutab.

Klassivend Oskar karjatab järsku üle klassi, et see on ju täpselt sama, mis pagulastega toimub. Mõni õpilane hakkab naerma ja hõikab ka mõne kommentaari. Õpetaja ei tee sellest välja ja räägib teemast edasi.

Mida mina teen?

1. Sosistan pinginaabrile, et Oskar on rumal.

2. Ei tee midagi ja kuulan õpetajat edasi.

3. Küsin õpetaja käest, mis tema asjast arvab.

4. Ütlen kõva häälega üle klassi, et ma pole Oskari rassistliku jutuga nõus.

5. Hakkan naerma, sest minu arvates oli see päris hea nali.

6. Ütlen õpetajale, et Oskar käitus ebaviisakalt ja ta peaks märkuse saama.

Loodusõpetuse tund

1. **Sosistan pinginaabrile, et Oskar on rumal.**

   Sa ei ole Oskari toodud võrdlusega nõus, kuid ei ütle seda avalikult välja. Selle asemel alavääristad teda pinginaabri ees.

2. **Ei tee midagi ja kuulan õpetajat edasi.**

   Tasub mõelda, miks sa klassis toimunule ei reageeri. Kas sind ei häiri kommentaarid pagulaste pihta? Kas soovid vältida konflikti või tunnirahu rikkumises osalemist? Või leiad, et see olukord oli liiga tühine, et sellele reageerida?

3. **Küsin õpetaja käest, mis tema asjast arvab.**

   Algatad julgelt arutelu. Ilmselt on sinu jaoks oluline juhtumile tähelepanu pöörata. Tasub mõelda, mida soovid teada. Kas soovid näha, kas Oskar pääseb terve nahaga, või huvitab sind Oskari kommentaar?

4. **Ütlen kõva häälega üle klassi, et ma pole Oskari rassistliku jutuga nõus.**

   Julged väljendada oma seisukohta, kuigi segad sellega õpetajale vahele. Soovid võidelda eelarvamuste vastu. Samas annad Oskari arvamusele kiiresti hinnangu, arutamata, miks ta nii mõtleb.

5. **Hakkan naerma, sest minu arvates oli see päris hea nali.**

   Tasub mõelda, miks see naljakas tundub – kas naljakas on see, mida keegi ei julge välja öelda, või leidis Oskar sinu arvates tabava seose? Oma tegevusega aitad tunni segamisele kaasa.

6. **Ütlen õpetajale, et Oskar käitus ebaviisakalt ja ta peaks märkuse saama.**

   Tundub, et sinu jaoks on oluline reeglitest kinnipidamine ja õiglane kohtlemine. Julged välja pakkuda, et Oskari käitumisel peaksid olema tagajärjed. Samas ei pööra sa tähelepanu sellele, mida ja miks Oskar ütles.

Ühiskonnaõpetuse tund

Ühiskonnaõpetuse tunnis on teemaks võõrad kultuurid ja rahvad. Õpetaja näitab jutu juurde lõike reisisaadetest, mis räägivad Ameerika indiaanlastest, Gröönimaa inuittidest ja Keenia masaidest. Videoklippide näitamise ajal kommenteerib õpetaja, et teised rahvused on vastikud ja nad peaksid oma kodumaal püsima.

Mida mina teen?

1. Filmin salaja õpetajat ja näitan seda õhtul vanematele.

2. Ütlen õpetajale, et see on rumal jutt.

3. Räägin klassijuhatajale, et õpetaja räägib imelikku juttu, ja palun tal õpetajaga vestelda.

4. Ei tee õpetaja jutust välja, sest see on tema isiklik arvamus.

5. Nõustun õpetajaga, sest õpetajad tavaliselt teavad, millest nad räägivad.

6. Hakkan pinginaabriga õpetaja üle nalja viskama.

Ühiskonnaõpetuse tund

1. **Filmin salaja õpetajat ja näitan seda õhtul vanematele.**

   Üritad olukorda lahendada ja kaasad täiskasvanud. Samas käitud õpetajaga lugupidamatult ja filmid teda luba küsimata. Mõtle sellele, miks sa otsustasid filmida ja mida sa sellega saavutada tahad.

2. **Ütlen õpetajale, et see on rumal jutt.**

   Oled oma põhimõtetest teadlik ja julged neid välja öelda. Samas ütled õpetajale halvasti ega pea lugu tema arvamusest. Jätad selgitamata, miks sa õpetajaga nõus ei ole.

3. **Räägin klassijuhatajale, et õpetaja räägib imelikku juttu, ja palun tal õpetajaga vestelda.**

   Proovid olukorda lahendada ja otsid abi täiskasvanult. Samas ei ütle sa midagi otse ühiskonnaõpetuse õpetajale endale ega anna tunnis märku, et sulle õpetaja öeldu ei meeldi. Mõtle sellele, kas klassijuhataja peaks vestlema ka õpilastega, kes samuti tunnis olid.

4. **Ei tee õpetaja jutust välja, sest see on tema isiklik arvamus.**

   Jääd õpetaja arvamuse suhtes ükskõikseks ega pööra tähelepanu sellele, et õpetaja alavääristab teisi rahvaid. Tasuks mõelda sellele, milline on sinu arvamus.

5. **Nõustun õpetajaga, sest õpetajad tavaliselt teavad, millest nad räägivad.**

   Usaldad oma õpetajat, kuid sellega võtad omaks õpetaja halvustava hoiaku teiste rahvaste vastu. Mõtle sellele, mis sa ise arvad teistest rahvastest ja kultuuridest.

6. **Hakkan pinginaabriga õpetaja üle nalja viskama.**

   Proovid mõista, kas ka pinginaabri arvates ei sobi õpetaja öeldu sellesse tundi. Tagaselja naljaviskamine võib õpetajat haavata ega väljenda kuidagi seda, mida sa õpetaja jutust mõtled.

Ühikas

Äsja kolis minu ühiselamuboksi Soomest pärit poiss Antero. Juba esimesel päeval hakkavad teised boksikaaslased uut poissi kiusama ja karjuvad Anterole kõva häälega soome-keelseid roppuseid. Täna satun peale, kui boksikaaslased on kätte saanud Antero koolikoti ja viskavad seal sees olevaid asju ühekaupa prügikasti.

Mida mina teen?

1. Otsin Antero üles ja ütlen talle, et tema kooliasjad on prügikastis.

2. Liitun poistega, sest minu arvates on lahe üksteisele igasugu trikke teha.

3. Lähen ühikatädi juurde ja räägin, et Anterol ei ole boksis hea elada.

4. Otsin Antero üles ja aitan tal prügikastist asjad üles korjata.

5. Ütlen Anterole, et ta peaks kolima kuskile, kus on normaalsemad boksikaaslased.

6. Ei tee midagi, sest muidu võivad teised poisid ka minu asjad prügikasti visata.

Ühikas

1. **Otsin Antero üles ja ütlen talle, et tema kooliasjad on prügikastis.**

   Püüad Anterot aidata, kuid ei tee midagi selleks, et kiusamine lõpeks. Tasub mõelda, kas julgeksid ka teiste boksikaaslaste juuresolekul teda aidata.

2. **Liitun poistega, sest minu arvates on lahe üksteisele igasugu trikke teha.**

   Paistab, et sulle meeldib nalja teha, kuid mõtle sellele, et Antero jaoks ilmselt ei ole tegemist naljaga. Võta arvesse, et boksikaaslased on teda juba varem kiusanud ja uus „nali” teeb Anterole liiga. Tasub mõelda, miks sa kiusamisega kaasa lähed.

3. **Lähen ühikatädi juurde ja räägin, et Anterol ei ole boksis hea elada.**

   Proovid olukorda lahendada ja kaasad täiskasvanu. Samas ei reageeri sa kiusamisele kohapeal. Sa püüad lahendada Antero muret tema eest, ilma et teda ennast kaasaksid.

4. **Otsin Antero üles ja aitan tal prügikastist asjad üles korjata.**

   Aitad Anterot. Samas ei proovi sa kiusajaid takistada või teha midagi selleks, et Anterot ka edaspidi ei kiusataks.

5. **Ütlen Anterole, et ta peaks kolima kuskile, kus on normaalsemad boksikaaslased.**

   Püüad Anterot aidata ning annad talle nõu. Pakud lahenduseks konflikti vältimist, mitte lahendamist. Jätad tähelepanuta selle, mida Antero ise oma olukorrast arvab. Tasub mõelda, kuidas Antero end tunda võib.

6. **Ei tee midagi, sest muidu võivad teised poisid ka minu asjad prügikasti visata.**

   Lähtud eelkõige enda turvalisusest, kuid lepid kiusamisega. Tasub mõelda, kas saaksid teha midagi kiusamise lõpetamiseks ennast ohtu seadmata.

III osa.
Terviseteemalised mänguolukorrad

Miks peaks rääkima noortega tervisest?

Alice Haav, Tervise Arengu Instituut

Tervis on mõiste, mida on keeruline ühtselt defineerida. Kindlasti on terviseteemade käsitlemisel oluline lähtuda sellest, et tervis on midagi palju enamat kui haiguste või puude puudumine. Tervis on üheaegselt nii füüsilise, sotsiaalse kui ka vaimse heaolu seisund. Seda mõjutab nii inimene ise kui ka teda ümbritsev keskkond. Seetõttu ei saa tervist edendades keskenduda üksnes üksikisiku käitumisele. Tema suhetele ning ümbritseva keskkonna kvaliteedile tuleb samuti tähelepanu pöörata. Täiskasvanute otsused, tegevused ja üldine riiklik toimetulek mõjutavad igapäevaselt laste ja noorte heaolu. Kindlasti on oluline meeles pidada sotsiaalseid suhteid ning eakaaslaste mõju laste tervisekäitumisele. Lapse igakülgset arengut toetab turvalise ja sõbraliku keskkonna olemasolu nii kodus, koolis kui ka ühiskonnas laiemalt. Lisaks perele ja sõpradele on väga tähtis roll koolil, kus laps õpib. Õpilased veedavad koolis igapäevaselt palju aega, mistõttu on oluline, et tervise ja heaolu teemadega ka koolis süsteemselt ning järjepidevalt tegeletaks.

Eesti koolide tervisedenduse süsteemseks toetamiseks on loodud Tervist Edendavate Koolide võrgustik. Selle üleeuroopalise liikumise eesmärgiks on edendada koolides ja ka paikkonnas tervislikku elulaadi ning kujundada turvalist sotsiaalset ja füüsilist keskkonda. Tänaseks on Eestis ligi kakssada tervist edendavat kooli, kuid liikumise põhimõtete elluviijaid on tunduvalt rohkem. Tervist Edendava Kooli võrgustiku liikmeks olemine tähendab arenemist järjest rohkem sellise kooli poole, kus kõigil on hea ja turvaline olla. Tervist edendavas koolis väärtustatakse tervist ja heaolu. Seeläbi edeneb lastel õppimine paremini, nad käituvad vähem riskeerivalt ning õpetajad tunnevad oma tööst suuremat rahulolu. Tervist toetava käitumise alustalaks on väärtused ja hoiakud, mistõttu peab tervise ja turvalisuse väärtustamine ning hoidmine olema koolis igapäevane aruteluteema. Lisaks väärtuste ja hoiakute kujundamisele, saab terviseteemasid käsitledes noortele kaasa anda olulisi eluoskuseid, mis aitavad erinevates olukordades toime tulla ja oma tervise eest hoolt kanda. Selleks, et muuta terviseteemade üle arutamine ja mõtisklemine lastele ja noortele hõlpsamaks, on Tervise Arengu Instituut ja Tartu Ülikooli eetikakeskus loonud terviseteemalise lisa õpilaste mängule „Väärtuste avastajad”.

Väljakutse Youtube’is

Paljud mu interneti-tuttavad levitavad Youtube’i videot, kus teismelised hõõruvad oma paljaid käsivarsi soola ja jää seguga, võisteldes, kes kõige kauem vastu peab. Videolt on näha, et nahk läheb pärast punaseks ja villiliseks. Nüüd jagasid sellist videot minuga klassikaaslased ja esitasid mulle väljakutse seda järele teha.

Mida ma teen?

1. Proovin kõigepealt üksinda kodus järele, sest see tundub põnev.

2. Ignoreerin: sellisele lollusele pole mõtet tähelepanu pöörata.

3. Teen ka katset ja filmin seda, sest muidu hakatakse mind memmekaks nimetama.

4. Ütlen neile, et mõistus pole enda teha ja mina seda mängu kaasa ei tee.

5. Otsin internetist infot selle kohta, kuidas seda asja võimalikult valutult teha.

6. Valetan sõpradele, et tegin väljakutse kaasa, kuid video kustus ära, sest unustasin salvestamise nuppu vajutada.

Väljakutse Youtube’is

1. **Proovin kõigepealt üksinda kodus järele, sest see tundub põnev.**

   Oled klassikaaslastest ettevaatlikum ega asu kohe võistlema, kuid riskid siiski oma tervisega. Mõtle järele, kas katsetad lihtsalt sellepärast, et tahad teistele meeldida, ja kas see on riski väärt. Kuidas saaksid oma uudishimu ohutul moel rahuldada?

2. **Ignoreerin: sellisele lollusele pole mõtet tähelepanu pöörata.**

   Hoiad oma tervist. Tasub mõelda, kas saaksid teha midagi ka selleks, et sinu sõbrad ennast ei kahjustaks.

3. **Teen samuti katse läbi ja filmin seda, sest muidu hakatakse mind memmekaks pidama.**

   Paistab, et sulle on oluline klassikaaslaste silmis julge olla. Oled selle nimel valmis oma tervise ohtu panema ning aitad tahtmatult kaasa sellele, et üha rohkem noori teeb sedasama.

4. **Ütlen neile, et mõistus pole enda teha ja mina seda mängu kaasa ei tee.**

   Hoiad oma tervist ja ütled klassikaaslastele selgelt, mida arvad. Ent sinu sõnad võivad olla neile solvavad ja tõenäoliselt ei aita sa sellega neile mõistust pähe panna.

5. **Otsin internetist infot, kuidas katset võimalikult valutult läbi teha.**

   Oled ettevaatlik ja mõtled oma tervisele. Kas on aga üldse mõtet ennast kahjustada? Väljakutset vastu võttes aitad kaasa sellele, et üha rohkem noori rikub kellegi õhutusel oma tervist.

6. **Valetan sõpradele, et tegin väljakutse kaasa ja filmisin seda, aga video kustus ära, sest unustasin salvestamise nuppu vajutada.**

   Hoiad oma tervist ja proovid ka klassikaaslaste silmis tunnustust leida. Kasutad selleks valetamist. Sa ei tee midagi selleks, et sinu sõbrad enam oma tervist ei kahjustaks.

Joobes juht

Olen sünnipäeval, kus on ka minu 18aastane hea tuttav Gregor. Pärast pidu pakub Gregor mulle ja mu sõbrannale Kärolile, et viib meid autoga koju. Oleme rõõmsad ja istume autosse. Mina istun juhi kõrvale. Kui Gregor otsib võtme välja, et autot käivitada, saan lõhnast aru, et ta on ilmselgelt õlut joonud.

Mida ma teen?

1. Ütlen Gregorile, et me mõtlesime ümber ja tahame hoopis koju jalutada.

2. Ei tee midagi ja hakkame sõitma – oleks väga tülikas hakata omal käel koju minema.

3. Küsin Gregorilt, kas ta on õlut joonud ja kas ta saab ikka juhtimisega hakkama.

4. Ütlen Gregorile, et mina purjus juhi autos ei sõida, ja astun välja.

5. Panen võtmed pihta, et Gregor ei saaks purjus peaga sõitma hakata, ja lipsan autost välja.

6. Ähvardan Gregorit, et kui ta purjus peaga sõitma hakkab, helistan politseisse.

Joobes juht

1. **Ütlen Gregorile, et me mõtlesime ümber ja tahame hoopis koju jalutada.**

   Keeldud ennast ja oma sõbrannat ohtu panemast. Tood selleks ettekääande, kuid ei ütle välja, et joobes rooli istumine on ohtlik. Sa ei tee midagi selleks, et takistada joobes juhi liiklusesse sattumist.

2. **Ei tee midagi ja hakkame sõitma – oleks väga tülikas hakata omal käel koju minema.**

   Paistab, et selles olukorras on sinu jaoks oluline eelkõige mugavus. Mõtle sellele, et joobes juhi autos on teie kõigi elu ja tervis ohus, samuti kaasliiklejate oma.

3. **Küsin Gregorilt, kas ta on õlut joonud ja kas ta saab ikka juhtimisega hakkama.**

   Oled otsekohene ja asud probleemi lahendama. Samas tundub, et jätad alkoholi tarvitanud juhi võimete hindamise tema enda hooleks ja lased tal ennast ohtu seada.

4. **Ütlen Gregorile, et mina purjus juhi autos ei sõida, ja astun välja.**

   Oled otsekohene ja keeldud ennast ohtu panemast. Kas saaksid midagi teha ka selleks, et hoida ära ohtu sõbrannale ja takistada joobes juhti liiklusesse sattumast?

5. **Panen võtmed pihta, et Gregor ei saaks purjus peaga sõitma hakata, ja lipsan autost välja.**

   Käitud otsustavalt, et hoida kõikide elu ja tervist. Kasutad selleks jõumeetodit ega selgita oma käitumist Gregorile. Mõtle ka sellele, kas selline käitumine on sulle turvaline.

6. **Ähvardan Gregorit, et kui ta purjus peaga sõitma hakkab, helistan politseisse.**

   Ilmselt soovid hoida kõikide elu ja tervist ning sekkud otsustavalt. Kas kavatsed ka tegelikult helistada?

Uni või kohustused?

Tulen õhtul trennist, kuid ei saa puhata, sest järgmiseks päevaks on päris palju õppida – matemaatikaülesanded, kirjand lõpetada ja bioloogia kontrolltööks korrata. Ma ei saanud nende asjadega varem alustada, sest käin iga päev trennis ja päeva jooksul muuks aega ei jää. Vanemad räägivad mulle sageli, et on oluline õppida ja häid hindeid saada. Kui ma tahan homseks õppetükid ära teha, tuleb mul aga poole ööni õppida.

Mida ma teen?

1. Jätan õppimata ja lähen magama. Räägin järgmisel päeval õpetajale, et ma ei jõudnud õppida.

2. Õpin poole ööni, sest ma ei taha halbu hindeid ja vanematelt riielda saada.

3. Teen osa ülesandeid ära ja lähen magama; ülejäänud asjade puhul loodan, et õpetaja mind ei küsi.

4. Otsustan, et kuna õppida on nii palju, siis selle kõige ära tegemine on võimatu. Istun selle asemel poole ööni internetis.

5. Lähen tavalisel ajal magama ja tõusen hommikul varem, et õppida.

6. Lähen magama ja hommikul ütlen vanematele, et olen haige ega saa kooli minna.

Uni või kohustused?

1. **Jätan õppimata ja lähen magama. Räägin järgmisel päeval õpetajale, et ma ei jõudnud õppida.**

   Hoolitsed selle eest, et saaksid piisavalt magada. Oled valmis riskima, et sul läheb õppimisega halvasti ja vanemad pahandavad. Tasub mõelda, kas saaksid midagi oma päevaplaanis muuta, et magaksid une täis ja jõuaksid ka õppida.

2. **Õpin poole ööni, sest ma ei taha halbu hindeid ja vanematelt riielda saada.**

   Paistab, et õppeedukus ja suhted vanematega on sinu jaoks kõige tähtsamad. Mõtle sellele, et ebapiisav uni hakkab mõjutama sinu tervist ja edaspidist hakkamasaamist koolis.

3. **Teen osa ülesandeid ära ja lähen magama; ülejäänud asjade puhul loodan, et õpetaja mind ei küsi.**

   Leiad kompromissi oma unevajaduse ja kohustuste vahel, kuid kas see on pikemas plaanis hea mõte? Tasub mõelda, kas saaksid midagi oma päevaplaanis muuta, et magaksid une täis ja jõuaksid ka õppida.

4. **Otsustan, et kuna õppida on nii palju, siis selle kõige ära tegemine on võimatu. Istun selle asemel poole ööni internetis.**

   Paistab, et soovid end kaitsta kohustuste ülekülluse eest. Samas jätad oma une eest hoolitsemata. Mõtle sellele, et ebapiisav uni hakkab mõjutama sinu tervist ja õppimine võib muutuda veelgi raskemaks.

5. **Lähen tavalisel ajal magama ja tõusen hommikul varem, et ära õppida.**

   Leiad viisi, kuidas puhkama pääseda ja ka koolitööd ära teha. Samas tähendab see ikkagi, et sa ei puhka korralikult välja.

6. **Lähen magama ja hommikul ütlen vanematele, et olen haige ega saa kooli minna.**

   Hoolitsed selle eest, et puhkaksid välja, kuid jätad õppimata. Tagajärgede leevendamiseks kasutad pettust.

Isa teeb suitsu

Minu isal on kombeks autos suitsetada ja ta teeb seda ka siis, kui mind hommikuti kooli viib. Suitsuhais on hakanud mind häirima ja kuna see jääb ka mu riietele külge, on klassis hakatud minu kallal nokkima, et ma haisen.

Taas on hommik, istume autosse ja isa paneb suitsu põlema.

Mida ma teen?

1. Ütlen isale, et ta suitsu ära paneks, vastik hais on.

2. Ei tee midagi, sest kardan, mida isa mulle öelda võib.

3. Ütlen isale, et klassikaaslased on mind suitsuhaisu pärast narrima hakanud.

4. Teesklen köhimist ja kurdan, et siin pole midagi hingata.

5. Ei tee midagi, aga otsustan, et edaspidi hakkan bussiga või jalgsi kooli minema.

6. Küsin isalt, kas ta tahab, et me mõlemad haigeks jääksime.

Isa teeb suitsu

1. **Ütlen isale, et ta suitsu ära paneks, vastik hais on.**

   Oled otsekohene ja seisad enda eest. Isale võib sinu jutt kamandamisena mõjuda. Mõtle sellele, kas ja kuidas võiksid isale oma soovi selgitada.

2. **Ei tee midagi, sest kardan, mida isa mulle öelda võib.**

   See on arusaadav, sest sa pole veel täiskasvanu ja tegemist on ikkagi isaga. Võiksid siiski mõelda, kuidas oma isaga rääkida nii, et saaksid olla aus nii iseenda kui ka isa suhtes.

3. **Ütlen isale, et klassikaaslased on mind suitsuhaisu pärast narrima hakanud.**

   Julged isale probleemist rääkida. Räägid isale tagajärjest, kuid jätad ütlemata, mis tunne sul endal on.

4. **Teesklen köhimist ja kurdan, et siin pole midagi hingata.**

   Proovid märku anda, et suitsetamine on sinu jaoks ebameeldiv ja kahjulik. Kasutad selleks näitemängu ega ole otsekohene.

5. **Ei tee midagi, aga otsustan, et edaspidi hakkan bussiga või jalgsi kooli minema.**

   Kavatsed teha midagi selleks, et oma tervist hoida. Antud olukorras jätad enda eest seismata.

6. **Küsin isalt, kas ta tahab, et me mõlemad haigeks jääksime.**

   Seisad oma tervise eest ja oled otsekohene. Mõtle sellele, kas ja kuidas võiksid isale lähemalt selgitada, et sulle on tähtis teie mõlema tervis.

Pesemata poiss

Meil on kaks korda nädalas kehalise tunnid. Kõigil on kohustuslik end pärast tundi pesta, kuid mitte kõik ei tee seda. Pärast kehalist kasvatust satun tunnis istuma Lauri kõrvale. Temast hoovab vänget higihaisu, mis häirib mind. See pole nii mitte esimest korda: seda on varem märganud teisedki klassikaaslased, kes temast eemale hoiavad.

Mida ma teen?

1. Kurdan kehalise kasvatuse õpetajale nelja silma all, et meie klassis on poisse, kes ei pese ennast pärast kehalise kasvatuse tundi ja haisevad.

2. Ütlen Laurile enne tunni algust sõbralikult, et ta võiks ennast pärast kehalist kasvatust pesta.

3. Küsin Laurilt, millal ta ennast viimati pesi.

4. Kannatan vaikselt ära ja otsustan, et enam ma Lauri kõrvale ei istu.

5. Küsin kõva häälega: „Mis siin haiseb?”

6. Nihutan end eemale, aga ei lähe ära, sest ei taha Lauri tundeid solvata.

Pesemata poiss

1. **Kurdan kehalise kasvatuse õpetajale nelja silma all, et meie klassis on poisse, kes ei pese ennast pärast kehalise kasvatuse tundi ja haisevad.**

   Astud samme probleemi lahendamiseks ka laiemalt ja kaitsed Laurit piinliku olukorra eest. Jätad otse Lauri poole pöördumata.

2. **Ütlen Laurile enne tunni algust sõbralikult, et ta võiks ennast pärast kehalist kasvatust pesta.**

   Käitud otsekoheselt ja arvestad Lauri tunnetega. Pakud välja konkreetse lahenduse, kuid kas on hea mõte teha seda klassis teiste kuuldes?

3. **Küsin Laurilt, millal ta ennast viimati pesi.**

   Proovid probleemi lahendada, küsimus kõlab aga üsna irooniliselt. Võid Lauris tekitada piinlikkust ja pahameelt ning see ei pruugi anda ka soovitud tulemust.

4. **Kannatan vaikselt ära ja otsustan, et enam ma Lauri kõrvale ei istu.**

   Hoolitsed eelkõige Lauri tunnete eest ja oled valmis ebamugavust taluma. Sa ei tee midagi selleks, et Laurit aidata – tasub mõelda, kuidas seda teha.

5. **Küsin kõva häälega: „Mis siin haiseb?”**

   Ütled julgelt välja, mis sind häirib. Ometi ei ole sa päris aus ja Laurile võib taoline pöördumine haiget teha.

6. **Nihutan end eemale, aga ei lähe ära, sest ei taha Lauri tundeid solvata.**

   Hoolitsed eelkõige Lauri tunnete eest ja proovid ka enda heaolu arvesse võtta. Sinu käitumine võib Laurit siiski haavata. Tasub mõelda, kuidas Laurit aidata.

Kevadeks vormi

Varsti on kevad ja tulemas on 9. klassi lõpupidu. Tahan seal hea välja näha. Kuigi perearst ütles viimasel külastusel, et minu kehakaaluga on kõik korras, tahaksin paremas vormis olla. Minu sõber on lugenud internetifoorumitest tablettide kohta, mis pidavat aitama kiiresti saleneda, ja arvab, et võiksime neid koos tellida.

Mida ma teen?

1. Otsin internetist infot juurde, et saada aru, kas tegemist on tõesti tõhusa vahendiga või on see lollidelt raha välja petmiseks.

2. Otsustan koos sõbraga tabletid tellida ja proovida, kuidas need mõjuvad.

3. Ütlen sõbrale, et mina küll nii loll ei ole, et internetist igasugust saasta tellin.

4. Küsin ka teistelt sõpradelt nõu, kas tasub tablette hankida.

5. Keeldun ja ütlen, et proovin kõigepealt, kas trenni tegemine aitab, ja hakkan jooksmas käima.

6. Nõustun tellima, aga esialgu ise ei tarvita, vaid vaatan, kuidas sõbrale mõjub.

Kevadeks vormi

1. **Otsin internetist infot juurde, et saada aru, kas tegemist on tõesti tõhusa vahendiga või on see lollidelt raha välja petmiseks.**

   Oled ettevaatlik ja mõtled praktiliselt. Kas teed seda tervise heaks või huvitab sind rohkem tableti mõju? Ole tähelepanelik, millistest allikatest sa lisainfot otsid – kas need on usaldusväärsed?

2. **Otsustan koos sõbraga tabletid tellida ja proovida, kuidas need mõjuvad.**

   Sinu jaoks on oluline sõbra soovidele vastu tulla ja koos tegutseda. Samas oled valmis enda ja sõbra tervisega riskima. Mõtle sellele, kuidas saada rohkem infot selle kohta, kuidas tabletid võivad tervist mõjutada.

3. **Ütlen sõbrale, et mina küll nii loll ei ole, et internetist igasugust saasta tellin.**

   Hoiad oma tervist ja oled ettevaatlik. Ometi solvad sõpra ja ei tee midagi selleks, et teda oma plaani üle järele mõtlema panna.

4. **Küsin ka teistelt sõpradelt nõu, kas tasub tablette hankida.**

   Enne tegutsemist soovid saada rohkem infot. Tasub mõelda, kas sõprade arvamus on sobivaim infoallikas, et veenduda sellise vormisaamise tervislikkuses.

5. **Keeldun ja ütlen, et proovin kõigepealt, kas trenni tegemine aitab, ja hakkan jooksmas käima.**

   Paistab, et sa ei soovi oma tervisega riskiga ja otsid arukamat lahendust. Võiksid kaaluda ka sõbra kaasa kutsumist, et temagi sporti teeks.

6. **Nõustun tellima, aga esialgu ise ei tarvita, vaid vaatan, kuidas sõbrale mõjub.**

   Hoiad oma tervist, kuid oled valmis sõbra omaga riskima. Samuti ei ole sa sõbraga päris aus.

Arvuti kütkes

Viimasel ajal olen päeval väsinud ja uimane, vahel käib pea ringi, tihti hilinen kooli. Õhtuti meeldib mulle internetis sõpradega suhelda või mingit mängu mängida, muusikat kuulata, veebilehti külastada – ja sageli jõuan alles poole öö ajal magama. Hommikuti pean aga kell seitse ärkama. Vahel lükkan ärkamise edasi ega jõua enam enne koolieminekut hommikust süüa. Vanemad ähvardavad mind arvutikeeluga, kui ma öist arvutisistumist ära ei lõpeta. Minu jaoks on see aga oluline osa elust ja sõbrad on ka *online* just hilisel kellaajal.

Mida ma teen?

1. Hakkan hommikuti rohkem kohvi jooma, et koolis erksam olla, ja ignoreerin vanemate sekkumist.

2. Ütlen sõpradele, et vanemad võtavad mult arvuti õhtuti kell kümme ära, ja teen ettepaneku, et saame õhtuti netis varem kokku.

3. Proovin kohe koolist tulles natuke magada, et jaksaksin öösel vastu pidada.

4. Proovin ennast arvutist võõrutada ja otsustan, et pärast südaööd enam internetti ei lähe.

5. Ütlen vanematele, et lähen varem magama, aga kui nemad juba voodis on, lähen arvutisse.

6. Kardan, et vanemad tõesti võtavadki mult arvuti ära, ja luban vastumeelselt varem magama minna.

Arvuti kütkes

1. **Hakkan hommikuti rohkem kohvi jooma, et koolis erksam olla, ja ignoreerin vanemate sekkumist.**

   Proovid leida lahendust, kuid arvesta, et kohvijoomisega ei ole võimalik piisavat und asendada. Mõtle sellele, millised on tervislikumad võimalused.

2. **Ütlen sõpradele, et vanemad võtavad mult arvuti õhtuti kell kümme ära, ja teen ettepaneku, et saame õhtuti netis varem kokku.**

   Astud probleemi lahendamiseks konkreetseid samme, mis võivad aidata nii sinu kui ka sõprade tervist hoida, sest neil võib olla sama mure. Esitad sõpradele ettekäände, mis ei ole tõsi.

3. **Proovin kohe koolist tulles natuke magada, et jaksaksin öösel vastu pidada.**

   Soovid endale uneaega juurde saada. Samas ei tee sa midagi selleks, et oma öiseid harjumusi muuta, ning sinu tegevus ei pruugi soovitud tulemusi anda.

4. **Proovin ennast arvutist võõrutada ja otsustan, et pärast südaööd enam internetti ei lähe.**

   Leiad konkreetse lahenduse ja oled valmis oma tervise nimel vähendama sõpradega suhtlemist. Tasub mõelda, kas südaöösel magama minnes saad ikka piisavalt magada.

5. **Ütlen vanematele, et lähen varem magama, aga kui nemad juba voodis on, lähen arvutisse.**

   Leiad mooduse vanemate rahustamiseks, kuid kasutad pettust ega lahenda ka väsimuse probleemi.

6. **Kardan, et vanemad tõesti võtavadki mult arvuti ära, ja luban vastumeelselt varem magama minna.**

   Kuulad vanemate sõna. Mõtle sellele, kas teed seda ainult vanemate meeleheaks või on nende soov ka sulle kasulik. Kas on mingi viis, kuidas saaksid oma soove vanematele väljendada?

Õnnetu sõber

Inimeseõpetuse tunnis on teemaks seksuaalõigused ja sooline identiteet. Robin kommenteerib kõva häälega, et peded on rõvedad. Ainult mina tean, et minu hea pinginaaber Peeter on homoseksuaalne, ja mõtlen, mis tunne tal praegu olla võib.

Mida ma teen?

1. Pärast tundi räägin Peetriga ja ütlen talle, et pole mõtet Robini-suguste jutust välja teha.

2. Ei tee midagi – minu sekkumine teeks asja Peetri jaoks ainult hullemaks.

3. Vaidlen Robinile vastu, et tal pole õigust sellist asja öelda, sest ta ei tunne ise ühtegi homoseksuaalset inimest.

4. Ütlen vahetunnis inimeseõpetuse õpetajale, et ta karistaks Robinit, ja räägin talle, et Peeter on homoseksuaalne.

5. Ütlen kõva häälega, et pedenaljad on juba ära tüüdanud.

6. Hakkan Peetriga omavahel muud juttu rääkima, et ta tähele ei paneks, mida Robin räägib.

Õnnetu sõber

1. **Pärast tundi räägin Peetriga ja ütlen talle, et pole mõtet Robini-suguste jutust välja teha.**

   Soovid Peetrit aidata. Eeldad, et Peeter solvus, kuid võiksid kõigepealt tema enda käest uurida, kuidas ta ennast tunneb.

2. **Ei tee midagi – minu sekkumine teeks asja Peetri jaoks ainult hullemaks.**

   Proovid jääda rahulikuks ja asja mitte sekkuda. Samas ei tee sa midagi selleks, et Peetri eest seista või tema enesetunde kohta küsida.

3. **Vaidlen Robinile vastu, et tal pole õigust sellist asja öelda, sest ta ei tunne ise ühtegi homoseksuaalset inimest.**

   Seisad oma pinginaabri eest. Mõtle ka sellele, kas sinu põhjendus on sobiv ja paneb Robini mõtlema. Kuidas võiks selles olukorras tunda end Peeter?

4. **Ütlen vahetunnis inimeseõpetuse õpetajale, et ta karistaks Robinit, ja räägin talle, et Peeter on homoseksuaalne.**

   Tegutsed selle nimel, et solvaval käitumisel oleksid tagajärjed, kuid seda tehes räägid välja oma sõbra saladuse.

5. **Ütlen kõva häälega, et pedenaljad on juba ära tüüdanud.**

   Näitad, et sa ei nõustu Robiniga üldse. Samas kasutad selleks samasuguseid solvavaid sõnu ja ei selgita, miks nii ütlesid.

6. **Hakkan Peetriga omavahel muud juttu rääkima, et ta tähele ei paneks, mida Robin räägib.**

   Hajutad Peetri tähelepanu selleks, et ta võiks end paremini tunda. Eeldad, et see võiks Peetrit aidata, kuid võiksid tema käest uurida, kuidas ta ennast tunneb.

	Olukord	Valitud variant	Situatsiooni valik		Piiranguga situatsiooni valik		„Arva ja võida” tulemus
			Mitu nõustus	Ei nõustunud	Mitu nõustus	Ei nõustunud	
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
7.							
8.							
9.							
10.							
11.							
12.							
13.							
14.							